

**ПОЛТАВСЬКИЙ
АРХЕОЛОГІЧНИЙ
ЗБІРНИК**

1

БЗ.4 (ЧУКР - ЧПол.)

1752

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ

ПОЛТАВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЗБІРНИК

Ч. 1

Пам'яті Г. О. Сигоренко (1918 — 1984)

Полтава
ОДГВ «Полтавський літератор»
1993

УДК 930.26
ББК 63.4 (4 УКР. — 4 Пол.)
П 52

П 52 ПОЛТАВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЗБІРНИК: Збірник наукових праць. / За ред. Супруненка О.Б. — Полтава, 1993. — Число перше. — 136 с.: Іл. — (Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

Перше число збірника присвячене пам'яті Галини Олексіївни Сидоренко (1918 — 1984) — одного з науковців Полтави третьої чверті ХХ ст., автора низки красназавчих та археологічних праць, ряду експозицій, невтомного збирача музейних колекцій.

Статті і публікації висвітлюють коло археологічних, історичних та джерелознавчих проблем, над якими все життя працювала Г. О. Сидоренко. Археологія скіфської доби, середньовічних слов'ян, Кисворуської держави, матеріальна культура XVII — XVIII ст. Дніпровського Лісостепоного Лівобережжя — все це було в полі зору полтавського красназавця. Більшість авторів були знайомі з Г. О. Сидоренко і завдячують їй формуванням особистої зацікавленості до представленої тематики досліджень.

Для археологів, істориків, красназавців, викладачів середньої школи, колекціонерів.

Художник Суховська І.В.

На обкладинці: пластична реконструкція вигляду жінки середньостогівської культури з поховання № 20 Олександрійського могильника (розкопки Д. Телегіна). Робота антрополога Центру Сергія ГОРБЕНКА, 1992.

© Апальков О.М., Батурін В.М., Гавриленко М.І., Горбенко С.О., Граб В.І., Заїка Г.П., Костенко І.П., Кулатова І.М., Левченко Д.І., Ломакіна С.М., Ломакін О.О., Мокляк В.О., Пустовіт Т.П., Сидоренко Г.О., Супруненко О.Б., Суховська І.В., Ткаченко О.М., Філоненко Л.К., Шалобудов В.М., 1993.

© Укл.: Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, 1993.

ПАМ'ЯТІ
Г. О. СИДОРЕНКО
1918 — 1984

Виповнюється 75 років з дня народження відомого полтавського краєзнавця, археолога за покликом серця, Галини Олексіївни Сидоренко. Невеличку на зріст згорблену жінку-труженика пам'ятають більшість дослідників різних періодів історії Дніпровського Лівобережжя. Для колег-полтавців пам'ять про Г.О.Сидоренко залишилася назавжди як про вчителя і порадника у науковій та музейній діяльності, старшого товариша, енциклопедично освічену людину.

Невеликий список наукових робіт полтавського краєзнавця, вміщений в першому числі «Археологічного збірника Полтавського краєзнавчого музею» зовсім не вичерпує того величезного значення, яке мала діяльність скромного музейника на терені дослідження старожитностей Полтавщини. Лише підготовка до видання «Довідника з археології України. Полтавська область» (у співавторстві. — К.: Наук. думка, 1982) залишила її ім'я назавжди в історіографії української археології. Збереження для науки комплексів Бутенківського поховання передскіфського часу, Лукишинського

скарбу римських денаріїв, Крячківського кургану скіфської доби, тощо внесло її ім'я в анали історії українського музейництва. Але, крім наукових надбань, життя Г.О.Сидоренко, перш за все, належало музеєві, рідному — на протязі 1938 — 1981 рр. — Полтавському краєзнавчому, де вона зростала від лаборанта археологічного відділу до завідуючої провідним відділом історії дореволюційного періоду. В музеї Г.О.Сидоренко створені дві експозиції відділу від найдавніших часів до 1917 р., ряд значних виставок. Фактично, наново описані всі збірки археології, історії та етнографії, що складає більше 40000 експонатів. Краєзнавець і археолог була засновником Секції пам'яток археології Полтавської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури та її головою (1971 — 1981), учасником більшості академічних та охоронних археологічних експедицій на Полтавщині 1950 — 1970-х рр.

Г.О.Сидоренко народилася 5 липня 1918 р. в с. Первозванівка Чутівського району Полтавської області в сім'ї вчителів. Освіту отримала в семирічці в Полтаві. З 1938 р. — працювала в Полтавському краєзнавчому музеї спочатку лаборантом, потім — науковцем відділу археології. В роки війни залишається в музеї, оберігаючи збірки і, навіть, примножуючи їх. 1943 р. витягує музейні предмети з палаючого будинку, збирає уламки, склеює й описує їх, зберігши понад 20000 експонатів.

У 1947 — 1952 рр. навчається у Полтавському педінституті, з 1950 р. — завідувача відділом історії дореволюційного періоду краєзнавчого музею. 1981 р. виходить на пенсію, підтримуючи контакти з колегами, присвячує себе внукам. Померла 13 листопада 1984 р., похована на міському кладовищі.

Пам'яті колеги, старшого товариша, визначного музейника присвячується це число «Археологічного збірника».

* * *

Група історіографічних повідомлень починається статтю відомого краєзнавця, орнітолога М.І.Гавриленка (1889 — 1971) про історію археологічного відділу обласного музею 1905 — 1945 рр. Написана для «Археології» коротка інформативна робота знайшла свою першу публікацію майже через 50 років і є унікальною за фактами, наведеними для періоду 1930 — 1945 рр. Замітка І.М.Кулатової та О.Б.Супруненко знайомить із результатами розкопок у 1925 р. О.С.Федоровським кургану

скіфської доби під Полтавою. В.О.Мокляк підготував до друку короткий звіт про розкопки в Полтаві середини 1940-х рр. Г.О.Сидоренко.

У статті Д.І.Левченка показано вплив кліматичних факторів на формування й поширення пеньківської культури. Серед нових надходжень Полтавського краєзнавчого музею — керамічні матеріали XVII — XVIII ст. з Полтави та гербова плита XVIII ст., які публікують заслужений художник України В.М.Батурін та В.О.Мокляк.

З повідомлень вирізняється інформація С.О.Горбенка про досвід пластичної реконструкції по черепу вигляду жінки середньо-стогівської культури з поховання № 20 Олександрійського могильника.

Публікації подружжя О.О. та С.М.Ломакіних вводять у науковий обіг матеріали з нових пам'яток в околицях Полтави, І.М.Кулатової та О.Б.Супруненко — результати розвідок у верхній течії р. Полузирря, на північний захід від обласного центру.

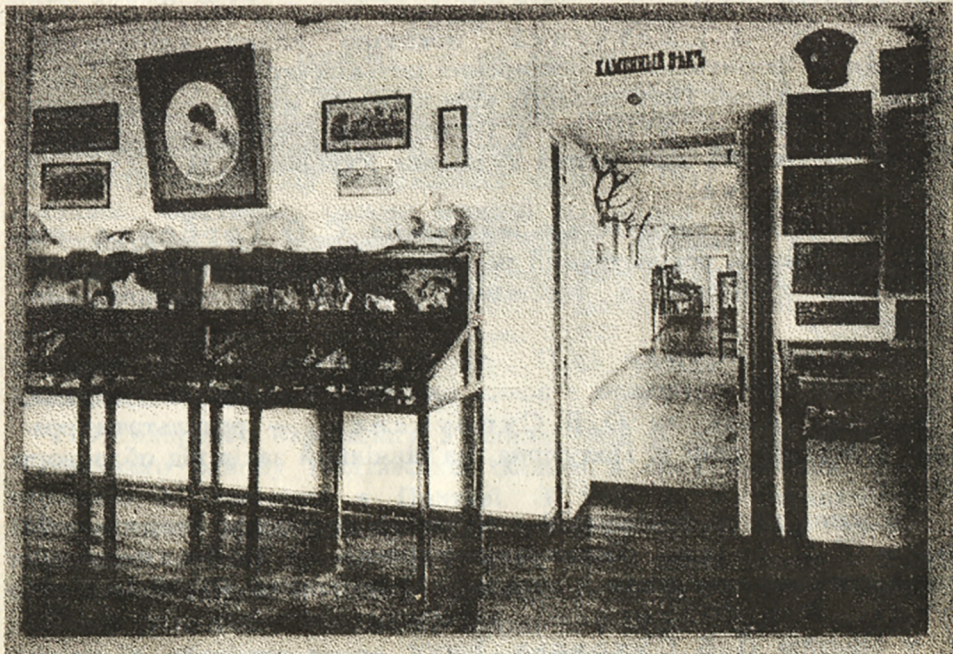
Численна група інформацій присвячена знахідкам знярядь доби бронзи (Г.П.Заїка), обстеженням курганів (О.М.Ткаченко), нумізматичним пам'яткам з території Полтавщини (В.М.Шалобудов, Л.К.Філоненко), знахідкам аптечного посуду XIX ст. у Полтаві (І.В.Суховська).

У розділі «Епістолярія» вперше публікується невідомий лист Д.І.Яворницького до полтавського археолога і етнографа І.А.Зарецького, не менш цікавий і другий лист — археолога-мистецтвознавця, нашого земляка М.О.Макаренка до сибірського колеги Б.Е.Петрі.

Рубрика «Хроніка» подає інформацію про читання, присвячені пам'яті Ф.І.Камінського в Полтаві (травень 1992 р.); розділ «Бібліографія» вміщує опис наукових видань обласного музею за 1992 рік.

Крім того, у збірнику подані каталожні описи та світліни деяких експонатів музейних збірок від доби бронзи до пізнього середньовіччя.

**Експозиція Археологічного відділу
Природничо-Історичного Музею
Полтавського губернського земства
(«Музей К.М.Скаржинської»
на мансардному поверсі будинку
Полтавського губернського земства).**

Зал «Кам'яна доба» з портретом К.М.Скаржинської.
Експоновані знахідки з пізньопалеолітичної стоянки у с. Гінці
Лубенського повіту (розкопки Ф.І.Камінського, збори
Г.С.Кир'якова, К.М.Скаржинської; 1873, 1871 — 1891 рр.), —
зліва; кераміка доби енеоліту — бронзи з розкопок
Ф.І.Камінського 1881, 1883 рр. на Лусії Горі в Лубнах — справа.

Обладнання — вітрини та планшети — Лубенського музею
К.М.Скаржинської. Експозиціонер — І.А.Зарецький.

Фото Хмелевського І.Ц., 1909 р.

© Публ. С.

**СТАТТІ,
ПУБЛІКАЦІЇ,
ПОВІДОМЛЕННЯ**

На звороті: Скульптурний портрет жінки з поховання № 20 Олександрійського мо-
гильника на р. Оскол. Енеоліт.

© Реконструкція С. ГОРБЕНКА.

© ГАВРИЛЕНКО М.І.

ДО ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВІДДІЛУ ПОЛТАВСЬКОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

З історії музейного відділу археології у 1905 — 1945 рр. Стаття готувалася до другого тому «Археології» (К., 1948), але не побачила світ, вірогідно, з-за того, що автор свого часу був репресований.

Відомо, що в житті музеїв завжди буває так, що робота то загасає, то знову воскресає з новою, а часом — ще з більшою силою.

Таке явище спостерігаємо і в житті Археологічного відділу Полтавського Державного Музею¹.

Археологічна робота, блискуче розпочата в колишніх атенах Полтавщини Лубнах, будучи перенесена до Полтави, жевріла, так би мовити, під попелом. Цей жар тримався лише зусиллями самородка археолога — етнографа І.А.Зарецького².

Цілих п'ять років, з 1907 по 1911 рр., Археологічний відділ перебував в інертному стані, з якого він вийшов в 1912 році.

Запрошений спеціаліст, археолог Вадим Михайлович Шербаківський енергійно розпочав археологічні дослідження і розкопки. Ці розкопки значно збагатили збірки Музею, також такими важливими і цікавими знахідками, як, наприклад, знахідки в Переяславі, Ліплявому, Гінцях, Лукасах і інших пунктах Полтавщини.

Роботи археологічні пов'язувалися і з вивченням геології, стратиграфії самої місцевості, де провадилися розкопки, а також і студіюванні палеонтологічного матеріалу. Ця ділянка праці йшла під проводом спеціально запрошених для досліджень відомих вчених, таких як В.О.Городцов, О.П.Павлов, М.В.Павлова, Г.Ф.Мірчинк, В.І.Вернадський та інші³.

На жаль, перша імперіалістична війна вже на початку 1916 р. припинила всі польові роботи і дослідження провадилися лише в стінах Музею по моніровці здобутого матеріалу в попередні роки, частково в науковій обробці.

Наслідки робіт цього періоду друкувалися в різних виданнях: «Щорічниках» Полтавського Музею⁴, «Записках» наукового товариства⁵ й інших. З 1918 по 1922 рік робота в Археологічному відділі знову замирає.

У зазначеному році на завідування Відділом Археології було обрано Михайла Яковича Рудинського, який і провадив роботу у Відділі Археології з 1922 р. по 1924 р. включно⁶. Цей період був самим блискучим в житті відділу.

Експозицію було перенесено з мансардного приміщення в спеціально пристосоване для цього праве крило першого поверху Музею. Було встановлено певну послідовність зал, що сполучалися одна з одною спеціально пройнятими в стінах проходами; кожна зала була пофарбована в спеціальний колір за вимогами, що їх встановлено для кожного розділу археології.

Почалися енергійні, жваві польові дослідження, проведено низку цікавих розкопок. І збір археологічного матеріалу, і розкопки збагатили майже у двоє кількість експонатів відділу. Було проведено розкопки ряду могильників. Також багато дали для відділу і збори матеріалів з Білої Гори, які послужили основою для спеціальної студії, наслідки якої і було видрукувано⁷.

З 1925 року і по 1927 рік праця у відділі знову завмирає. Цей період відзначився лише однією знаменною подією в житті відділу. До музею на короткий час приїхав М.О.Макаренко і в купі з лаборантом того часу О.К.Тахтаєм провів розкопки у Головачі. Наслідком цих розкопок були цікаві знахідки домашнього вжитку скіфів⁸. Було знайдено їх зимове селище. На жаль, ці збори загинули і навіть з вини самої адміністрації Музею, що звалила їх в одну купу зі зборами з річки Орільки⁹.

За цей час було проведено цікаві за своїми знахідками екскурсії лаборанта Археологічного відділу О.К.Тахтаєва¹⁰. З цих знахідок вкажемо лише на одну — знахідки прекрасних матеріалів по макроліту¹¹.

У 1926 р. з Києва приїхав до Полтави М.Я.Рудинський і в купі з О.К.Тахтаєвим та завідуючим Червоноградським музеєм Г.І.Нікіфоровим були проведені розкопки в Клімівці, що дали цікаві знахідки поховань в колодах¹².

З 1929 р. і по 1939 рік Археологічний відділ перебував у занепаді. Увесь 1930 р. і до вересня 1931 р. Ілля Михайлович Самойловський, що був на той час завідувачем відділу, не провадив ні екскурсій, ні розкопок¹³.

Прибувши з Ленінграда, археолог Олена Миколаївна Рогова так зруйнувала [його] за чотири місяці (з вересня включно по грудень 1931 року), що прийшлося про це ставити спеціальне питання.

Період з 1932 р. по березень 1933 року відділом завідував Добровольський Андрій Вікторович, але вся його праця пішла хоч на приблизне впорядкування того хаосу, що стався внаслідок химерного експонування Олени Миколаївни Рогової¹⁴.

З березня і по жовтень Відділ Археології перебував в цілковитому занепаді і за ним хоч для проформи стежила техробітниця відділу археології Єфросинія Андріївна Зубченкова.

З жовтня 1933 р. і по березень 1935 р. відділом завідував Сергій Мусійович Синіцин. За цей час провадилися спроби нової [ре]експозиції. Колекції окремих поховань та окремих стоянок розрізнялися, з них вибирали окремі експонати і створювали якісь незграбні, цілком штучні археологічні комплекси¹⁵.

Ці штучні археологічні комплекси намагався строго критикувати Іван Федорович Левицький¹⁶, що знаходився на той час у Полтаві, але і його зауваження не були прийняті до уваги.

Після Синіцина до 1937 р. Відділ Археології знову залишається без завідувача.

З 1937 р. на завідування Відділом вступив Микита Антонович Стан, але до 1939 р. відділ лишається в летаргії.

Цілковито зрозуміло з усього вищенаведеного, що ні наукова, ні дослідна робота за 1929 — 1939 рр. не провадилася. Не проводилися ні екскурсії по збору матеріалів, ні розкопки, не закуповувалася відповідна археологічна література, не підтримувався зв'язок ні з Інститутом археології, ні з інститутом Історії матеріальної культури.

Так тяглося до 1939 р., коли під впливом П.М.Третякова і М.Л.Артамонова відділ знову, при напруженій праці Стана Микити Антоновича, прийняв свій нормальний вигляд.

З цього ж часу проведено ряд експедицій в Свинківку, Чернишівку і Опішню, що мали метою вивчення слов'янських селищ. Особливо цікава за своїми результатами була експедиція в Опішне.

За цей час провадилися часті одноденні екскурсії в околицях Полтави, вже з певною метою фіксування слідів городищ.

На великий жаль і сум, талановитий і самовідданий молодий археолог Стан, який був цілком оформлений за своїми здібностями і вдачею, справжнім науковим робітником, передчасно загинув під Херсоном¹⁷, звільняючи нашу Батьківщину від німецько-фашистських загарбників¹⁸.

З 18 вересня і по 7 жовтня 1941 року відділ лишався, як і весь музей, майже зовсім без людей. Лишилися лише поодинокі окремі робітники, пов'язані з музеєм «плотію і кровію».

З 7 вересня на завідування відділом було призначено київського історика Василя Йосиповича Довженка, що й був його завідувачем до моменту приходу Червоної Армії¹⁹.

У вересні 1941 року, між 18 і 20 числом, з відділу було пограбовано німцями колекцію бактрійських і боспорських монет, а пізніше, в листопаді, було викрадено ними ж з експозиції низку речей з розкопок поховань (скіфського часу).

Після цього був ще цілий ряд спроб вилучити з колекцій Археологічного відділу ті, чи інші речі, наприклад, спроба якогось оберлейтенанта і німкені Іоганзен, що спеціально приїхали для цього з Києва; але намагання їх було припинено втручанням доктора Фрідріха Ламерта, що був старшим ад'ютантом коменданта Полтави генерала Брадовського, який ліберально ставився до збереження музейних колекцій.

Таким чином, за винятком пограбованої в перші дні незначної кількості речей з Відділу, — відділ зберігся майже цілком, аж до кінця серпня 1943 р., коли більша частина його самих кращих колекцій була вивезена до Києва спеціально присланим до Полтави німецьким інспектором Штандфусом, київським археологом Петром Петровичем Куринним.

Важливо відмітити, що приїзд до Полтави Куринного був наслідком невиконання Полтавським музеєм наказу інспектора музеїв Штандфуса про доставку до Києва всіх кращих колекцій. Музеєм через його робітника Наконечного було доставлено самий невиразний покидьковий керамічний матеріал, який купами лежить на дюнах. Наслідком цього «отпора» Музея була присилка досвідченого археолога Куринного, який вже своїм оком фахівця і відібрав все саме цінне з колекції відділу.

Решта колекцій загинула в полум'ї пожежі, під вагою упавшої цегли.

За період окупації в житті відділу можна відмітити два моменти: це знахідка орачами в с. Головачі (Лукищина) великого скарбу (понад 1000) римських монет імператорських часів, переважно I — II сторіччя нашої ери²⁰ і знахідка автором цієї статті великої пізньо-неолітичної стоянки на лівому боці доплива р. Ворскли — потічка Голубихи під Рудним. Зауважимо, що цю стоянку було відкрито завдяки величезній повені, що була по весні 1942 р.

3 вересня 1943 р., зараз же, як тільки можна було вже увиходити в прохолонувший від жару будинок Музею, почалася посильна праця над врятуванням та монтировкою врятованих лишків. Над цим врятуванням і монтировкою самовіддано працювала і працює зараз співробітниця Музею Ганна Олексіївна Сидоренко²¹. Керівний догляд за відділом доручено М.І.Гавриленку²².

На протязі вже жовтня місяця було створено з вилучених з-під руїн значно попсованих матеріалів кімнату археології з усіма основними її розділами²³.

Протягом 1944 року було проведено ряд екскурсій в околиці Полтави — на раптово зникаючу Білу Гору²⁴, Рогізну, Вакулинці, Макухівку і Руднянські дюни.

Головна увага зборів була приділена відкриттю в 1944 р. автором цієї статті слов'янського городища на Соборній площі, на місці знахідки славнозвісного своїми срібними прикрасами поховання слов'янської жінки²⁵.

Звідси зібрано за 1944 і 1945 рік досить значну кількість керамічних фрагментів, частково з чудовим орнаментом і невеличку кількість фрагментів скла — великокнязівського типу²⁶.

На вказаних же інших місцях увесь зібраний матеріал стосується до часів середнього і пізнього неоліту, за винятком однієї каблучки, що сильно нагадує собою каблучки часів переселення народів.

Відсутність досвідченого археолога, який би міг провадити справжні археологічні роботи, дуже зле відбивається на загальному стані Відділу.

Отже, не дивлячись на труднощі, що перешкоджають роботі Відділу і стоять взагалі перед Музеєм, Музей не складає рук і буде провадити всі можливі в його силах дослідди.

Полтава

1 червня 1945 року.

Публікована стаття написана Миколою Івановичем Гавриленком (1889 — 1971) — відомим орнітологом, природознавцем, зав. природничим відділом музею (1922 — 1936), у 1943 — 1946 рр. — заступником директора з наукової частини, на запрошення колишнього директора Центрального пролетарського музею Полтавщини, тоді

секретаря Інституту археології АН УРСР Михайла Яковича Рудинського (1887 — 1958), до другого тому збірника «Археологія» (К., 1948) Інституту археології, про що зберігся відповідний лист (НА ПКМ. — Од. зб. 03 — 19. — А. 17). З певних причин (автор був репресований у 1936 — 1940 рр., перебував на окупованій території) М.Я.Рудинський не зміг вмістити її до видання, хоча оригінал рукопису зберігав усе життя.

Про М.І.Гавриленка див.: Власенко І.О., Стадник С.М., Супруненко О.Б. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: Сторінки історії. (Каталог виставки). //100 років Полтавському краєзнавчому музею: Наук. читання. /ГД, катал. ювіл. виставок. — Полтава, 1991. — С. 28 — 30; Ротач П.П. Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею. //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Полтава, 1992. — Частина перша. — С. 31 — 35; Ротач П.П. Гавриленко Микола Іванович. //ПУ. — 1992. — № 2 — 3. — С. 93: портр.; Стасиліонас О.А. О незабвенном учителе. //100-річчя... — С. 35 — 37; а також: Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея. — Полтава, 1991. — 48 с.

Публікується за оригіналом і копією з авторськими виправленнями: НА ІА АНУ. — Ф. 10 (М.Я.Рудинського). — Од. зб. 68. — С. 1 — 8 зв.; НА ПКМ. — Од. зб. 03 — 19. — А. 23 — 27. В текст введені деякі зміни згідно вимог сучасного правопису та орфографії.

ПРИМІТКИ

1. Полтавський Державний музей — назва музею у 1928 — 1941 рр., Полтавський республіканський історико-краєзнавчий музей — у 1943 — 1946 рр.
2. Про І.А.Зарецького див.: Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологічні дослідження І.А.Зарецького в Полтаві. //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. н.-пр. семінар/ГД. — Полтава, 1990. — С. 41 — 47; Супруненко Олександр. Іван Зарецький — археолог і музейний працівник. //Народне мистецтво Полтавщини: /ГДП наук.-теор. конф., присвяч. 70-річчю Полтавського художнього музею. — Полтава, 1989. — С. 59 — 65.
3. Докладніше див.: Борисковский П.И. Палеолит Украины. //МИА. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — № 40. — С. 20 — 21.
4. Щербаковский В. Раскопки на урочище «Мечеть», возле м. Кишеньки, Кобелякского уезда, Полтавской губ. //Ежегодник Естеств. — Истор. Музея Полтавского губернского земства. 1912 год. — Полтава, 1913. — № 1. — С. 1 — 8 + 4 табл.
5. Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип. 1. — С. 59 — 94, 96 — 97.
6. Рудинський М.Я. Автобіографія. //Михайло Якович Рудинський (1887 — 1958) — археолог, музеєзнавець і пам'яток охоронець: Бібліографічний показник. /Укл. Супруненко О.Б., Шовкопляс І.Г. — Полтава, 1993. — С. 3 — 4.
7. Рудинський М.Я. Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла. Стація в ур. Біла Гора під Полтавою. — К.: ВУАК, 1926. — 25 с.: іл.
8. Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания). //АИП. — Полтава, 1990. — С. 19.

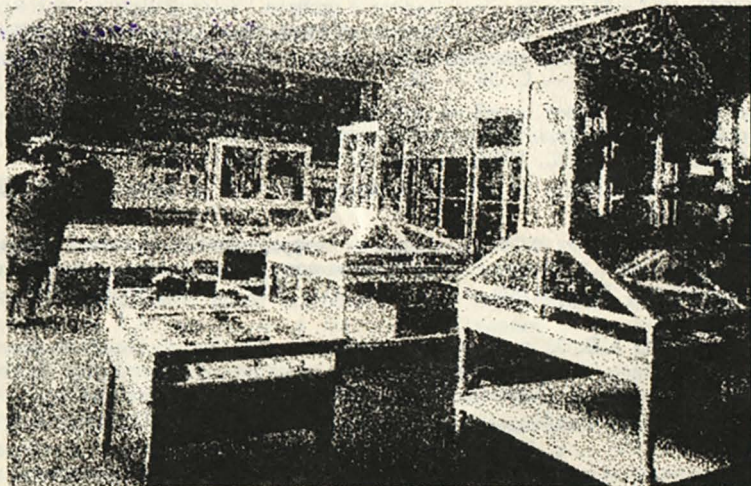
9. Граб В.І., Супруненко О.Б. Археолог Олександр Тахтай. — Полтава, 1991. — С. 21.
10. Там само. — С. 13 — 15, 16 — 20.
11. Тахтай О. Передісторичні розшуки в межах Полтавської округи в роках 1926 — 1928. //Антропологія. — К., 1928. — Вип. 2. — С. 254 — 256.
12. Рудинський М. Климівка. //КЗ ВУАК за 1926 р. — К.: ВУАК, 1927. — С. 144 — 150; Супруненко А.Б. Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. — Полтава, 1990. — С. 18 — 25.
13. М.І.Гавриленко помиляється. І.М.Самойловський провів розвідки по Лівобережжю Дніпра в Кременчуцькому повіті, оглянув Березово-Рудківський давньоруський могильник. Див.: Самойловський І.М. Звіт за археологічні розвідки року 1930. //НА ІА АНУ. — ф. ВУАК. — № 327. — С. 1 — 13; НА ПКМ. — Од. зб. 03 — 14. — А. 5.
14. Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея... — С. 21.
15. Про С.М.Синіцина див.: Секерская Н.М. Синицын М.С. //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. н.-пр. семінар. — ТД. — Полтава, 1990. — С. 55 — 58.
16. Про І.Ф.Левицького, який на той час досліджував Гінцівську стоянку, див.: Рудинський М.Я. Иван Федорович Левицкий (1896 — 1952): Некролог. //КСИА ИА АН УССР. — К., 1954. — Вип. 3. — С. 106 — 108.
17. Автор помиляється, М.А.Стан загинув 1943 р. в районі м. Краснограда Харківської обл.
18. Величко-Березова А.М. Н.А.Стан — сотрудник Полтавского краеведческого музея, археолог, художник. //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. н.-пр. семинар./ ТДС. — Полтава, 1989. — С. 121 — 123.
19. Супруненко А.Б. 75 лет археологических исследований Полтавского краеведческого музея. //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: [Перв.] обл. н.-пр. семинар./ ТДС. — Полтава, 1988. — С. 41.
20. Глущенко В.П. Клад римских динариев из с. Лукищина. //Н і Э. — М.: Наука, 1989. — Т. XV. — С. 19 — 52; про невідомі подробиці знахідки: Супруненко О. Лукищинський скарб. //Вісті. — Полтава. — № 134. — 14 листопада. — С. 4.
22. Супруненко О.Б. Штрихи до біографії Г.О.Сидоренко. //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Полтава, 1992. — Частина перша. — С. 24 — 30.
22. Про уподобання М.І.Гавриленка на терені археології: Ротач П.П. Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею//. Там само. — С. 33, 34; Супруненко А.Б. 75 лет археологических исследований... — С. 40 — 41.
23. Невелика кімната-експозиція археологічного відділу 1943 — 1952 рр. функціонувала у допоміжному приміщенні сучасної міської художньої школи, на подвір'ї музею.
24. 1944 року почалося методичне руйнування багаточислової пам'ятки в ур. Біла Гора під Полтавою. Див.: [Супруненко О.Б.] Біла Гора. //Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К.: Укр. енциклопедія, 1992. — С. 56.
25. М.І.Гавриленко помиляється. Полтавський скарб 1905 р. рубежу X — XI ст. не походив з поховання. Див.: Макаренко Н. Материалы по археологии Полтавской губернии: Полтавский клад 1905 года. //Труды ПУАК. — Полтава: ПУАК, 1908. — Вип. 5 — С. 201 — 205 + табл.

26. Згадані знахідки фрагментів скляних виробів належать часу XVII — XVIII ст. і є продуктом гутного виробництва часу Руїни та Гетьманщини.

12.09.92.

© Підготовка до друку, примітки О. Б. Супруненка.

**Експозиція Віггілу Народознавства
Природничо-історичного Музею
Полтавського губерньського земства.**

Зал «Середньовіччя та новітня доба (Китай, Японія, Європа)».
Експонуються дари П.П.Бобровського 1894 — 1909 рр.

Обладнання виготовлене за рахунок П.П.Бобровського.
Експозиціонери — І.А.Зарецький та П.П.Бобровський.

Фото Хмелевського І.Ц., 1909 р.

КНИГОЗБІРНЯ
ЦЕНТРУ АРХЕОЛОГІЇ
 Полтавської обл...
 № 358

© КОСТЕНКО І. П.

В. Г. ЛЯСКОРОНСЬКИЙ

На початку 1993 р. виповнилося 65 років від дня смерті відомого українського історика та археолога В.Г.Ляскоронського (1859 — 1928), чия доля нерозривно пов'язана з Полтавщиною.

Василь Григорович Ляскоронський народився 24 жовтня 1859 року в сім'ї вчителя російської мови повітового училища м. Золотоноші Полтавської губернії. Після закінчення Лубенської гімназії, у 1880 р. поступив на історико-філологічний факультет Університету св. Володимира у Києві, який закінчив 1885 р. Його вчителем і наставником, як і М.С.Грушевського, був видатний український історик та археолог В.Б.Антонович. Він прищепив йому любов до історії України та її археології.

У 1891 р. В.Г.Ляскоронський отримав посаду штатного викладача історії і географії у 3-й Київській гімназії. В 1898 р. він витримав екзамени на магістра, а в наступному році — захистив дисертацію «Історія Переяславської землі із стародавніх часів до половини XVIII століття», отримавши наукову ступень магістра. В 1903 р. В.Г.Ляскоронський стає приват-доцентом по кафедрі російської

О Б І Т Н И Ц Я
на вірність Українській Державі.

Урочисто обіцяю вірно служити ДЕРЖАВІ УКРАЇНСЬКІЙ,
визнавати її державну владу, виконувати її закони
і всіма силами охороняти її інтереси і добробут."

*Профессоръ Истории — Филологическаго
Института кн. Евстафорова, Василья
Трипольскаго Ляско-ронскаго.
27 августа, 1918 года.
Т. Шинько.*

Мал. Факсиміле «Обітниця на вірність Українській державі» В.Г.Ляскоронського.
Публікується вперше. Філія Держ. архіву Чернівецької обл. — Ф. 387. — Оп. 1. — Ог.
зб. 1547. — А. 78.

історії в Московському університеті, де читав лекції із стародавньої історії, а з 1907 р. — працював у Київському університеті.

В.Г.Ляскоронський здійснив декілька поїздок за кордон, де працював у архівах Німеччини, Великобританії і Франції. Крім того, за дорученням Московського археологічного товариства ним було здійснено декілька наукових екскурсій у південні губернії України.

У 1899 і 1902 рр. у Києві та Харкові були проведені XI та XII археологічні з'їзди, де В.Г.Ляскоронський обіймав посаду секретаря цих наукових форумів. Він користувався великим авторитетом як учений у наукових колах України і Росії. Був дійсним членом Імператорського Московського археологічного товариства, Історичного Товариства Нестора-Літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Ісландського наукового товариства, заступником голови Комітету Київського імператорського воєнно-історичного товариства.

26 травня 1906 р. конференція Ніжинського історико-філологічного інституту обрала В.Г.Ляскоронського професором

кафедрі російської історії. Коли поступив на роботу в інститут, він уже мав 35 наукових праць, з них майже половину — з археології.

Наукові інтереси В.Г.Ляскоронського не обмежувалися лише проблемами вітчизняної історії. Він досліджував і західно-європейську історію; зокрема, написав дослідження «Стародавні ісландські саги».

В.Г.Ляскоронський був кавалером орденів св. Станіслава 2-ї та 3-ї ступені, а також нагороджений срібною медаллю в пам'ять царствування імператора Олександра III.

Працюючи в Ніжинському історико-філологічному інституті він уміло поєднував викладацьку і науково-дослідну роботу. Виступав у різних містах України і Росії на наукових історичних та археологічних конференціях. Схвально відгукнувся на Акт проголошення України незалежною державою, давши урочисту Обітницю 27 серпня 1918 р. (Текст приводиться вище).

У Ніжині В.Г.Ляскоронський працював по 1920 р., потім переїхав до Києва. Його праці з історії та археології України не втратили актуальності в наш час.

Помер В.Г.Ляскоронський в Києві 1 січня 1928 року.

20.04.93.

© КУЛАТОВА І. М., СУПРУНЕНКО О. Б.

КУРГАН СКІФСЬКОГО ЧАСУ В ОКОЛИЦЯХ ПОЛТАВИ (за розкопками О.С.Федоровського)

Про досліджений 1925 р. курган скіфського часу поблизу
с. Гора на південь від Полтави.

За кількома згадками в літературі¹ поблизу м. Полтави відомий досліджений О.С.Федоровським (1885 — 1939) курган скіфського часу; деякі факти з результатів розкопок пам'ятки оприлюднені Г.Т.Ковпаненко². Але більш детальних даних дослідники не мали, аж поки Т.І.Латухою не був виявлений у фонді Всеукраїнського Археологічного Комітету НА ІА АН України щоденник розкопок О.С.Федоровського³. На матеріалах польової документації й основана ця публікація.

Розкопки кургану проводилися 23 серпня 1925 р. харківським археологом зі слухачами курсів по перепідготовці викладачів вузів та середньої школи в Полтаві, де проф. О.С.Федоровський читав лекції. Місцезнаходження кургану було повідомлене вченому М.Я.Рудинським, який вже мав відомості про курганні пам'ятки

вздовж правого корінного берега Ворскли на південь від міста і досліджував Мачухський курганний могильник скіфської доби⁴.

Група оглянутих курганів знаходилася за 2,5 км на південь від Полтави, в 0,5 км на північ від хутора (нині села) Гора Полтавського району і розкинулася компактно на підвищенні плато в 0,5 км на захід від краю високого берега. Вона була, певно, некрополем відомого поселення скіфського часу поблизу с. Нижні Млини⁵ (с. Гора — колишні Верхні Млини, розташовані на однаковій відстані від пам'ятки). Залишки курганного могильника відзначені Г.О.Сидоренко⁶ як зайняті насадженнями садків. За обстеженнями 1993 р. більшість курганів збереглося, хоча й в дуже розораному вигляді.

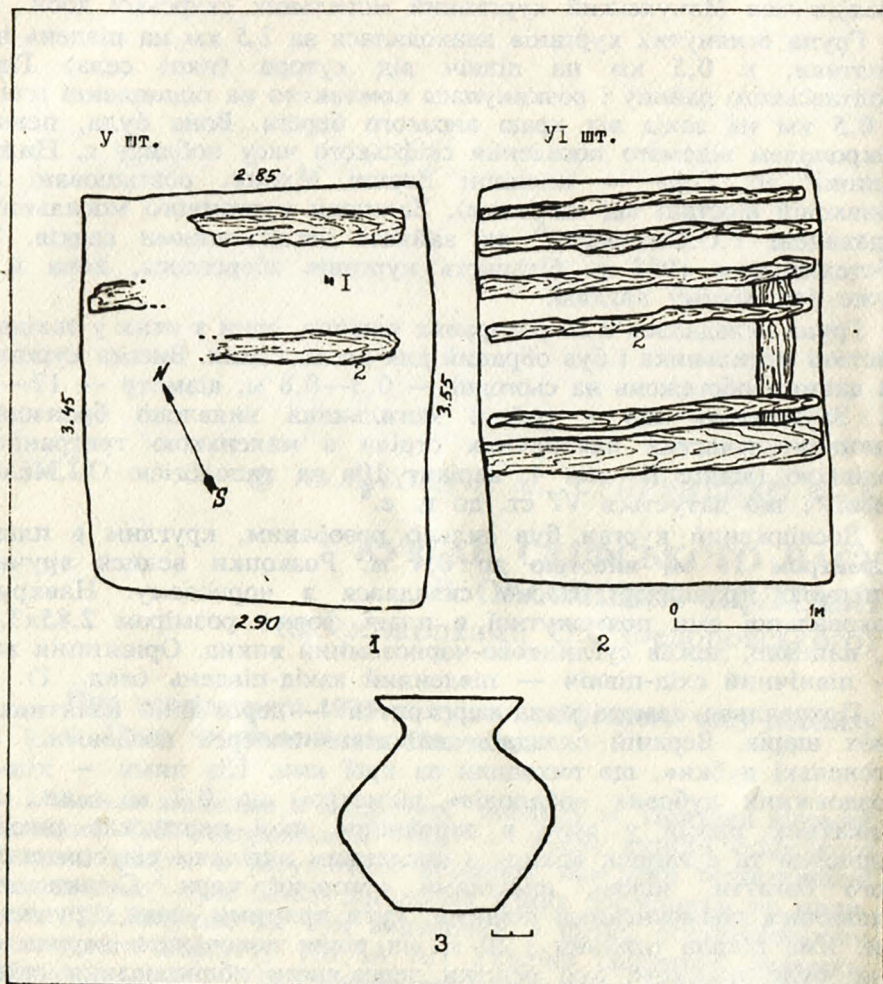
Група складалася з 20 розораних насипів, один з яких у західній частині могильника і був обраний для дослідження. Висота курганів за даними обстежень на сьогодні — 0,3—0,6 м, діаметр — 12—25 м. Зауважимо, що в районі могильника виявлено бронзовий динновтульчастий наконечник стріли з маленькою тригранною голівкою (відділ II, тип 4, варіант 10а за типологією О.І.Мелькової)⁷, що датується VI ст. до н. е.⁸

Досліджений курган був сильно розораним, круглим в плані, діаметром 16 м, висотою до 0,4 м. Розкопки велися вручну, широкою траншеєю. Насип складався з чорнозему. Навкруги поховальної ями прямокутної в плані форми розміром 2,85x3,55 м, напевне, лежав суглинково-чорноземний викид. Орієнтація ями — північний схід-північ — південний захід-південь (мал., 1).

Поховальна камера мала перекриття — дерев'яний накатник з двох шарів. Верхній складала вилочені поперек поздовжньої осі «тоненькі дубки», що виходили за краї ями. Під ними — кілька поздовжніх дубових «обаполів» діаметром до 0,7 м (мал., 1). Накатник просів у яму, в заповненні якої переважав рихлий чорнозем та суглинок викиду з численним вугіллям від поминального багаття, золою, шматками обгорілої кори. Стінки ями виявилися прямовисними рівними, кути прямими, ледь скругленими. Яма сягала глибини 1,20 м від рівня похованого чорнозему. Дно було плоским; про рештки дерев'яного облицювання стінок чи дна відомостей немає.

На дні виявлено розвал ліпного невеликого глечика: «чорний, полискуватий без вушка. Беріг одігнутий, поширений, обріз краю плискатий; шийка висока, широка; боки круглясті; дінце плоске. Грубість стінок нерівномірна — 3 — 8 мм. Грубість дна — 6,5 мм. Виріб без кружала»⁹ (мал., 3). Розміри посудини склалися: висота — 11,3 см, діаметр вінець — 9,2 см, діаметр шийки — 8,2 см, діаметр горла (всередині) — 6,8 см, діаметр тулуба — 11,4 см, діаметр денця — 6,1 см. Виходячи із цього чудового, на

Мал. с. Гора під Полтавою. План перекриття поховання скіфської доби (1,2) та посудина (3) за О.С.Федоровським. 1925 р.

наш погляд, лаконічного опису та параметрів, посудина займає посереднє місце між корчагами та глеками, маючи віддалені паралелі серед таких зразків посуду: горщика з поховання в кургані № 15 Мачухського могильника¹⁰, корчаги з кургану № 42 у Берестнягах на Правобережжі¹¹ тощо.

Посудина знайдена в північно-східному кутку ями. Під нею виявлений шар попелу товщиною до 5 см. Ближче до центру виявлена ще одна лінза попелу.

Зі знахідок у насипу, побіля його центру, на глибині до 0,6 м в 2,5 м на північний захід-північ від центру кургану, виявлений «маленький черепок жовтий, в зламі гарний»¹².

Таким чином, досліджений О.С.Федоровським курган належав землеробському населенню Поворскля ранньоскіфської доби і міг датуватися часом VI — рубежу VI — V ст. до н. е. Доповнюючи коло відомих поховальних старожитностей скіфської доби в Нижньому Поворсклі, комплекс кургану біля села Гора виявився ключем до відшукування та, по можливості, проведення охоронних археологічних досліджень могильника, який має бути остаточно знищений плантажним розорюванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лагуха Т.И. Формирование археологической научной школы на Украине. А.С.Федоровский (1885 — 1939 гг.). //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — Частина друга. — С. 25 — 26.
2. Ковпаненко Г.Т. Племена скіфського часу на Ворсклі. — К.: Наук. думка, 1967. — С. 85.
3. Федоровський О.С. Щоденник розкопу могили біля м. Полтави в 1925 р. //НА ІА АНУ. — Ф. ВУАК. — Од. зб. 49/ 13. — А. 1 — 5 зв. Автори вдячні Ж.О.Кононенко за змогу скористатися матеріалами досліджень О.С.Федоровського.
4. Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею. //Зб., присвяч. 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т.1. — С. 45 — 48.
5. Ляпушкин И.И. Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа //МИА. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — № 104. — С. 92; Супруненко А.Б. Археологические памятники территории г. Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава, 1988. — С. 13.
6. Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 81.
7. Мелюкова А.И. Вооружение скифов. //САИ. — М., 1964. — Вып. Д 1 — 4.
8. Супруненко А.Б. Археологические памятники территории г. Полтавы... — С. 10; Ф ПКМ, инв. № А. 1894.
9. Федоровський О.С. Щоденник розкопу могили біля м. Полтави... — А. 4.

10. Ковпаненко Г.Т. Вказ. робота. — С. 104, мал. 49, 3.
11. Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья (Киево-Черкасский район). — К.: Наук. думка, 1989. — С. 57 — 58, рис. 10, 15.
12. Федоровський О.С. Щоденник... — А. 1.

Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.

КУРГАН СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ В ОКРЕСТНОСТЯХ ПОЛТАВЫ (по исследованиям А.С.Федоровского)

Резюме

Исследованный в 1925 г. А.С.Федоровским курган скифского времени входил в состав могильника в 0,5 км к северу от с. Гора Полтавского района на плато правого коренного берега р. Ворскла. Высота черноземной распаханной насыпи кургана составляла 0,4 м, диаметр 16 м. В центре выявлена прямоугольная погребальная яма размером 2,85x3,55 м, ориентированная по оси ССВ — ЮЮЗ глубиной 1,20 м от уровня погребенного чернозема. Яма имела дубовый бревенчатый накатник в два ряда, уложенный в продольном и поперечном направлениях. На плоском материковом дне обнаружены две линзы пепла, в одной из которых находился лепной лощеный сосуд типа широкого кувшина.

Публикация произведена по «Дневнику» исследователя.

01.02.93

ПІДЗЕМНИЙ ХІД XVII — XVIII СТ.

м. Полтава, Соборний (Червоний) майдан,
за 60 м на півн. зах. від ресторану «Лілея».

Обстеження 1978 р.

© Фото О.Б.Супруненка.

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОЛТАВІ

Територія Середнього та Нижнього Поворскля привернула до себе увагу Інституту історії матеріальної культури (згодом Ленінградського відділення Інституту археології) АН СРСР ще в передвоєнні роки. З 1940 р. на Полтавщині почали працювати археологічні експедиції, спочатку очолювані П.М.Третьяковим, а згодом І.І.Ляпушкіним. Беззмінним учасником розвідувальних робіт був і Полтавський краєзнавчий музей в особі співробітника відділу археології Г.О.Сидоренко, що знайшло своє відображення у фондах наукового архіву музею, де зберігаються звіти про роботу Полтавського загону, очолюваного Г.О.Сидоренко.

Один із цих документів безпосередньо стосується робіт в м. Полтаві — розкопок слов'янського городища на Соборній (нині Червоній) площі. Це «Відчіт про роботу відділу археології Полтавського історико-краєзнавчого музею в Дніпровській (слов'янській) розвідочній археологічній експедиції, проведений під керівництвом ІМК АН СРСР 14.VII — 1.X. 46 р.»¹. Детальний звіт про ці роботи опубліковано І.І.Ляпушкіним², а нижче поданий матеріал цікавий як історичний документ — записи безпосереднього учасника робіт.

Текст публікується без змін і скорочень (що стосується розділу про дослідження м. Полтави), внесена лише невелика редакційна

правка — замінено русизми на відповідні українські слова та по можливості усунено атавізми, приведено до правил сучасної граматики. Звіт ілюстрований планом розкопу, виконаним Г.О.Сидоренко під час робіт³.

© СИДОРЕНКО Г.О.

РОЗКОПКИ В М. ПОЛТАВІ НА ЧЕРВОНІЙ ПЛОЩІ

Археологічна експедиція провела розкопки слов'янського поселення в м. Полтаві на Червоній (Соборній) площі з метою вивчення даного поселення. Розкопано 135 кв. м. Розкрито дві землянки VIII — X ст. та X — XIII ст. н. е. на глибині до 1 м від денної, сьогочасної поверхні.

В землянці «А» (X — XIII ст.) в північно-східному куті (виявлено) піч, що завалилася. Біля печі — господарчі ями № 2 [та] № 3. Стінки [ix] добре вигладжені і випалені, форма овальна з горизонтально зачищеним дном в ямі та округлим — в ямі № 3. Яма № 2 ранішого часу; перекрита долівкою землянки, збудованої поряд і слугувала передпiчною ямою. В заповненні знайдена ліпна кераміка, кістки тварин, риб, прясло рожевого шиферу. В центрі південної стінки землянки «А» — яма № 1, до 3 м глибини, добре вигладжена, стінки обпалені, дно горизонтально зачищене. В заповненні кістки тварин і фрагменти гончарної та ліпної кераміки, як і в ямі № 3 знайдено кераміку великокнязівських часів.

В північно-західному куті землянки — яма № 4⁴ антропоморфної форми, вирита в материку нижче горизонту долівки. Заповнення — кістки тварин, дрібні фрагменти гончарної кераміки, багато сажі та вугілля. Поряд ями № 4, біля західної стінки землянки виявлено яму № 5. Вона вирита в материку, глибина до 40 см. Можливо, нова господарча яма, будівництво якої не було закінчено.

В землянці «А» [виявлено] 5⁵ ямок від стовпів, що підтримували покрівлю. В окремих з них заповненням були земля та перетліле дерево.

Судячи по кераміці, ця землянка відноситься до X — XII ст., її західну стінку перетинає землянка пізнішого часу «С». В ній знайдено фрагменти ліпної кераміки роменського типу та [уламки]

гончарного [посуду], кістки тварин, точильний брусок і металеве вушко від відра.

Землянка «В»⁶ виявлена в східній частині розкопу. Проміжок між землянками «А» і «В» — до 1 м. Землянку «В» перетинає землянка пізнішого часу⁷, під якої (№ 1) знаходиться посередині, прилягаючи до східної стінки, що не збереглася.

В ранній землянці під (№ 2) прибудована (вирізана в материку) в північно-східному куті. В печі та біля неї знайдені глиняні конуси та їх фрагменти. Біля підніжжя печі — поміст з фрагментів конусів⁸ випаленої глини, серед яких знайдено лопатки тварин. В землянці «В» (ранній) — кераміка переважно ліпна (за винятком [знахідок в] кротовинах і решток від будови пізнішого часу).

В господарчих ямах — земля. У землянці «В» (ранній) — кераміка ліпна, роменського типу та скіфська-зольнична.

В ямі № 1, в південній стіні, виявлено скіфський ліпний горщик у фрагментах із щипками по краю вінця, з накладним «шнурком» і дірочками. Яма № 2 заповнена попелом з вугіллям, ліпною та гончарною керамікою, кістками тварин. Її перетинає друга, що з'єднана з прямокутною ямою — погребом. [Поверх] вона перекрита двома долівками. В культурних рештках ліпна й гончарна кераміка, кістки тварин. Між двома долівками лише ліпна кераміка, серед якої глиняна посудка у вигляді каганчика круглої форми на підставці.

В північно-східному куті землянки «В» — яма № 4⁹. У заповненні, під перекриттям долівки — перепалений ґрунт темно-бурого кольору. Яма іде під північну стінку. Поряд з ямою № 4 — прямокутна неглибока ямка із майже квадратними ямочками в ній, на дні, в південно-західному і північно-східному кутах — це ритуальна ямка, бо в ямі № 5 заховані кістки собаки, як священного охоронця житла. Разом з кістками тварин знайдена ліпна кераміка скіфських часів: фрагменти мисок з лощенням, горщиків з щипками і дірочками.

В південній частині ями, під перекриттям дна, виявлена нова яма № 5 з багато насиченою культурними рештками засипкою з фрагментів ліпної кераміки з лощенням і дірочками (скіфська): фр[агмент] чорнолощеної посудини (горщечка) і частина чорнолощеної миски та ліпні черепки з поганим випалом, а також фрагмент лощеного черепка з різаним орнаментом, заповненим білою пастою (від корячка — ?).

В землянці, крім великих господарських ям, — 9 ямок від стовпчиків для покрівлі, з них частина належить до ранньої, частина (а, б, д, е, г) — до пізньої землянки.

Поруч з ямою № 1 землянки «В», до півдня розкопу, відкрита яма «Z». В її заповненні — ліпна кераміка роменського типу, фрагменти тваринних кісток та 2 фр[агменти] залізних виробів.

В зах[ідній] частині розкопу відкрито ямку «х», в заповненні якої лощена ліпна кераміка скіфського часу. В верхньому шарі завалу — пізньослов'янська гончарна кераміка.

Ямки від стовпчиків, що підтримували покрівлю, різного діаметра і глибини, хоча різниця і невелика. Середній діаметр 30 см. Землянки межують з ямою, розкопаною в 1945 р. (прив'язані з нею в плані¹⁰). На одній лінії зі сходу на захід, з ямою минулого року, знаходиться яма «Z».

З цього виходить, що досліді поселення шляхом розкопів необхідно продовжити в подальшому, щоб відкрити більшу площу поселення для повнішого досконалішого вивчення цілого комплексу житлових і господарчих споруд на даному слов'янському поселенні.

Наявність кераміки скіфських часів є фактом, що дане поселення на території м. Полтави розпочало своє існування ще в I тисячолітті до н. е.

Вивчення цієї пам'ятки є першочерговою проблемою археологічної та історичної наук.

ПРИМІТКИ

1. НА ПКМ. — Од. зб. 03 — 12.
2. Ляпушкін І.І. Старослов'янське поселення VIII — XIII ст. на території м. Полтави: (За матеріалами польових розшуків 1940, 1945 і 1946 рр.). //Археологічні пам'ятки УРСР. — К., 1949. — Вип. 1 — С. 58 — 75.
3. НА ПКМ. — Од. зб. 03 — 3. — А. 14.
4. І.І.Ляпушкін у публікації описів ям № 4 — 5 не подає, хоча на план наносить.
5. У І.І.Ляпушкіна — 6 (вказ. праця, с. 65).
6. За І.І.Ляпушкіним житло В₁.
7. За І.І.Ляпушкіним житло В₂.
8. Очевидно, завал.
9. За І.І.Ляпушкіним яма № 5.
10. Мається на увазі план І.І.Ляпушкіна.

СВІТИЛЬНИК

Глина біло-жовта.

Вис. 3, 6; довж. 8,0; шир. 7,1 см.

Зовнішня поверхня декорована стилізованими зображеннями двох листів аканфу по краям. Носик для згніту та отвір для заливання олії оконтурені прокресленими лініями.

Знахідка у Нижньому Єгипті. Подарунок П.П.Бобровського.
Надійшов 1912 р.

Єгипет, коптський період. V — VI ст.

ПКМ, інв. № А. 149/112. Експонується у скарбниці музею.

© Фото О.Б.Супруненка.

© ЛЕВЧЕНКО Д. І.

ПРО ВПЛИВ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА ФОРМУВАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ ПЕНЬКІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається вплив кліматичних факторів на формування і поширення пам'яток пеньківської культури.

У наш час працями з проблематики взаємодії природи та суспільства доведено, що кліматичні коливання в голоцені та пов'язані з ними зміни природного середовища багато в чому визначали напрямки господарського розвитку, демографічні характеристики та міграції стародавніх колективів¹.

У статті в цьому аспекті розглядаються деякі питання історії Лісостепової України в середині I тис. н. е., пов'язані з вивченням пеньківської археологічної культури. Для характеристики клімату V — VII ст., часу існування культури, використані палеокліматичні дані по Східній Європі та, у меншій мірі, іншим регіонам.

Дані археології. Майже всі відомі на сьогодні пеньківські пам'ятки розташовані на підвищеннях у заплавах річок або на їх перших надзаплавних терасах². Причетність ряду поселень до місць, що на сьогодні заливаються водою за весняної повені,

дозволила деяким дослідникам зробити висновок про більш посушливий клімат у другій половині I тис. н. е.³ Про це також свідчать спостереження за топографією окремих пам'яток Полісся, Центральної та Західної Європи, Кавказу⁴.

Дані з палеогідрології морів. У теплі епохи в Арктиці відбувалося зменшення льодовитості, а у холодні — вода консервувалася у вигляді льоду, що призводило відповідно до підвищення чи пониження рівня Світового океану⁵. З I тис. н. е., в зв'язку зі змінами клімату в бік потепління та посушливості, починається Німфейська трансгресія Чорного моря, пік якої датується V — VIII ст.⁶

Каспійське море є водоймищем, ізольованим від океану, тому коливання його рівня визначається водним балансом, пов'язаним із кліматичними змінами і не залежить від розвитку планетарної льодовикової регресії. Побудована на основі історико-археологічних, геологогеоморфологічних та радіофізичних даних крива коливання рівня Каспію вказує на різке його пониження з початку V ст.: починається Дербентська регресія⁷.

Дослідження озер. Важливим джерелом для реконструкції клімату є мулові відклади озер. Їх розрізи були зроблені у 1929 році в Пертозері та Габозері (Карелія) та у 1930 році в Сакському озері (Крим) В.Б.Перфільєвим. Сучасні спостереження вказують на відсутність суворої відповідності між річними опадами та відкладеннями мулу. Деякі дослідники вважають, що середні значення товщини шарів озерних відкладів за відрізки часу одного чи кількох десятиріч виявляються більш надійною характеристикою режиму зволоження⁸.

С.І.Костіним за середніми 25-річними розмірами товщин шарів мулу Пертозера та Сакського озера створені криві зволоження, що показують його мінімальне зменшення у VII — VIII ст. н.е.⁹ Згідно кривий, побудованій на підставі середніх десятирічних значень по Габозеру, у V — VIII ст. клімат був найбільш теплим та сухим за весь час нашої ери.¹⁰

Є.І.Дев'ятова, досліджуючи зміни природного середовища узбережжя Онезького озера у голоцені, виявила, що з перших століть нової ери намітилася тенденція до потепління, яка завершилася «малим міжльодовиків'ям» з підвищенням середньорічних температур у Карелії на 1°C та одночасним зниженням кількості опадів на 50 мм. Пік цього процесу відноситься приблизно до V — VIII ст.¹¹

Згідно даним О.В.Шнітнікова, рівень альпійських озер на початку нашої ери майже рівний сучасному, до середини першого тисячоліття і пізніше значно впав.¹²

Дані по стоку Дніпра. Г.І.Швець, досліджуючи багатовікову мінливість стоку Дніпра, дійшов до висновку, що у VIII ст. н. е. закінчується виділена ним маловодна фаза багатовікового циклу.¹³ Головним джерелом для реконструкції була праця В. Б. Шостаковича.¹⁴

Ю.Л.Раунер, базуючись на даних В.Б.Шостаковича та Г.І.Швеця, створив свою схему кліматичних епох та періодів у басейні Дніпра. Згідно цій схемі у 100 — 650 рр. н. е. настає 2-га ксеротермічна фаза суббореалу, що характеризується збільшенням посушливості, а на період з 650 — 750 рр. н. е. припадає різке зростання вологих років та зменшення посушливості.¹⁵ Слід відзначити, що в літературі вказувалося на недостатню надійність реконструкції Г.І.Швеця, оскільки річний стік Дніпра відновлювався на підставі непрямих показників про коливання рівня.¹⁶ Мабуть не дуже вдалі й занадто довгочасні 120-річні інтервали осереднення у Ю.Л.Раунера.¹⁷

Дані по торфовищам. Є.О.Ільвес на матеріалах досліджень торфовищ Естонії, спираючись на серію радіометричних (C¹⁴) дат, з'ясував, що часи близько 1500 років тому відзначалися малою швидкістю приросту торфу, що свідчить про теплий та сухий вегетаційний період, а 1200 років тому кліматичні умови сприяли посиленому приросту торфу (прохолодний, вологий та довгочасний вегетаційний період).¹⁸

Вивчення болотних екосистем Карелії показує, що близько 1400 років тому настало потепління.¹⁹

Дані досліджень льодовиків. Згідно з даними О.В.Шнітнікова, з початку I тис. н.е. проходив відступ гірського зледеніння в Альпах, покращення прохідності гірських проходів та заселення гірських долин. Про більш теплий та посушливий клімат свідчить також і ряд інших показників. Цей процес досягає максимуму до середини I тисячоліття.²⁰ Про потепління в цей час свідчать також дослідження льодовиків Гренландії.²¹

Викладені вище матеріали підтверджуються також висновками К.Брукса про теплий та сухий клімат в Західній Європі у 600 — 700 рр. н.е., Х.Лема — про потепління близько 400 р. н.е. для Скандинавського сектора, та інших дослідників.²²

Таким чином, сума даних різних джерел з палеокліматології свідчить про те, що хронологічні рамки існування пеньківської культури охоплюють період відносно теплого та посушливого клімату у Європі.

Нижній рубіж цього періоду співпадає зі значними змінами на етнокультурній карті України, у тому числі з появою пеньківських пам'яток на частині території, раніше зайнятій черняхівською культурою.

Цікаве загальне порівняння топографії поселень двох культур. Для черняхівської культури характерні поселення, розташовані на схилах невеличких річок, струмків та водоймищ. Відомі й поселення на підвищеннях у заплавах та на берегах великих рік²³. Відзначено тяжіння черняхівських пам'яток до чорноземних ґрунтів²⁴. Пеньківські поселення звичайно розташовуються на підвищеннях у заплавах річок або на перших надзаплавних терасах, поблизу більш легких для обробки ґрунтів²⁵.

Можна зробити висновок, що для основи господарства — землеробства, населення цих культур використовувало різні «екологічні ніші», хоча для більш чіткого зв'язку пам'яток з певним мікросередовищем потрібна спеціальна праця.

Процес аридизації клімату мабуть зробив неможливим саме існування черняхівської господарської моделі в умовах українського лісостепу, оскільки, навіть, порівняно невелике потепління призводить до пониження кількості опадів та збільшення повторюваності посух²⁶. Безсумнівно, зіграли свою роль й інші фактори, можливо, похідні від природного — гуннська навала та розпад усієї системи зв'язків, що склалася на попередньому етапі²⁷.

Населення пеньківської культури використовувало іншу систему господарства, створену ще пізньозарубинецькими племенами в аналогічних умовах кліматичних змін. Ця система базувалася на екстенсивному використанні вологих ділянок річкових долин²⁸. Після виснаження ґрунтів в окрузі поселення переносилися на нові місця, чим обумовлена їх недовготривалість²⁹. На жаль, питання про характер землеробства пеньківської культури залишається недостатньо з'ясованим.

Процеси, що відбувалися у середині I тис. н.е., викликали рух частини племен кийвської культури в більш південні райони, що й призвело до формування пеньківської культури.

Обмеженість площ, придатних для землеробства в цих умовах, при потребі в досить просторій господарській окрузі, та природній приріст населення, обумовлювали порушення балансу між його чисельністю та можливостями території в задоволенні харчових потреб, і, як слідство, — відносно швидке розширення ареалу пеньківської культури, до кордонів Візантійської імперії в південно-західному напрямку. В.П.Петровим відзначено особливість слов'янських переселень цього часу: вони не мали характеру загального етнічного переселення, а були переміщенням лише деяких груп населення³⁰.

Викладене вище підтверджується відомостями Прокопія Кесарійського про розселення слов'ян та антів, тим більш, що ряд дослідників пояснює їх саме особливостями господарства: «Живуть вони в убогих хатинах, на великій відстані один від одного, і усі

вони... змінюють місця проживання... В старовину обидва ці племена називали спорами («розсіяними»), тому, що вони жили, займаючи країну «спораден», «розсіяно», окремими селищами. Тому їм і землі доводиться займати багато»³¹.

Зникнення пеньківської культури також прямо чи опосередковано пов'язане зі змінами природного середовища — клімат стає відносно вологим, як наслідок, з початком нової історичної епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хотинский Н.А. Палеогеографические аспекты изучения процессов взаимодействия природы и общества в голоцене. // Антропогенная эволюция геосистем и их компонентов. — М., 1987. — С. 6 — 7.
2. Приходнюк О.М. Пеньковская культура. // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3. — С. 153 — 154.
3. Березовец Д.Т. Поселения уличей на р. Тясмине // МИА. — 1963. — № 108. — С. 147; Рутковская Л.М. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовка на Тясмине. // Раннесредневековые восточно славянские древности. — Л., 1974. — С. 22.
4. Русанова И.П. Славянские древности VI — IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — М., 1973. — С. 9; Бялекова Д. Развитие форм поселений в Великой Моравии. // Великая Моравия, ее историческое и культурное значение. — М., 1985. — С. 109; Брукс К. Климаты прошлого. — М., 1952. — С. 278; Тушинский Г.К. Космос и ритмы природы Земли. — М., 1966. — С. 74.
5. Костин С.И. Связь изменений климата в современную эпоху с колебаниями его за прошлое время. // Труды Главной геофизической обсерватории. — Л., 1979. — Вып. 403. — С. 109.
6. Федоров П.В., Скиба Л.А. Колебания уровней Черного и Каспийского морей в голоцене // Известия АН СССР: Серия географическая. — 1960. — № 4. — Рис. 5.
7. Варущенко С.И., Варущенко А.Н., Клиге Р.К. Изменения режима Каспийского моря и бессточных водоемов в палеовремени. — М., 1987. — С. 77. — Рис. 13.
8. Раунер Ю.Л., Золотокрылин А.Н., Попова В.В. Колебания влажности климата на европейской территории СССР за 4000 лет. // Известия АН СССР: Серия географическая. — М., 1983. — № 1. — С. 50 — 51.
9. Костин С.И. Колебания климата на Русской равнине в историческую эпоху. // Труды Главной Геофизической обсерватории. — Л., 1965. — Вып. 181. — С. 70. — Рис. 2.
10. Костин С.И. Связь изменений климата в современную эпоху с колебаниями его за прошлое время. // Труды Главной Геофизической обсерватории. — Л., 1979. — Вып. 403. — С. 110. — Рис. 1.
11. Девятова Э.И. Природная среда и ее изменения в голоцене. — Петрозаводск, 1986. — С. 93. — Рис. 56.

12. Шнитников А.В. Изменчивость общей увлажненности материков Северного полушария. //Записки Географического общества СССР: Новая серия. — М., Л., 1957. — Т. 16. — С. 228.
13. Швец Г.И. Многовековая изменчивость стока Днепра. — Л., 1978. — С. 41. — Рис. 7.
14. Шостакович В.Б. Иловые отложения Сакского озера как летопись климата //Саки — курорт. — Симферополь, 1935. — Т. 1.
15. Раунер Ю.Л. Динамика экстремумов увлажнения за исторический период. //Известия АН СССР: Серия географическая. — М., 1981. — № 6. — Табл. 1.
16. Золотокрылин А.Н., Кренке А.Н., Ляхов М.Е., Попова В.В., Чернавская М.М. Колебания климата Европейской части СССР в историческом прошлом. //Известия АН СССР: Серия географическая. — 1986. — № 1. — С. 31.
17. Раунер Ю.Л. Динамика экстремумов увлажнения за исторический период. //Известия АН СССР: Серия географическая. — М., 1981. — № 6. — Рис. 1.
18. Ильвес Э.О. О колебаниях климата голоцена в свете радиометрических (С 14) данных. //Периодизация и геохронология плейстоцена. — Л., 1970. — С. 98.
19. Елина Г.А., Кузнецов О.Л., Максимов А.И. Структурно-функциональная организация и динамика болотных экосистем Карелии. — Л., 1984. — С. 53.
20. Шнитников А.В. Изменчивость общей увлажненности материалов Северного полушария. //Записки Географического общества СССР: Новая серия. — М., Л. — 1957. — Т. 16. — С. 268.
21. Дроздов О.А. О временной структуре климатов голоцена и современной эпохи. //Известия АН СССР: Серия географическая. — 1983. — № 4. — С. 22.
22. Брукс К. Климаты прошлого. — М., 1952. — Табл. 21; Лэм Х.Х. Климаты и циркуляционные режимы в Северном полушарии во время последнего ледникового периода и после него. //Физическая и динамическая климатология. — Л., 1974. — С. 265.
23. Баран В.Д., Магомедов Б.В. Черняховская культура. //Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3. — С. 72.
24. Сымонович Э.А. Северная граница памятников черняховской культуры.//МИА. — М., 1964. — № 116. — С. 37.
25. Приходнюк О.М. Пеньковская культура. //Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3. — С. 153 — 154.
26. Антропогенные изменения климата. — Л., 1987. — С. 331.
27. Баран В.Д., Магомедов Б.В. Черняховская культура. //Археология Украинской ССР — К., 1986. — Т. 3. — С. 99; Петров В.П. Про зміну археологічних культур на території УРСР у V ст. н. е.// Археологія. — К., 1965. — Т. XVIII. — С. 11.
28. Обломский А.М., Терпиловский Р.В., Петраускас О.В. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины. — К., 1990. — С. 26.
29. Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л., 1981. — С. 14 — 15.
30. Петров В.П. Про зміну археологічних культур на території УРСР у V ст. н. е. //Археологія. — К., 1965. — Т. XVIII. — С. 5.

31. Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н. е. //Вестник древней истории. — 1941. — № 1. — С. 237; Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Л., 1981. — С. 14 — 15; Иванов О.В., Литаврин Г.Г. Славяне и Византия. //Раннефеодальные государства на Балканах. — М., 1985. — С. 40 — 41; Пачкова С.П., Терпиловский Р.В. Земледелие и животноводство. //Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К.: Наук. думка, 1990. — С. 363.

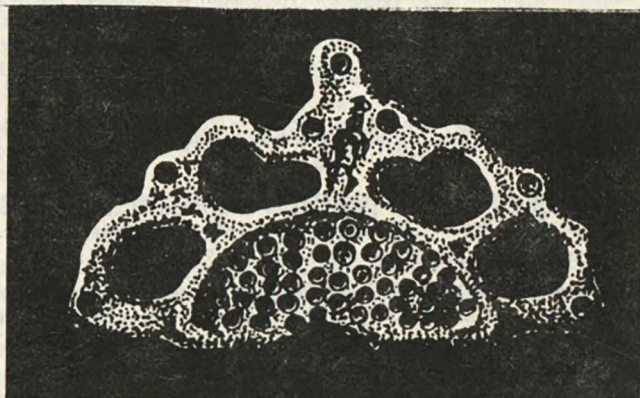
Левченко Д. И.

О ВЛИЯНИИ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПЕНЬКОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В ракурсе взаимоотношений природы и общества в статье рассматривается пеньковская археологическая культура. Данные палеоклиматологии свидетельствуют, что хронологические рамки ее существования совпадают с периодом относительно теплого и сухого климата. Делается вывод о том, что формирование, особенности распространения и исчезновение пеньковской культуры прямо или опосредовано связаны с климатическими изменениями.

22.04.92

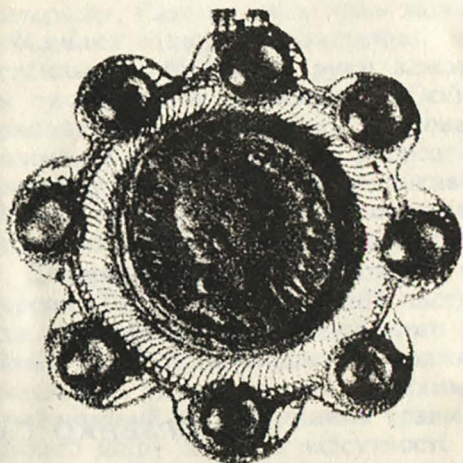
Уламок пальчатої фібули з написом.

Довж. 7,4 см, вис. 4,2 см. Бронза.

Східне Більське городище. Розкопки Б.А.Шрамка, 1979 р.

Полтавський краєзнавчий музей.

ДУКАЧ з мідною монетою Юлії Мамеї

Дм. 5,12; гм. монети 26 4; гм. вставка 0,9; гм. вушка 0,2; товщ. 0,5 см.

Оправа — білон; монета — мідь;
скло червоне.

Дукач з римським сестерцієм III ст. н. е. Ажурна оправа у вигляді кола з вісьма круглими скляними вставками напівкулястої форми, об'єднаних хвилястою рамкою. Оправа з'єднана до купи напаяними вузькими пластинами із завернутими петлями кінцями; у центрі — римська монета.

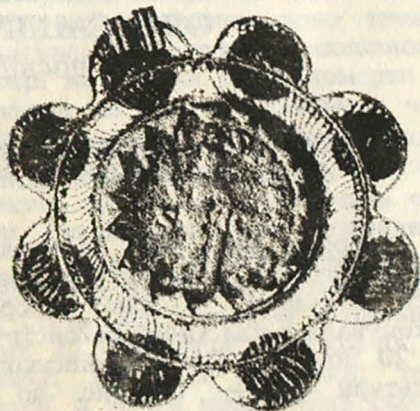
Краї гнізда для монети мають зубчасте чи масивно-трикутне завершення. Зверху — подвійне вушко із зігнутих профільованих пластин. Монета: ЮЛІЯ МАМЕЯ. Римська імперія. Сестерцій. До 235 р. н. е. Мідь. Рим.

Дукач надійшов 1910 р. з Полтавського повіту. Збірка ПІМПГЗ.

Лівобережна Україна (Полтавщина — ?). Початок XIX ст.

ПКМ. Інв. № ПКМ 6685, ОМЗ 636. Експонується у скарбниці музею.

© С.

© ГОРБЕНКО С.О.

ЖІНКА З ПОХОВАННЯ № 20 ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО МОГИЛЬНИКА (З досвіду пластичної реконструкції)

Про пластичну реконструкцію за черепом вигляду жінки середньостогівської культури.

У вересні 1992 року за стажування в Лабораторії пластичної реконструкції Інституту етнографії ім.М.М.Міклухо-Маклая АН Росії (керівник — зав. лабораторією, к.м.н. Г.В.Лебединська) виконувалася пластична реконструкція вигляду людини з поховання № 20 відомого Олександрійського могильника середньостогівської культури IV — III тис. до н.е. на р. Оскол. Могильник досліджувався археологічною експедицією під керівництвом Д.Я.Телегіна¹. Антропологічний матеріал був опрацьований Т.С.Сурніною².

Череп з поховання № 20 вищезгаданого могильника, незважаючи на безумовну належність до загального антропологічного типу населення середньостогівської культури³, має помітні відмінності. Так, для нього характерні ознаки значної грацілізації; лице, порівняно з іншими черепами, нижче і вужче. Головний показник

свідчить про мезокранію. Решта чоловічих поховань середньо-стогівської культури доліхокранні, як з могильника Олександрії, так і з Деревки II. Між іншим, два жіночих черепа з Деревки II виявилися також мезокранними (Д.Я.Телегін, Т.С.Сурніна, Г.П.Зіневич). Протиріччя викликав і аналіз археологічного матеріалу. Разом з крем'яним ножом, покладеним біля правої руки небіжчика (що, беззаперечно, свідчить про військовий стан останнього), біля лівої руки лежав крем'яний скребок, виконаний на ножевидній пластині⁴. Оскільки, такі знаряддя частіше трапляються в жіночих похованнях, а в Олександрійських чоловічих більше ніде не репрезентовані, — на це слід звернути особливу увагу. Не менш цікаве й слабе фарбування вохрою кістяка небіжчика, тоді як переважна більшість чоловічих кістяків густо пофарбовані червоною вохрою (мал., 1).

Довершує картину протиріччя патологоанатомічне дослідження черепа. Так, в нижній задній частинах тім'яних кісток знаходяться два вдавлення майже однакового діаметра — 2,5 см, праве вище лівого на 1 см. Складається враження прижиттєвої травми черепа внаслідок ударів тупим важким предметом. Заключення про прижиттєвий час одержання травми здійснене на підставі наявності рівного шару кісток і відсутності будь-яких щілин або зрушень в межах деформації, тобто порушена кістка згодом зрослася. Якщо лікування подібних травм і зараз триває понад місяць, то можна припустити, що на рівні енеолітичної медицини воно тривало набагато довше. Поранений, напевне, користувався пошаною і увагою серед співплемінників, котрі не давали йому померти від тяжких ран і терпляче його лікували на протязі тривалого часу.

Одентологічний аналіз дозволяє припустити, що небіжчик помер відносно молодим; його вік може рахуватися від 28 до 35 років.

Отже, співставляючи різні факти, що інколи суперечать один одному, маємо нагоду уточнити визначення статі похованого. Безумовно, і розвинута нижня щелепа, і фарбування вохрою кістяка, і наявність крем'яного ножа та слідів від травми черепа — можуть свідчити про чоловічу стать. Але загальна граційність кістяка, особливо черепа і верхніх 2/3 обличчя, мезокранія, що співпадає з подібною мезокранією жінок з Деревки, та її відсутність у чоловіків з Олександрії, а також присутність скребка серед інвентаря свідчать про повну протилежність — поховання належить жінці.

Як додатковий метод вирішення цієї проблеми нами була здійснена графічна, а згодом і пластична реконструкція черепа, по завершенні котрої з більшим переконанням можна було стверджувати, що перед нами жінка.

L

2

3

Мал.

1 — поховання № 20 енеолітичного могильника в Олександрії (фото), 2 — крем'яний ніж (за Д.Я.Телегіним), 3 — реконструкція вигляду жінки за черепом з поховання.

Метод М.М.Герасимова, продовжений і розвинутий завдяки великій праці його учениці Г.В.Лебединської, з використанням найновітніших даних анатомії і патанатомії, дозволяє досить точно побудувати по черепу обличчя небіжчика⁵.

Риси, які вдалося реконструювати, безумовно, належать жінці, незважаючи навіть на достатньо розвинуте вольове підборіддя, що надає обличчю деяку суворість. Таким чином, досвід реконструкції дав змогу отримати цікавий факт, що доповнює наші уявлення про середньостогівські племена наявністю в їх суспільстві жінок, котрі разом із чоловіками приймали участь у військових сутичках і користувалися великою пошаною, про що свідчать наявність вохри та зброї.

Оскільки з археологічних даних ми не маємо ніяких свідощів про існування захисного обладунку голови у середньостогівців, можна припустити, що тільки густе і пишне волосся могло врятувати життя цієї жінки від смертельного удару кам'яною зброєю. Тому, при пластичному завершенні реконструкції пропонується подібна укладка, яка, на жаль, не забезпечена іконографічними чи археологічними паралелями (мал., 3).

Таким чином, враховуючи цільність і унікальність методу, розробленого М.М.Герасимовим та Г.В.Лебединською, вважаємо за доцільне продовжити їх справу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Телегін Д.Я. Середньостогівська культура епохи міді. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 110 — 112.
2. Сурнина Т.С. Палеантропологические материалы из Александрийского энеолитического могильника. //Тр. Ин-та этнографии. — 1963. — Т. 82. — С. 144 — 153.
3. Потехина И.Д. К антропологической характеристике Дереевского могильника. //Использование методов естественных наук в археологии. — К.: Наук. думка, 1978. — С. 109 — 128; вона ж. О носителях культуры Средний Стог II по данным антропологии. //СА. — 1983. — № 1. — С. 144 — 154.
4. Телегін Д.Я. Неолитические могильники Мариупольского типа. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 87 — 88.
5. Герасимов М.М. Основы восстановления лица по черепу. — М.: Сов. наука, 1949; Лебединская Г.В., Балуева Т.С. Антропологическая реконструкция. — М., 1991.

Горбенко С. А.

ЖЕНЩИНА ИЗ ПОГРЕБЕНИЯ № 20 АЛЕКСАНДРИЙСКО-ГО МОГИЛЬНИКА

(Из опыта пластической реконструкции)

Резюме

Приводятся некоторые наблюдения, связанные с работой над пластической реконструкцией по черепу женщины из погребения № 20 Александрийского могильника на р. Оскол (раскопки Д.Я.Телегина).

Публикуются результаты реконструкции, исполненные автором под руководством Г.В.Лебединской.

06.02.93.

© ЛОМАКІН О.О., ЛОМАКІНА С.М.

НОВІ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ В ОКОЛИЦЯХ м.ПОЛТАВИ

Інформація про нововідкриті пам'ятки на межі міста.

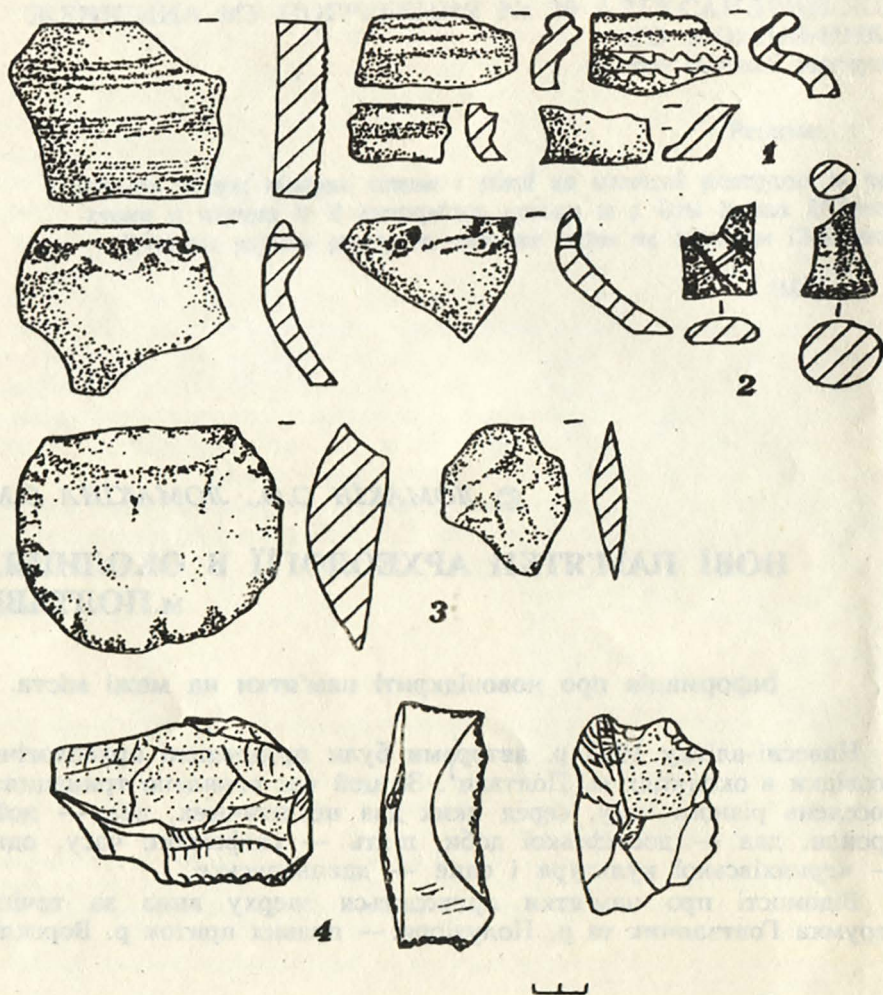
Навесні-влітку 1992 р. авторами були продовжені археологічні розвідки в околицях м. Полтави¹. За цей час виявлено тринадцять поселень різного часу, серед яких два неолітичних, два — доби бронзи, два — доскіфської доби, п'ять — скіфського часу, одне — черняхівської культури і одне — давньоруське.

Відомості про пам'ятки приводяться зверху вниз за течією струмка Говтванчик та р. Полузірря — правих приток р. Ворскла.

Половки, м-н

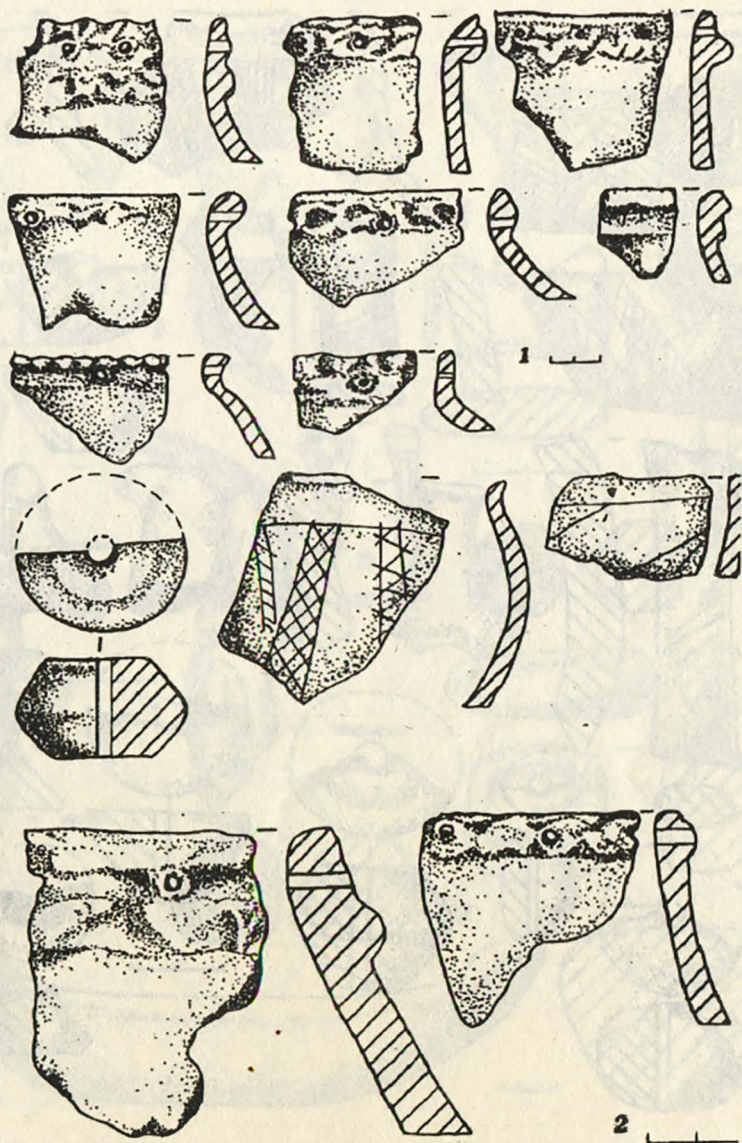
На першій терасі лівого берега струмка Говтванчик, на території АЗС — залишки поселення доби бронзи. Більша його частина знищена спорудженням АЗС, частина, що залишилася, — знаходиться у лісі. Серед знахідок — фрагменти ліпної кераміки доби бронзи.

Мал. 1. Знахідки на пам'ятках в районі мікрорайону Половки:
Шилівка (1), Говтванчик (2, 3) та Мильці (4). 1, 2 — кераміка, 3 — кварцит, 4 —
кремінь.

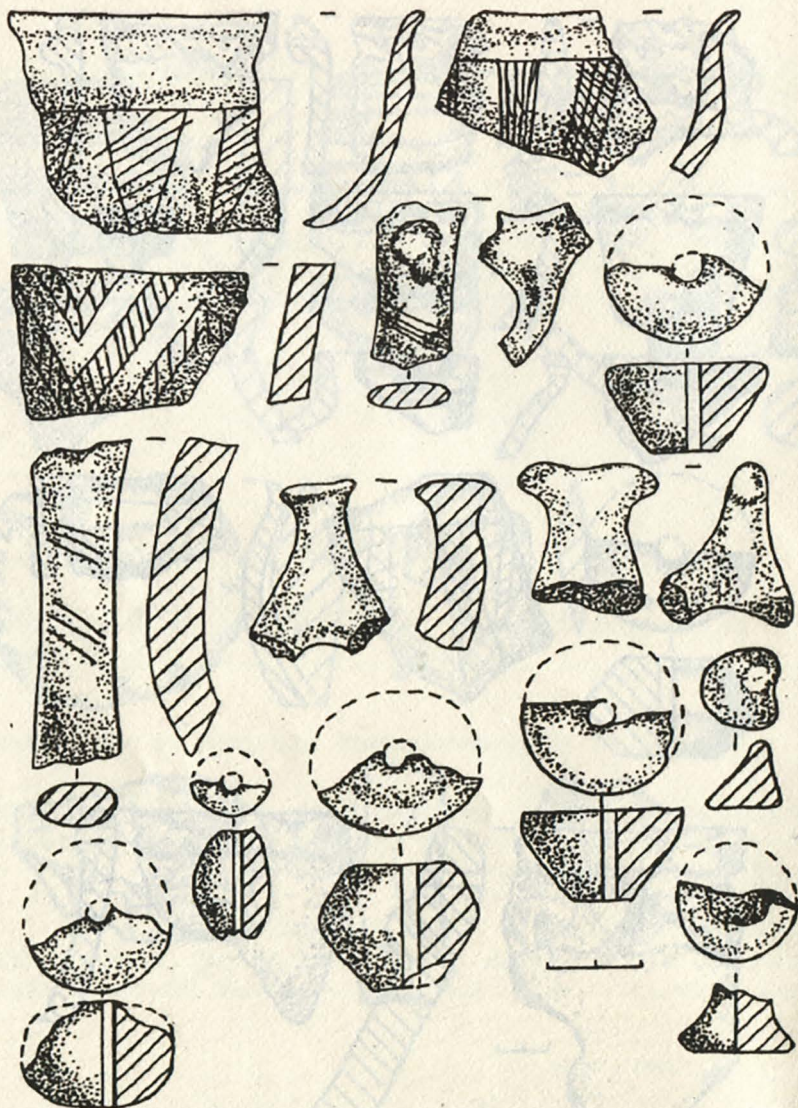

Мал. 2. Знахідки з поселень скіфського часу
біля сс. Івашки (1) та Супрунівка (2).

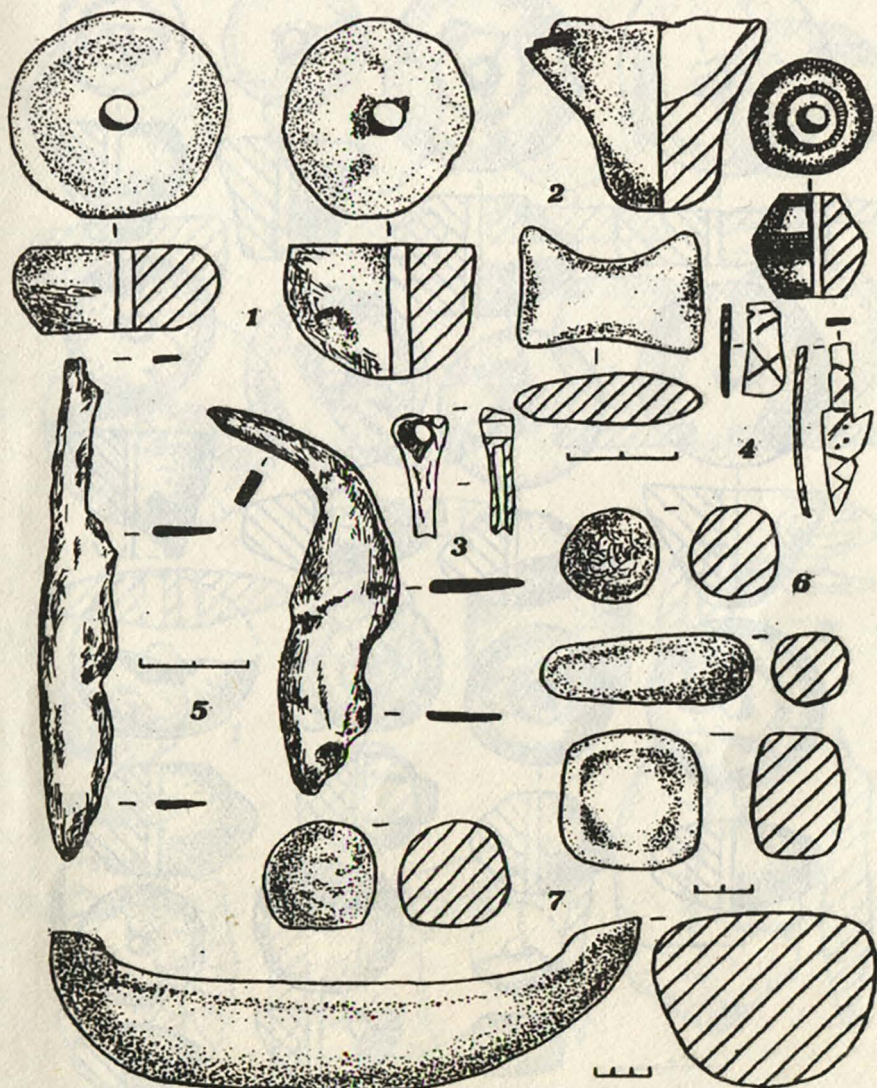
Кераміка.

Мал. 3. Керамічні матеріали з поселення ранньоскіфського часу біля с. Івашки.

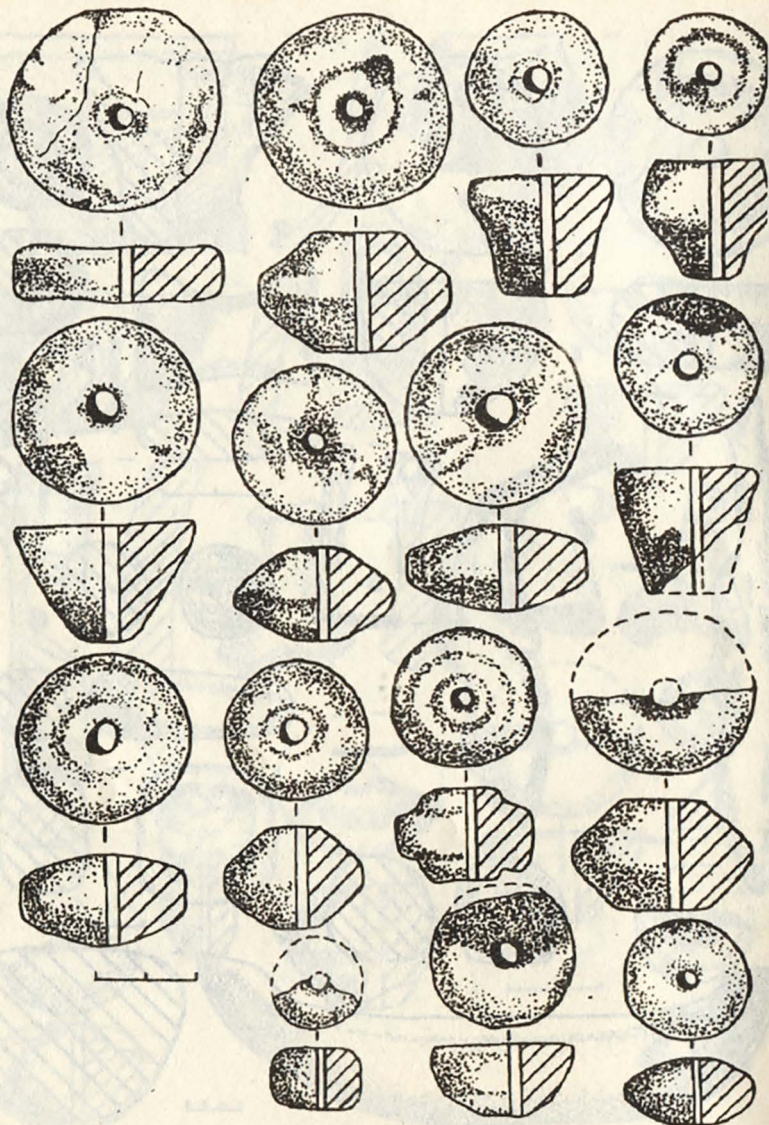

Мал. 4. Знахідки скіфського часу біля с. Івашки:

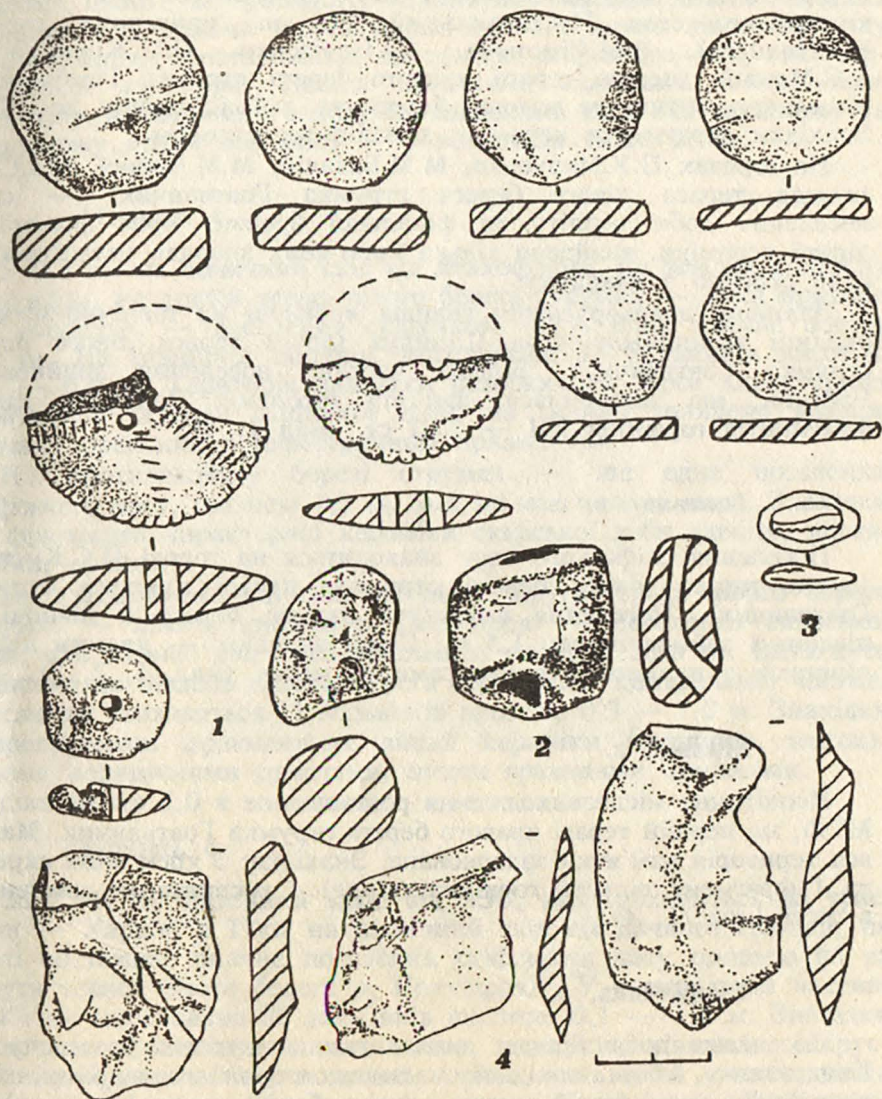
1, 3, 4 — кістка; 2 — кераміка; 5 — залізо, 6 — кремень; 7 — кварцит.

Мал. 5. Керамічні прясла скіфської доби, зібрані на поверхні зольників на поселенні біля с. Івашки.

Мал. 6. Знахідки на поселенні скіфського часу біля с. Івашки:

1 — кераміка, 2 — камінь, 3 — черепашка каури, 4 — кварцит.

Поселення передскіфського часу знаходиться на території колишнього села Пушкарівський Яр, на приватних городах Н.І.Падцевої, В.М.Сімонова, А.І.Науменко, П.С.Жорника та А.С.Мандич (перша тераса правого берега струмка Говтванчик). Поселення витягнуте вздовж берега та займає площу до 18 га. Знахідки: фрагменти кераміки з наліпним валиком.

На городах П.У.Марченко, М.М.Базалій, М.М.Чорної, М.І.Сідак (перша тераса лівого берега струмка Говтванчик) — сліди поселення доби неоліту та фінальної бронзи. Крім фрагментів ліпної кераміки, знайдено кілька крем'яних знарядь (пластини) та одне скребло з кварциту.

Залишки давньоруського селища виявлені на північно-західній околиці колишнього села Шилівка (друга тераса лівого берега струмка Говтванчик). Більша частина поселення зруйнована. Частина, що залишилася, зайнята городами. Знахідки: кілька фрагментів горщиків XII — XIII ст. (мал 1, 1).

Говтванчик, с.

Поселення скіфського часу знаходиться на городі П.С.Кустоша (друга тераса лівого берега струмка, правої притоки струмка Говтванчик). Поселення витягнуте вздовж берега з півночі на південь і займає площу 1,5 га. Серед знахідок — уламки ліпних горщиків з наліпними прикрасами та мисок (мал. 1, 2, 3).

Мильці, с.

Неолітичне місцезнаходження розташоване в 0,5 км на схід від МТФ, на першій терасі правого берега струмка Говтванчик. Майже вся територія пам'ятки задернована. Знахідки: 3 крем'яних скребла та 1 фрагмент ліпного горщика (вінце) з рослинними домішками в тісті (мал. 1, 4).

Супрунівка, с.

Поселення доби бронзи знаходиться на угіддях радгоспу ім. Кондратенка, біля західної частини огорожі аеродрому, біля відстійника, на другій терасі лівого берега струмка — лівого притока р. Полузірря. Частково зруйноване відстойником. Частина, що збереглася, займає 0,5 га яблуневого саду. Серед знахідок — кілька уламків ліпної кераміки з валиковою орнаментациєю (мал. 2, 2).

У 1,5 км від південно-західного кута огорожі аеродрому, на землях цього ж радгоспу, зайнятих насадженнями ягідних чагарників та полями (друга тераса правого берега лівого притоку р. Полузірря), розташоване поселення скіфського часу та черняхівської культури. Площа поселення становить 3 га; вона витягнута з північного заходу на південний схід. На західному та південному краях пам'ятки — 9 зольників (мал. 2, 2).

Мачухи, с.

У 0,8 км на північний схід від птахоферми, на землях колгоспу «Дружба», на другій терасі лівого берега струмка — лівої притоки р. Полузірря, — поселення скіфського часу. Воно займає площу 2,5 га. На північній околиці знаходиться 18 зольників висотою 0,1 — 0,6 м. Територія пам'ятки розорується. Крім характерних фрагментів керміки скіфської доби, на селищі знайдено уламок кістяної проколки з геометричним орнаментом.

На протилежному березі струмка — ще одне поселення скіфського часу, площею 1,5 га, яке займає чотири миса. Знахідки — фрагменти характерної кераміки скіфської доби (денця, вінця, стінки, ручки).

На західній околиці села на ріллі (друга тераса лівого берега струмка — лівого притока р. Полузірря) — поселення скіфської доби, яке займає два миса загальною площею 30,6 га. Витягнуте з півночі на південь вздовж берега струмка. У центральній частині поселення знаходяться 11 зольників висотою 0,3 — 1,0 м. Знахідки репрезентовані фрагментами ліпної кераміки (горщиків, мисок), трьома керамічними пряслами, шести гральними кружками.

Івашки, с.

За 2 км на південний захід від АЗС, яка знаходиться на трасі Київ — Харків, в 1 км на північний схід від дачного селища, на ріллі обстежене значне поселення скіфського часу площею 65 га (друга тераса лівого берега р. Полузірря)². У центральній частині пам'ятки нараховано 38 зольників висотою 0,1 — 1,1 м. Знахідки становлять фрагменти ліпних мисок, горщиків; ківшиків, інкрустованих білою пастою; лощених корчаг; виявлений уламок вінця античної амфори, до 30 керамічних прясел різної форми, 7 гральних кружечків; залізні ніж та бритва; два кістяних прясла, дві свердлених пташиних кістки; орнаментовані наконечник (?) та

уламок пряжки з кістки; керамічна «катушка»; два пращових камені з кварциту та пісковика; зернотерка та кам'яний розтирач; собачий череп з геометричним орнаментом (мал. А* ; 3; 4; 5; 6).

Таким чином, результатом розвідки є суттєве доповнення археологічної карти м. Полтави і відкриття нових, раніше невідомих, місцезнаходжень доби неоліту, поселень епохи бронзи, передскіфського та скіфського часу, черняхівської культури та доби Київської Русі, які можуть стати в подальшому об'єктами досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко А.Б. Археологические памятники территории г. Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава, 1988. — С. 7; Ломакин О.О., Ломакина С.М. Нові пам'ятки поблизу мікрорайонів Половки і Сади у Полтаві. //АЗПКМ. — Полтава, 1992. — Вип. 1 — С. 116 — 122.
2. Напевне, один із зольників селища обстежила С.П.Юренко. Див.: Юренко С.П. Отчет о работе разведгруппы Левобережного Славяно-Русского отряда... в 1977 году. //НА ІА АНУ. — 1977/ 11 в. — ф. е. 8381. — С. 13. Поселення включає в себе раніше відомі пункти, в т. ч. Абазівка — 3. Див.: Супруненко А.Б. Вказ. робота. — С. 8.

Ломакин А.А., Ломакина С.М.

НОВЫЕ ПАМЯТНИКИ АРХЕОЛОГИИ НА ОКРАИНЕ г.ПОЛТАВЫ

Резюме

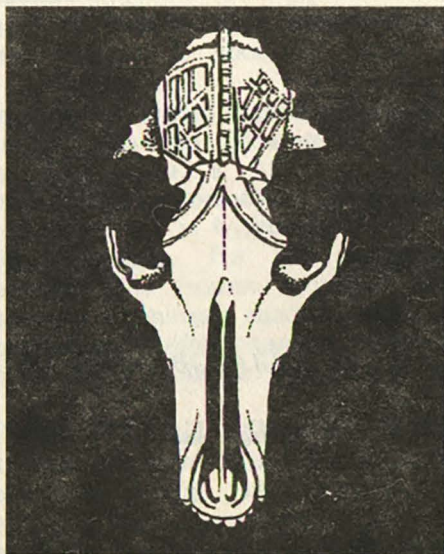
В ходе разведки 1992 г. в окрестностях г. Полтавы выявлено 13 разновременных памятников археологии, среди которых местонахождения и поселения эпохи неолита, бронзы, скифского времени, черняховской культуры и XII — XIII вв. у сс. Говтванчик, Ивашки, Мыльцы, Мачехи, Супруновка и микрорайона Половки г. Полтавы. Материалы разведок переданы в фонды Центра охраны и исследований памятников археологии управления культуры Полтавской облгосадминистрации.

10.11.92.

*

Див. примітку до малюнку А.

Мал. А. Череп собаки з орнаментом (фальсифікація).

Від редактора: опісля експертизи виявилось, що череп є дуже вправно виконаною фальсифікацією. За повідомленням г. Ломакіна О. ця підробка виконана ним у надії на сенсацію. Застерігаємо колег від подібних «знахідок» полтавського аматора старожитностей.

© КУЛАТОВА І.М., СУПРУНЕНКО О.Б.

ДО АРХЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИ ВЕРХНЬОЇ ТЕЧІЇ р. ПОЛУЗІРРЯ

У публікації наводиться огляд археологічних пам'яток верхньої течії р. Полузірря — правобережного притока р. Ворскла, розташованих в околицях м. Полтави.

Течія правобережних допливів р. Ворскла в межах Полтавщини залишається майже не вивченою в археологічному відношенні. Це в повній мірі стосується й однієї з найзначніших приток у Нижньому Поворсклі — р. Полузірря, що бере початок на межі Диканського і Полтавського районів біля с. Бречківка (Бричківка) на схилах вододільного пасма рр. Середня Говтва та Ворскла. Навесні 1983 та 1985 рр. ділянка верхньої течії ріки довжиною понад 30 км була обстежена загоном археологічної експедиції Полтавського краєзнавчого музею¹. Нижче наводиться опис виявлених пам'яток за течією ворсклинського притока від с. Побиванка до с. Абазівка Полтавського р-ну (мал. 1).

Зауважимо, що басейн р. Полузірря потрапив у поле зору дослідників ще в кінці третьої чверті XIX ст.² Матеріали анкетування Центрального статистичного комітету 1873 р. не дали інформації про наявні пам'ятки. Тому перші археологічні обсте-

ження здійснені тут тільки в 70-х рр. ХХ ст. Розвідками Є.Горюнова³ та М.Казанського⁴ в басейні Полузир'я виявлено більше десятка поселень здебільшого I тис. н.е. Кілька пам'яток відкрито у верхній течії ріки Г.Сидоренко⁵ та С.Юренко⁶. Пізніше район с. Абазівки оглядав О.Супруненко⁷. Зазначимо також єдині на цій території охоронні дослідження «довгого» кургану біля с. Михайлики Полтавського району, що дали напрочуд яскраві матеріали доби бронзи⁸.

Публіковані дані в деякій мірі використовувалися в інформаційних виданнях⁹, хоча й досі не були у повному обсязі надруковані.

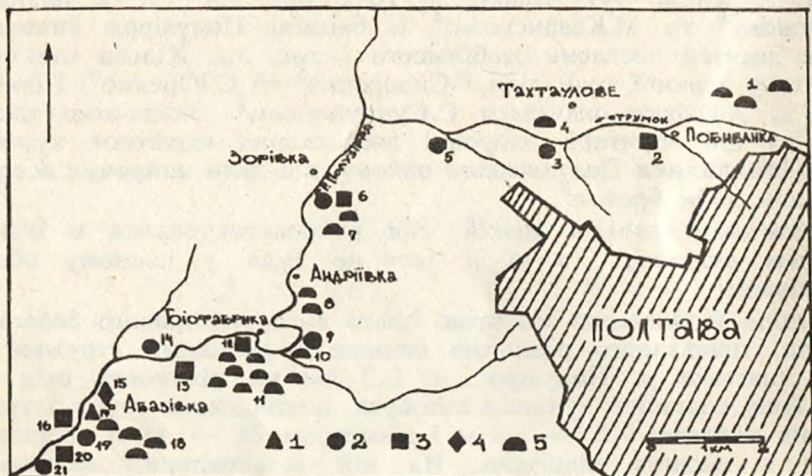
Селище Побиванка. На краю плато високого правого берега р. Ворскла, прорізаного розлогою балкою з витоками струмка — лівого притока р. Полузир'я, в 0,3 км на північний схід від павільйону селищної зупинки автобуса, розташована група з трьох курганів висотою 0,5 — 1,5 м і діаметром 25 — 45 м. Вершину одного з насипів підрізано. На ній встановлений пам'ятник «Шведам від шведів». Два інших кургани розорюються. Група витягнута в широтному напрямку вздовж долини струмка. На поч. ХХ ст. О.Ліперовським здійснювалася спроба розкопок двох насипів¹⁰, під якими були виявлені накатники поховань скіфської доби¹¹.

На похилому мису першої тераси висотою 1,5 — 3 м над рівнем заплави струмка, проти північно-західної частини села, в 0,2 км на південний захід, знаходяться рештки поселення черняхівської культури. Воно розташоване за 30 — 40 м від води, біля схилу лівого берега струмка. Розорана площа пам'ятки складає 0,5 га (50x100 м) і витягнута по осі захід-схід. Переважна більшість знахідок виявлена ближче до води. Серед них — фрагменти кружального посуду і уламки ранньосередньовічних сіро- та жовтоглиняних амфор. У процентному відношенні кількість уламків посуду з лискованою поверхнею складає 15, ширшавою — 75, амфорних — 10 відсотків. Поселення належить до пам'яток IV ст. н.е.¹²

с. Тахтаулове. За 0,2 км на південь — південний схід від села (західна окраїна), на мису високого лівого берега струмка (висота біля 15 м над літнім рівнем води), на ріллі площею до 0,5 га (40 — 50x100 м) зібрані подрібнені фрагменти ліпного посуду скіфського часу.

На правому березі струмка, в центрі села поряд з конторою рибгоспу, випадково виявлені залишки зруйнованого кургану доби ранньої бронзи. При копанні колодязя на рештках насипу знищене поховання, що супроводжувалося середньобушковою кам'яною свердленою сокирою¹³ катакомбного часу¹⁴.

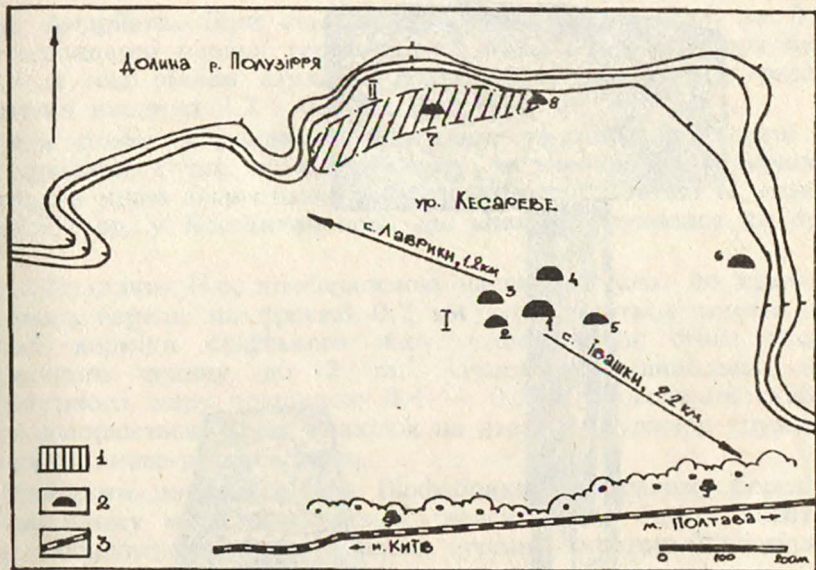
Мал. 1. Схема розміщення пам'яток горишньої течії р. Полузирра:

1 — доба бронзи, 2 — ранній залізний вік, 3 — друга чверть I тис. н.е., 4 — середина I тис. н.е., 5 — кургани. Нумерація пам'яток: 1 — 2 — Побиванка; 3 — 4 — Тахтаулове; 5 — 6 — Зорівка; 7 — Зорівка, кургани; 8 — Андруївка, кургани; 9 — 10 — Падааку; 11 — Івашку; 12 — 13 — Лавруки; 14 — Соломахівка; 15 — 21 — Авазівка.

с. Жуки. На схилі лівого високого берега струмка, що є лівим допливом р. Полузирра, 1948 р. житель села Ф.Снитко виявив кам'яну свердлену поліровану сокиру клиновидної форми довжиною 10,5 см, виготовлену з діориту, доби ранньої бронзи (мал. 2). Знаряддя має округлий обушок, сліди стародавнього використання. Селянин вирішив використовувати сокиру в домашньому господарстві, зігнувши металеву втулку та розклепавши її зверху, і через неї посадив знаряддя на держак. 12 років сокира використовувалася за попереднім призначенням, і як молоток, аж поки не потрапила до збірки обласного музею¹⁵. Отже, маємо ще один безперечний факт міцності і надійності кам'яних знарядь доби раннього металу.

с. Зорівка. На мису лівого високого берега р. Полузирра (до 20 м над заплавою ріки), навпроти села і місця впадіння згаданого раніше струмка, в 0,5 км на схід від села, знаходиться поселення скіфського часу¹⁶. Площа пам'ятки вкрита садом, частково задернована. Поселення витягнуте довгою віссю з північного сходу — півночі на південний захід — південь. Його площа складає більше 4,5 га (мал. 4).

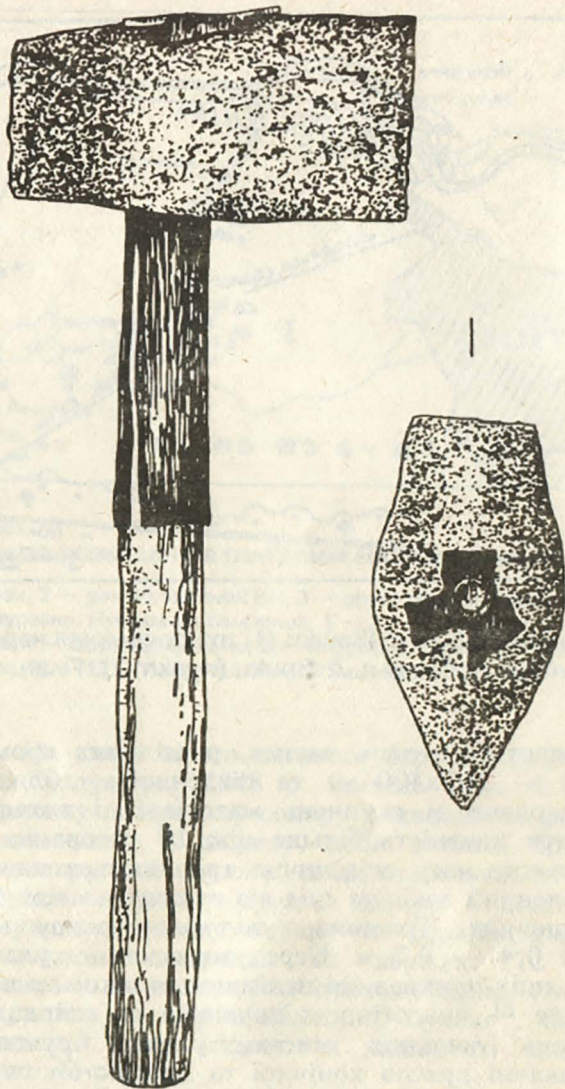

Мал. 2. Група курганів біля с. Івашки (1) та поселення черняхівської культури поблизу с. Лаврики (пункт 2). План.

Селище складається з двох частин, розділених яром: північної — до 4 га (80 — 100x400 м) та південної — близько 0,8 га (80x110 м). Виходячи зі збирання матеріалів і кольору ґрунту, можна припустити наявність більше ніж 10 розораних зольників. Матеріали скіфського часу епізодично трапляються на протязі 0,6 — 1,2 км на південний захід та схід від селища на всіх більш-менш помітних підвищеннях. Товщина культурного шару на пам'ятці варіює в межах 0,4 — 0,7 м. Серед знахідок — уламки ліпних горщиків, вінця яких прикрашені наліпним валиком, з пальцьовими відтисками, рідше — аналогічною пружкою по плічкам і тулубу, фрагменти вінця лощених мисок, уламки ручок корячків (черпаків), керамічні прясла конічної та зрізано-біконічної форми з одною та двома зрізаними основами (мал. 4,5). Серед кераміки трапляються рідкі уламки кружального лискованого посуду черняхівської культури.

За 0,2 км на південний схід від поселення та в 0,9 км від села, на плато високого лівого берега, в саду, знаходяться два розорані насипи курганів, висотою 0,5 і 1,6 м та діаметром 25 і 31 м.

Мал. 3. Жуки. Кам'яна сокира з сучасним держаком.

с. Андріївка. Біля південно-західної окраїни села, за 0,2 км, на підвищенні першої тераси лівого берега р. Полузірря висотою до 5 м над рівнем заплави, розташовані два насипи розораних курганів висотою 2,2 і 0,6 м, діаметром 30 і 25 м.

Між селом та сусіднім с. Падалки, на поселенні другої чверті — середини 1 тис. н. е., відомому за розвідками Є.Горюнова¹⁷, виявлена мідна візантійська монета — фолліс Юстіна II, карбована 576/577 рр. у Костянтинополі, що використовувалася як прикраса¹⁸.

с. Падалки. Над лівобережною частиною села, по краю плато високого берега, на протязі 0,7 км зустрічаються окремі уламки ліпної керміки скіфського часу, окреслюючи своїм місцезнаходженням площу до 2 га. Зачисткою віднайдена ділянка культурного шару товщиною 0,4 — 0,5 м. Поселення скіфського часу розорюється. Серед знахідок на ньому — уламок кружального горщика киево-руської доби.

Навпроти центра селища Біофабрика на правому березі ріки, на похилому мисі надзаплавної тераси лівого берега висотою до 4 м, знаходиться розораний насип кургану висотою 0,8 і діаметром 18 м.

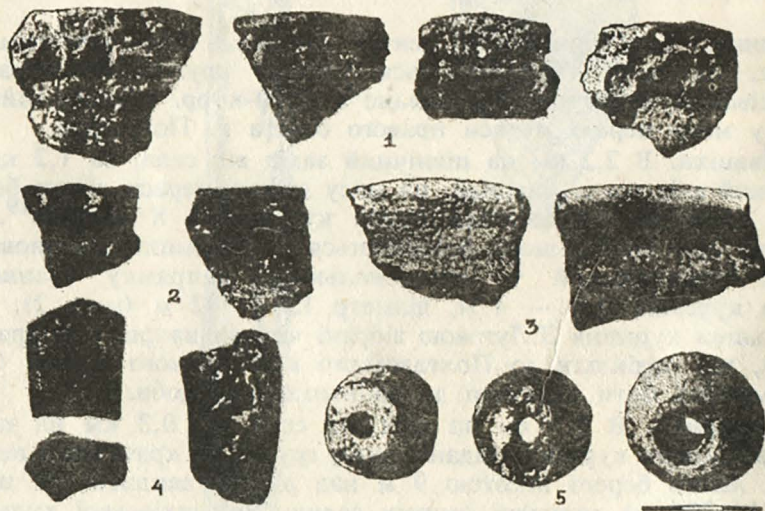
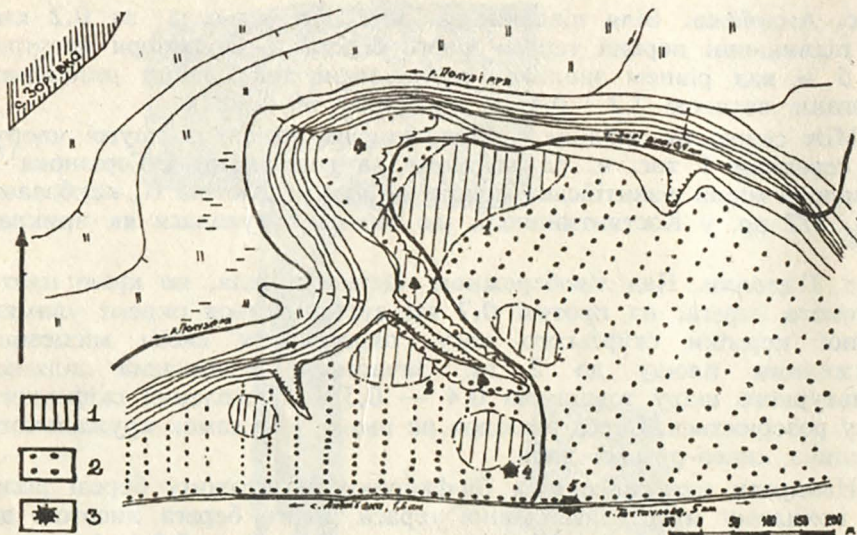
Селище Біофабрика. В центрі селища, біля торгівельного центру, на городах трапляються уламки кружальної кераміки черняхівської культури. Забудоване в 1970-х рр. селище займало ділянку миса першої тераси правого берега р. Полузірря.

с. Івашки. В 2,2 км на північний захід від села, за 1,2 км на південний схід від с. Лаврики, на мису першої тераси лівого берега в ур. Кесареве, знаходиться група курганів з 8 насипів¹⁹. Всі кургани, крім найбільшого, розорюються. Найбільший задернований курган пошкоджений у мередіональному напрямку траншеєю. Висота курганів 0,3 — 4 м, діаметр 15 — 42 м (мал. 2). Біля найбільших курганів Л.Луговою зібрані чотири кварцитові пращеві камені, що надійшли до Полтавського краєзнавчого музею (1972 р.) і можуть бути віднесені до ранньозалізної доби.

с. Лаврики. В 0,7 км на схід від села, за 0,3 км на північ від найбільшого кургану згаданої вище групи, на краю миса першої тераси лівого берега висотою 9 м над рівнем заплави, на площі 2 га (50x200 м) виявлені рештки селища черняхівської культури та місцезнаходження кружальної кераміки салтівської культури.

На північно-східній окраїні села, біля краю мису першої тераси лівого берега висотою 5 — 8 м над рівнем заплави, на розораній площі 1,5 га (60x250 м), видовженій по вісі північний захід — південний схід, розташовані рештки селища черняхівської культури. Зібрані на ріллі уламки кружального посуду належали посудинам

Мал. 4. Зорівка. План поселення скіфського часу.

1 — територія поселення; 2 — саг; 3 — кургани.
Нижче (1 — 5) — керамічні знахідки на поселенні.

з лискованою (50%) і ширшавою (50%) поверхнею. Пам'ятка відома за розвідками Є.Горюнова²⁰.

с. Соломахівка. За 0,3 км на схід від села, навпроти вище зазначеного селища, на мису високого правого берега висотою 18 м над рівнем заплави, розташоване поселення скіфського часу²¹ площею 0,85 га (70 — 90х120 м), зайняте садовими насадженнями.

с. Абазівка. Селище черняхівської культури, відкрите Є.Горюновим²², розташоване на південно-східній окраїні села, займає площу 0,8 га (80х100 м) на округлому мису надзаплавної тераси правого берега р. Полузірря висотою 1,5 — 2 м над рівнем заплави ріки, який розорюється під городи. Знахідки репрезентовані уламками кераміки, з яких 1 відсоток належить фрагментам ліпних, 78,4 — кружальних з ширшавою та 20 — з лискованою поверхнею посудин, 0,6 відсотка — уламкам ранньосередньовічних амфор (мал. 5).

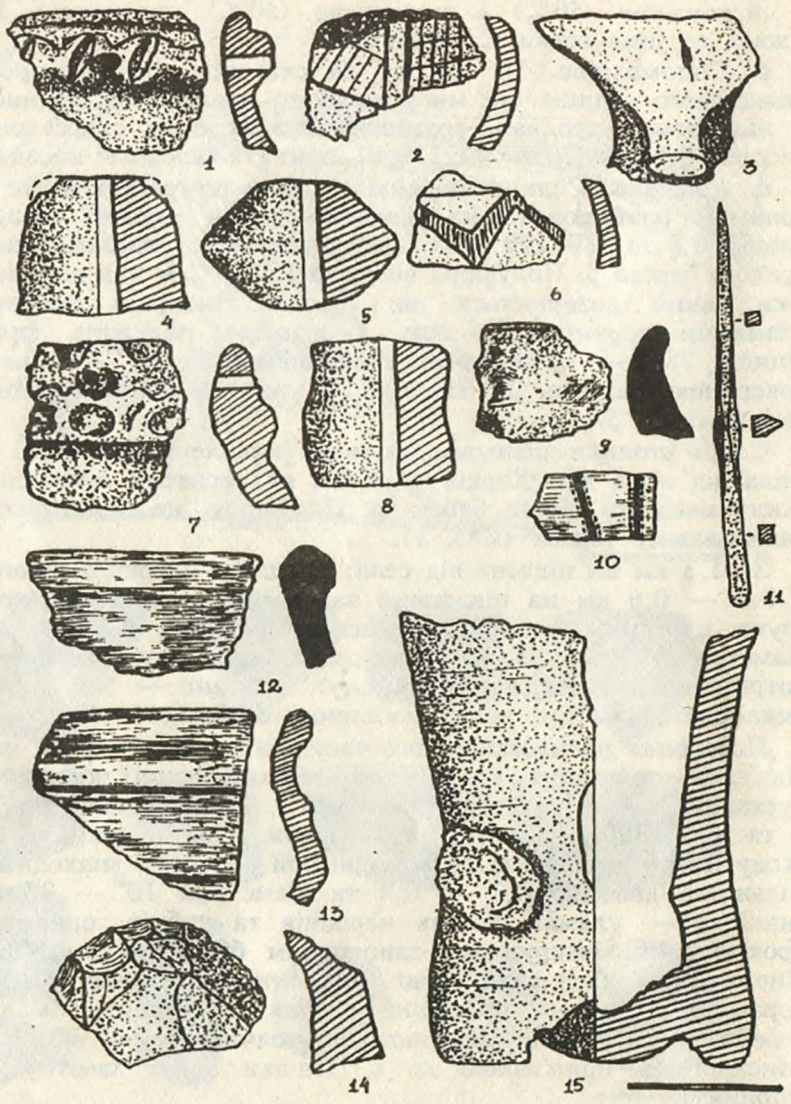
Сліди стоянки пізньоямного часу виявлені при в'їзді до села, зліва від шосе мм. Харків — Київ, на території автостоянки біля схилу високого лівого берега р. Полузірря, на невеличкому мису надзаплавної тераси (мал. 1).

За 1,3 км на південь від села, на плато високого лівого берега, в 0,3 — 0,6 км на південний захід від автостради, розташована група курганів у складі 5 насипів висотою 0,5 — 2,5 м та діаметром 15 — 35 м. Один з насипів розорюється, інші — потрапили під насадження лісосмуг. Кургани — залишки могильника розташованого поряд поселення скіфського часу.

Поселення ранньоскіфського часу знаходиться в 1 км на південь від села, займаючи край плато лівого берега поряд з групою курганів. Воно відкрите Є.Горюновим²³. Знахідки виявлені на площі 3 га (100х300 м), витягнутій вздовж долини ріки з північного сходу на південний захід. На території пам'ятки знаходиться п'ять зольників висотою 0,2 — 0,4 та діаметром 10 — 25 м. Серед знахідок — уламки ліпних черпаків та кубків, орнаментованих прокресленим візерунком, заповненим білою пастою, фрагменти вінець горщиків з валиковою орнаментациєю, ручок черпаків, два керамічних прясла, пращевий камінь з кварциту (мал. 5). За розвідками О.Ломакіна встановлена значно більша площа селища, описаного з прив'язкою до с. Івашки (див. замітку в цьому збірнику).

Селище черняхівської культури розташоване за 0,8 км на південний захід від села, на ледь помітному підвищенні надзаплавної тераси лівого берега р. Полузірря. Площа пам'ятки — до 0,5 га (55х80 м); відзначена наявність культурного шару в 0,25 м. Зібрані на ріллі знахідки належать уламкам вінець та стінок кружальних сіролискованих мисок, фрагментам ніжки та стінки

ранньосередньовічних амфор (мал. 5). Серед індивідуальних знахідок — бронзове шило (мал. 5).

На краю останця високого лівого берега, за 1,2 км від села, на розораній площі 3 га (100x300 м), орієнтованій по вісі північний захід — південний схід, виявлені залишки ще одного поселення скіфського часу, позначені знахідками ліпної кераміки, керамічного прясла та кварцитових виробів на поверхні.

Зазначимо також, що окремі фрагменти ліпної шамотованої кераміки, напевне, пеньківської культури, знайдені в 0,4 км на схід від села, в 0,6 км на південний схід від залізничного мосту через р. Полузирря, на похилому лівому березі, що розорюється.

Таким чином, невеликі за обсягом розвідкові роботи, окреслили чимале коло пам'яток різного часу на північний захід та захід від м. Полтави і суттєво доповнили відомості до археологічної карти басейну р. Полузирря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко А.Б. Отчет о разведках и охранных раскопках на территории Полтавской области разведотряда Полтавского краеведческого музея в 1983 г. //НА ІА АНУ. — 1983/ 63. — Ф. е. 20969; Кулатова И.Н., Супруненко А.Б. Отчет о раскопках и разведках в Поворсклье в 1985 г. //НА ІА АНУ. — 1985/102. — Ф. е. 21886.
2. Макаренко Н. Городища и курганы Полтавской губернии: Сб. топограф. сведений. — Полтава: ПУАК, 1917. — С. 43, 90 и др.
3. Горюнов Е.А. Отчет о работе Днепровского левобережного отряда ЛОИА АН СССР в 1978 г. //НА ІА АНУ. — 1971/ 57. — Ф. е. 6035; він же. Отчет о работе Днепровской левобережной экспедиции ЛОИА АН СССР в 1978 г. //Там само. — 1978/ 63. — Ф. е. 8654; він же. Разведка на Полтавщине. //АО 1971 г. — М.: Наука, 1972. — С. 366.
4. Казанский М.М. Отчет о работе Полтавского отряда Днепровской левобережной экспедиции ЛОИА АН СССР в 1979 г. //НА ІА АНУ. — 1979/ 94. — Ф. е. 9366.
5. Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — К.: Наукова думка, 1982. — С. 81, 84.
6. Юренко С.П. Отчет о работе разведгруппы Левобережного Славяно-Русского отряда Среднеднепровской комплексной экспедиции ИА АН УССР в 1977 году. //НА ІА АНУ. — 1977/ 11 в. — 13 с.
7. Супруненко А.Б. Материалы скифского времени из разведок и раскопок Полтавского краеведческого музея. //Киммерийцы и скифы: Тез. докл. Всесоюзн. семинара, посвящ. памяти А.И.Тереножкина. — Кировоград, 1987. — Часть II. — С. 75.
8. Луговая Л.Н., Шилов Ю.А. Михайликовский курган раннесрубного времени. //АИП. — Полтава, 1990. — С. 43 — 56.

9. Супруненко А.Б. Работы в бассейне Ворсклы. //АО 1985 г. — М.: Наука, 1987. — С. 418; він же. Археологические памятники территории г. Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава, 1988. — С. 7 — 14.
10. Липеровский А. Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года. //Тр. ПУАК. — Полтава: ПУАК, 1907. — Вып. 3. — С. 276 — 278.
11. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви». //Північна війна та її наслідки для України: 36. іст. — культ. заповідника «Поле Полтавської битви». — Полтава, 1992. — С. 36.
12. Там само. — С. 36.
13. О.С. Знахідка кам'яної сокири у с. Тахтаулове. //ПАП. — Полтава, 1991. — С. 114.
14. Клейн Л.С. Катакомбная культура или катакомбные культуры? //Статистико-комбинаторные методы в археологии. — М.: Наука, 1970. — С. 169; Санжаров С.Н. Каменные сверленные топоры — молотки Донбасса. //РА. — 1992. — № 3. — С. 168 — 169.
15. Супруненко О. Сокирі-молоту — ...тисячі років. //3 та П. — 1982. — № 10 (512). — С. 29: фото.
16. Перші знахідки кераміки скіфської доби виявлені на пам'ятці Г.О.Сидоренко 1953 р.
17. Горюнов Е.А. Отчет... 1978 г. //НА ІА АНУ. — 1978/ 63. — Ф. е. 8654. — С. 4.
18. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Знахідка візантійської монети VI ст. у Поворсклі. //ПАП. — Полтава, 1991. — С. 85 — 87.
19. Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Вказ. робота. — С. 81.
20. Горюнов Е.А. Отчет... 1978 г. — С. 4.
21. Горюнов Е.А. Отчет... 1971 г. — С. 27 — 28.
22. Там само. — С. 28.
23. Там само.

Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.

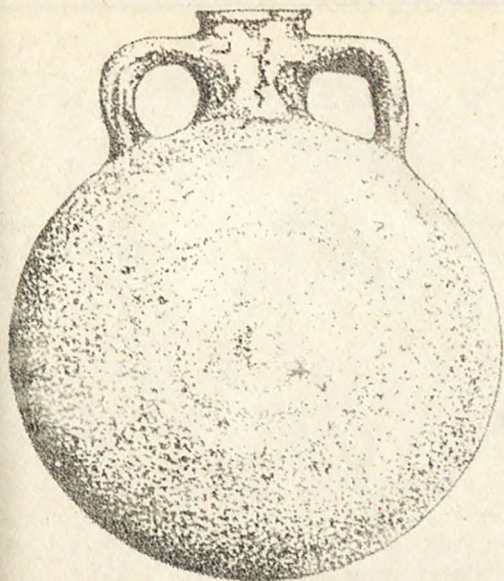
К АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТЕ ВЕРХНЕГО ТЕЧЕНИЯ р. ПОЛУЗЕРЬЕ

Резюме

Верхнее течение р. Полузерье — правобережного притока р. Ворсклы в археологическом отношении исследовано довольно слабо. Авторы, дополняя результаты разведок Е.А.Горюнова и М.М.Казанского, приводят итоги обследований, осуществленных в 1983 и 1985 гг. на участке между поселком Побыванка и с. Абазовка Полтавского района. Публикуются данные о новых памятниках эпохи бронзы, скифского времени, второй четверти — середины I тыс. н. э., курганах по левому, реже — правому берегу р. Полузерье.

10.06.92.

**НОВІ
НАДХОДЖЕННЯ
МУЗЕЇВ**

На звороті: ФЛЯГА. Крим. VIII — IX ст.

Глина, ангоб рожево-коричневого кольору.

Висота 29,4 см; ширина 25,1 см; товщина 13,2 см; дім. вінець зовн. 6,1 см; дім. горла 5,8 см; висота ручок 6,9 см; ширина ручок 1,8 см; товщина ручок 1,6 см. Незначні сколи по вінцях.

Фляга круглої форми у вигляді низького циліндра, одна сторона якої ледь увігнута до середини, інша — сильно випукла, з конічним виступом у центрі. Має дві ручки підсвальної у перетині форми з поздовжнім жолобком.

Виявлена випадково при будівельних роботах на глибині 2 м на 146-му км залізниці м.м. Полтава — Кременчук, біля с. Зінці Полтавського району.

На гумку Г.О.Сидоренко, знахідка зі зруйнованого поховання салтівської культури.

ПКМ, інв. № КС — 1480.

© О.С. Мал. Суховської І.В.

© МОКЛЯК В.О.

КЕРАМІКА XVII — XVIII ст. з м. ПОЛТАВИ

Про керамічні матеріали з території пізньосередньовічної
Полтави.

До останнього часу мало хто з дослідників звертав увагу на той пласт керамічного матеріалу, що датується добою пізнього українського середньовіччя. Як правило, він не фіксувався, в кращому випадку, передавався до фондів різних наукових закладів чи установ без будь-якої наукової обробки чи публікації. Останнім часом зроблено спроби опублікувати частину знахідок з Полтави¹.

Останній, 1992 рік хоча і не був багатий на археологічні знахідки, все ж дав цікаву колекцію кераміки XVII — XVIII ст. з території м. Полтави, зібраної А.Ф.Гайдаєм, О.О.Ломакіним, В.С.Полапою та автором.

Перші збори зроблені О.О.Ломакіним у відслоненнях відрогу правого високого берега р. Ворскли, на якому в XVII — XVIII ст. знаходилась Полтавська фортеця. Нині тут розташований Соборний (Червоний) майдан. Друга велика група зібрана А.Ф.Гайдаєм на розі вулиці Леніна та Інститутського прорізу, в дворі будинку по вул. Леніна, 76, під час комунальних робіт, де на глибині до 1 м траншеєю було перерізано господарчу яму XVII

— XVIII ст. з великою кількістю керамічного матеріалу. Подібна колекція зібрана по вулиці Комсомольській, навпроти будинку № 13, де на глибині 20 — 30 см на протязі 4 м простежувалась глиняна лінза, — можливо, залишки якоїсь споруди. Саме звідси і походять публіковані знахідки.

В колекцію входять уламки різноманітного посуду — мисок, полумисків, горщиків та ін. посудин. Розділимо її за типами посуду.

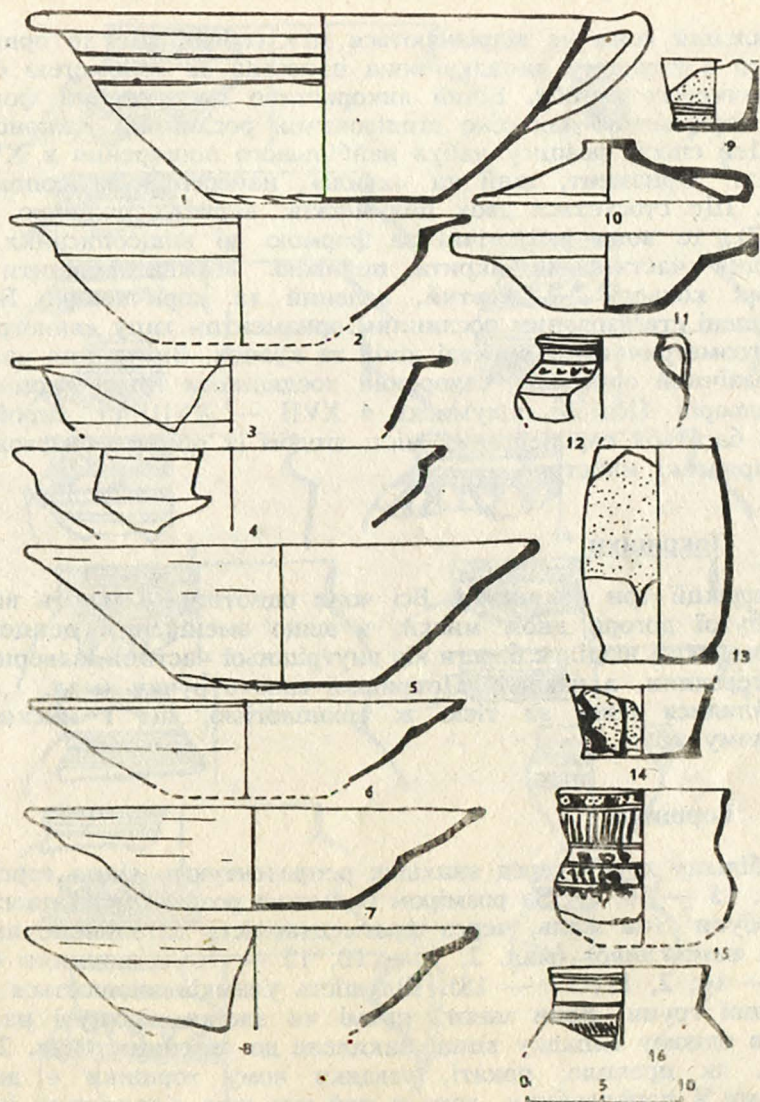
Миски

До колекції входить п'ять мисок різних діаметрів і розмірів (мал. 1, 1 — 4, 11). Найменша з них (мал. 1, 11), очевидно, виходячи з її форми, відтворює ранню традицію. Вона має плавні контури. Вінце дещо нагадує вінця давньоруських горщиків; воно різко виступає над вузькими берегами і закруглене назовні у вигляді манжета. Дві — мають уже більш чіткі форми, зі слабо вираженим зломом в верхній частині. На вінцях — потовщення по зрізу. Береги невеликі і майже зовсім відсутні (мал. 1, 1 — 2). До того ж ця миска має ручку і прикрашена по зовнішній поверхні у верхній її частині, над зломом, врізними лініями. Такий злам характерний для мисок XVII — XVIII ст.² В нижній частині, навколо денця, глина прим'ята плоским предметом (мал. 1, 1). Два фрагменти з аналогічними вінцями і повністю відсутніми берегами (мал. 1, 3 — 4) мають чітко виражений злам і по своїй формі наближаються до виробів, що отримали розповсюдження в XIX ст.³ В усіх випадках орнаментация відсутня.

Полумиски

П'ять зібраних уламків (мал. 1, 5 — 8) полумисків дуже близькі за своєю формою; відрізняються вони лише розміром та орнаментацией. Край вінця в усіх випадках потовщений, в одному випадку він має профільований обрис і різко відділений від основного поля, в іншому — піднятий догори й загострений (мал. 1, 6). Як слід від витягування пальцями глини до верху, в цьому випадку назовні, в 1 см від краю, залишився рубчик. Береги широкі, від 4,8 до 6,2 см, відділені назовні від основної частини плавним перегином, а із середини невеликим рубчиком, що ніби нависає над центральною частиною полумиска, яка має досить плавні форми і непомітно переходить у плоске дно. Можливо, щоб надати більшої стійкості виробам, в їх нижній частині гончар надав їм ребристого характеру, приминаючи глину плоским лещилом. Всі полумиски орнаментовані. В даному випадку їх можна розділити на поливні та безполивні. За формою і технікою

Мал. 1. Соборна (Червона) площа. — 1, 3 — 5, 8 — 10, 12, 13;
 Вул. Леніна, 76 — 2, 6, 7, 11, 14 — 16.

виготовлення вони не відрізняються між собою. Що до орнаментациї, то в першому випадку вона нанесена за допомогою білого та коричневого ангобу. Білий використано як основний фон, на якому коричневим нанесено стилізований рослинний малюнок чи лінії. Цей спосіб розпису набув найбільшого поширення в XVI — XVII ст.⁴ Орнамент, лінії та «хвилі», нанесений за допомогою пір'їни. Що стосується двох полумисків, вкритих поливою (мал. 1, 5, 7), то вони аналогічні за формою до вищеописаних. Вся внутрішня частина їх вкрита поливою. Можна виділити три основних кольори — жовтий, зелений та коричневий. Береги прикрашені стилізованим рослинним орнаментом типу «виноград»⁵, або ж геометричним у вигляді ліній та крапок. Внутрішня частина має мозаїчний орнамент, створений поєднанням трьох вищезгаданих кольорів. Подібні полумиски в XVII — XVIII ст. виробляли гончарі багатьох європейських міст; згодом їх широко виготовляли наддніпрянські майстри⁶.

Покришки

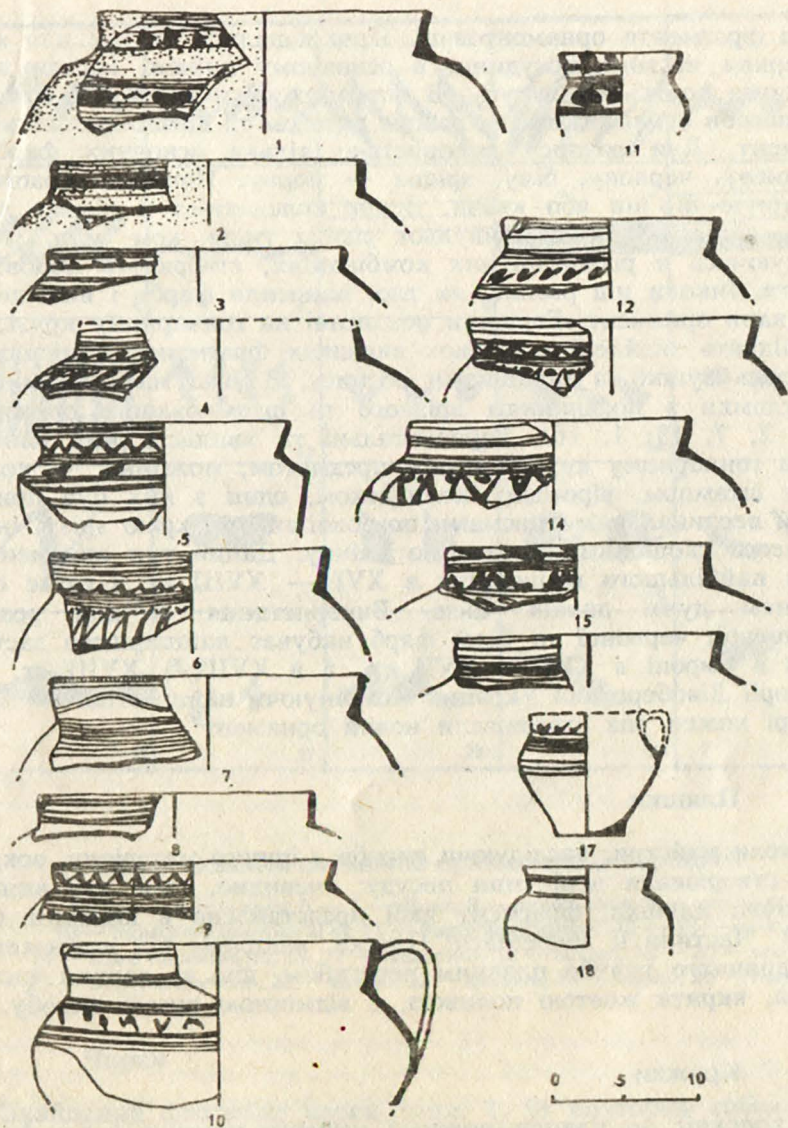
В колекції три покришки. Всі вони однотипні і мають вигляд перекинутої догори дном миски, з дещо зменшеним денцем та виступом, який відділяє береги від внутрішньої частини, завернутим не до середини, а назовні. Покришки мають ручку (мал. 1, 10). Виготовлялися вони за тією ж технологією, що і миски, на гончарному крузі.

Горщики

Найбільшу групу серед знахідок репрезентують вінця горщиків (мал. 1, 15 — 16; 2). За розміром їх можна розділити на плоскуни та стовбуни⁷ (на жаль, через фрагментарність детальніше визначити їх неможливо) (мал. 2, 1 — 10, 12 — 16) і кашники (мал. 1, 15 — 16; 2, 11, 17 — 18). Більшість уламків відносяться саме до першої групи. Вони мають прямі чи злегка відігнуті назовні вінця; в одному випадку вінце нахилене до середини (мал. 2, 4). Плічки, як правило, покаті, завдяки чому горщики є досить широкими в поперечнику, хоча в цей час уже з'являється інший тип посудини: з крутим зломом. Один із фрагментів такого горщика представлений в колекції (мал. 2, 5). Ця форма з'являється в XVI — XVII ст. й існує одночасно з попередньою⁸.

Другу групу складають кашники (мал. 1, 12, 15 — 16; 2, 11, 17 — 18) — невеликі, висотою від 7,5 до 10,5 см посудини. Їх вінця відігнуті назовні, високі, профільовані (мал. 1, 15). Збоку такі горщики часто мали вушко.

Мал.2. Соборна (Червона) площа — 1 — 4, 7 — 9, 16;
 Вул. Леніна, 76 — 10, 11, 13, 15, 17;
 Вул. Комсомольська, 13 — 5, 6, 11, 14, 18.

Усі фрагменти орнаментовані. Прикрашалися як правило вінця та верхня частина посудини, в основному плічки, інколи декор наносився по всьому тулубу. В описаних фрагментах використано два способи орнаментатії — розпис ангобом та врізно-штампований орнамент. Для розпису використано кілька основних фарб — коричневу, червону, білу, зрідка — чорну. Нанесено розпис за допомогою пір'їни або квача. Декор складається з різних ліній, хвиль, зигзагів, рисок, кривульок різних типів, ком (мал. 3), що поєднуються в різноманітних комбінаціях, створюють неповторні сюжети. Інколи під розпис, як тло, наносили фарбу і вже поверх вписували орнамент. Горщики розписані на гончарному крузі, про що свідчать знайдені в кількох випадках фрагменти в місцях, де кріпилось вушко із залишками розпису. З усієї маси виділяється два уламки з поєднанням врізного та штампованого орнаменту (мал. 2, 7, 18; 1, 16). Горизонтальні та хвилясті лінії нанесені ще на гончарному крузі гострим предметом, можливо, — ножем. Потім штампом, вірогідно, коліщатком, один з них був прикрашений вертикальними пасмами по зовнішньому краю зрізу, інший — злегка скошеними вправо по плічку. Даний тип орнаментатії набув найбільшого поширення в XVI — XVIII ст. і сягає своїм корінням дуже давніх часів. Використання ж для розпису коричневої, червоної та білої фарб набуває найширшого застосування в Європі в XVI — XVII ст., а в XVII — XVIII ст. і на території Лівобережної України. Комбінуючи найпростіші елементи гончарі кожен раз створювали новий орнамент⁹.

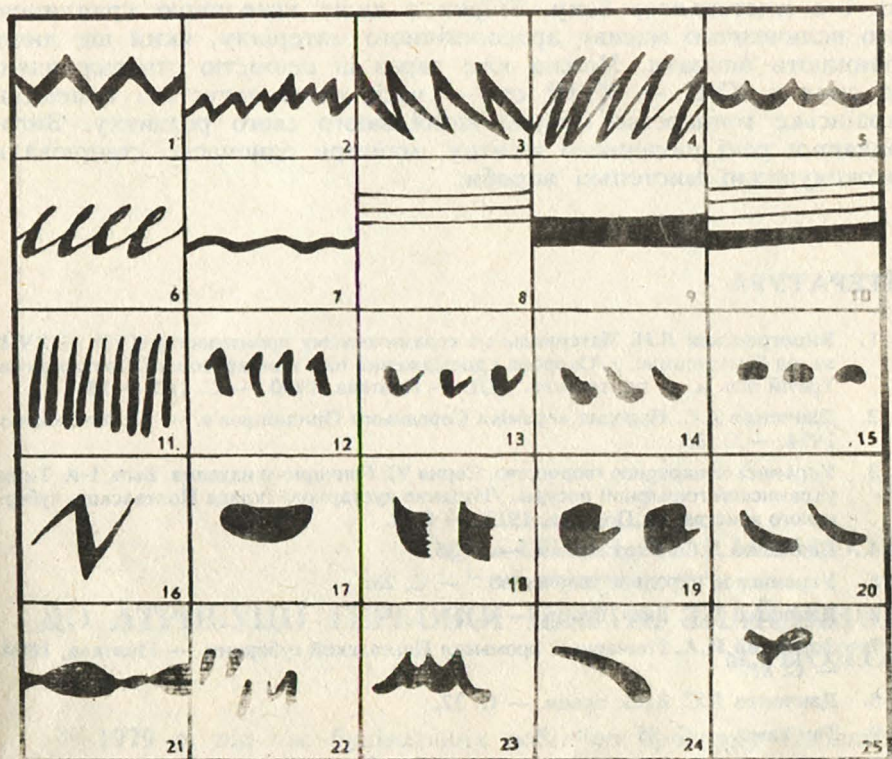
Пляшки

Інколи майстри, наслідуючи вироби з іншого матеріалу, зокрема скла, створювали нові типи посуду; очевидно, саме так виникла керамічна пляшка, фрагмент якої представлено в колекції (мал. 1, 13). Частина її збереглася. Плоске, відділене від видовженого, циліндричного тулуба плавним перегибом, дно та верхня частина тулуба, вкрита жовтою поливою, є відмінною рисою виробу.

Кружки

У колекції — уламок нижньої частини кружки (мал. 1, 14). Дно плоске, тулуб майже циліндричний, злегка розширюється догори, вкритий білим ангобом, на який нанесений орнамент коричневою фарбою у вигляді кривульок.

Мал.3. Основні елементи орнаментатції горщиків:

- 1 — 4 — ламана лінія, 5 — 7 — хвиля, 8 — тонка лінія, 9 — стрічка,
 10 — тонка та широка лінії. 11 — видовжені краплі, 12 — 13 — гачки,
 14 — коми перекинуті, 15, 17 — «квасоля», 16 — зигзаг, 18 — 20 — мазки,
 21 — стрічка кручена, 22 — краплі, 23 — гребінь, 24 — мазки, 25 — петля.

Чарки

Знайдений фрагмент чарки (мал. 1, 9) повторює собою форму відомих олов'яних чарок XVII — XVIII ст. Виріб має плоске денце та злегка розширений догори тулуб, в нижній частині прикрашений чотирма врізними пасмами. Вся поверхня чарки вкрита білим ангобом.

Аналізуючи детально колекцію, необхідно зауважити, що всі вироби носять витончений, довершений характер, як з технічного,

так і з мистецького боку. Збірка є лише невеликою краплиною того величезного масиву археологічного матеріалу, який ще лише починають вивчати. Можна вже зараз із певністю стверджувати, що саме в XVII — XVIII ст. — часі, яким датується колекція, українське гончарство набуло найбільшого свого розвитку. Виготовляючи речі щоденного вжитку, майстри одночасно створювали високохудожні мистецькі вироби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградская Л.И. Материалы по керамическому производству XVII — XVIII вв. на Полтавщине. //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. н. — пр. семінар. /ГД. — Полтава, 1990. — С. 182 — 186.
2. Данченко Л.С. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. — К.: Мистецтво, 1974. — С. 35.
3. Украинское народное творчество. Серия VI: Гончарные изделия. Вып. 1-й. Типы украинской гончарной посуды. /Издание кустарного склада Полтавского губернского земства. — Полтава, 1913. — С. 8.
4. Данченко Л.С.. Вказ. праця. — С. 35.
5. Украинское народное творчество... — С. 23.
6. Данченко Л.С. Вказ. праця. — С. 37.
7. Зарецкий И.А. Гончарный промысел Полтавской губернии. — Полтава, 1894. — С. 81.
8. Данченко Л.С. Вказ. праця. — С. 32.
9. Там само. — С. 35 — 36.

Мокляк В. А.

КЕРАМИКА XVII — XVIII ВВ. ИЗ г. ПОЛТАВЫ

Резюме

Публикуются комплексы находок XVII — XVIII вв. из окрестностей г. Полтавы и территории позднесредневековой крепости. Типологически выделяются следующие группы керамики — миски, «полумиски» (тарелки), крышки, горшки, бутылки, кружки, рюмки.

31.01.93.

© БАТУРІН В.М. МОКЛЯК В.О.

ДО АТРИБУЦІЇ ГЕРБОВОЇ ПЛИТИ, ЗНАЙДЕНОЇ В м. ПОЛТАВІ

У 1979 р. під час будівельних робіт по провулку Першотравневу на території м. Полтави, випадково знайдено піщаникову плиту з гербовим зображенням (Фонди ПКМ, Р-613).

Плита розміром 65x37x16 см, витесана у формі класичного французького геральдичного щита, на поверхню якого нанесено тричастинну композицію. Головне, центральне, місце займає зображення дворянського шолома, увінчаного князівською короною, нижню — голова бика, пронизана шпагою, а верхню — деталь старовинного литовського герба «Погонь» — зігнута в лікті рука із занесеним мечем.

Найвірогідніше, публікований герб є приватним, про що свідчить винесення в центр зображення його головної частини — дворянського шолома, увінчаного князівською короною. Безперечним є також те, що герб має безпосереднє відношення до одного з найстаріших міст Полтавщини — Прилук, оскільки нижня частина є головним елементом герба цього міста¹. Одночасно про давність роду свідчить «Погонь» — геральдичне зображення, яке входить до складу гербів найдавніших князівських родин України — нащадків литовського великокнязівського роду.

Мал. ГЕРБОВА ПЛИТА

Пісковик, рельєф.

Вис. 65; шир. 37; товщ. 16 см.

На зворотному боці зверху та знизу розташовані чотири заглиблення для розклинення кріплення плити на фронтоні садиби.

м. Полтава, Першотравневий пров. Випаглова знахідка 1979 р.

ПКМ, інв. № Р-613. Експонується у скарбниці музею.

Мал. Т. В. Варв'янської.

Герб у такому вигляді, що його зберіг рельєф, очевидно склався на початку XVIII ст., про це свідчить як форма геральдичного щита, так і те, що традиційний меч замінено на шпагу, яка отримала широке розповсюдження саме на початку XVIII ст. Але елементи, які склали зображення, безперечно, більш раннього походження. Так, «Погонь» саме в такому вигляді була невід'ємною частиною гербу князів Вишневецьких, що з кінця XVI ст. стали власниками м.

Прилук². На прохання Олександра Вишневецького польський король Сигізмунд III своєю грамотою 1582 р. надав Прилукам Магдебурзьке право і герб, на якому було зображено голову бика з мечем³.

Очевидно, герб Вишневецьких, які володіли майже всією територією історичної Полтавщини, став основою, на якій в другій половині XVII — XVIII ст. створювалися герби українських родин. Про це свідчить те, що багато таких гербів включає в себе частину герба Вишневецьких. Саме до цієї категорії гербів потрібно віднести і герби чернігівських дворян Малявок (Молявок) та Іваненок.

У першому випадку на золотому полі французького геральдичного щита «ізображена зуброва черная голова з рогами,

пронизанная мечем. Щит увенчан дворянским шлемом и короною, на поверхности которой находится согбенная рука с мечем»⁴.

У другому випадку на аналогічному щиті «зуброва черная голова с рогами, пронзенная мечем. Щит увенчан дворянским шлемом и короною, на поверхности которой находится согбенная рука с мечем»⁵.

Обидва ці герби затверджені і внесені в «Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи» на початку XVIII ст., що свідчить на користь вищенаведеного датування публікованого герба.

На жаль, на сьогодні, ми поки-що не можемо встановити, чий палац увінчував знайдений в Полтаві герб і як він потрапив до Полтави, але те, що він належав одному з українських дворянських родів і був створений на початку XVIII ст. не викликає сумнівів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фон-Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи. — Москва: Планета, 1990. — С. 123.
2. Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 59.
3. Там само. — С. 60.
4. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовникъ. — СПб., 1914. — С. 117. — Табл. XI.
5. Там само. — С. 62. — Табл. V.

12.08.92.

МАСКА САТИРА

Теракота. Глина світло-сіра. Вис. 9,6 см; шир. 7,2 см; товщ. 1,4 см. Розбита і оплавлена у пожежі будинку музею 1943 р.

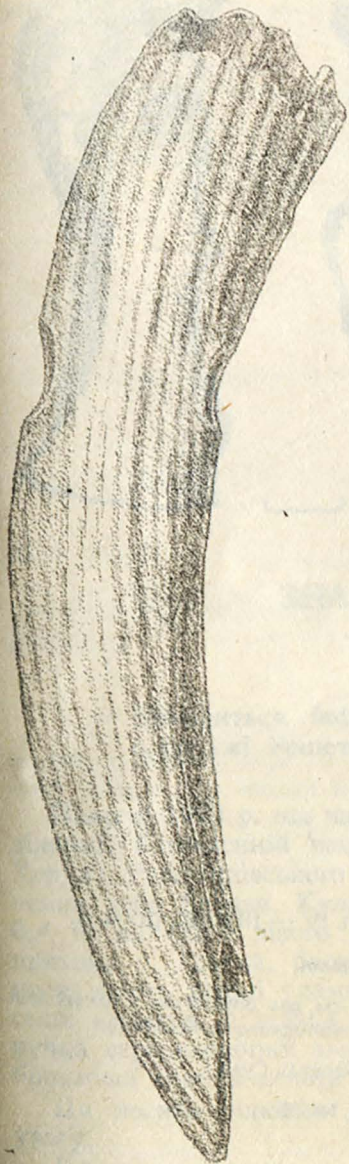
Маска Сатира, на голові якого вінок з листя плюща, на лобі — два маленьких ріжка. Очі й рот широко відкриті.

Знайдена в Херсонесі (?). Надійшла до Лубенського музею К. М. Скаржинської на поч. 1890-х рр.; придбана у К. В. Болсуновського.

I ст. до н. е. — II ст. н. е. ПКМ, інв. № А. 92/25.

© Фото Супруненко О. Б. 1987.

ІНФОРМАЦІЇ

На звороті: МОТИКА. Енеоліт. IV — III тис. до н. е.

Ріг; свердління, шліфування, обпилювання.

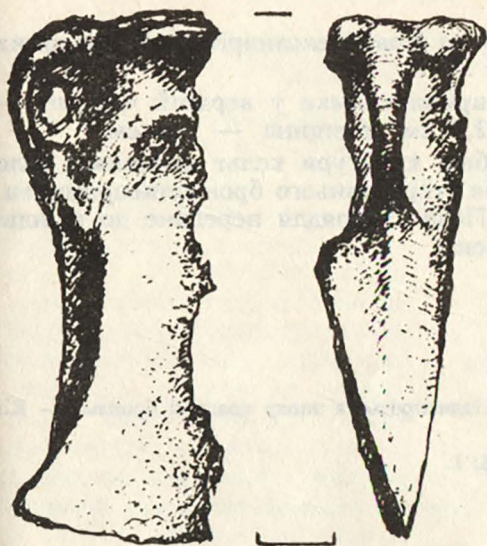
Вис. 23,4 см; шир. 4,2 см; товщ. 4,1 см; діам. отв. 2 см. Скол на лезі.
Виявлена на майданчику городища літописного м. Княтин.

с. Снітин Лубенського р-ну, правий берег р. Сула.

Снітинський громадський музей. Інв. № 76.

© Мал. О. С.

Мал. Уламок кельта
з с. Хоружі.

© ЗАІКА Г.П.

ЗНАХІДКА БРОНЗОВОГО КЕЛЬТА В РЕШЕТИЛІВСЬКОМУ РАЙОНІ

Наводиться інформація про знахідку сокири-кельта в с.Хоружі Решетилівського району.

Навесні 1992 р. під час городніх робіт на власній садовгородній ділянці, в південній частині ур. Стінка, за 4 км на схід від с. Хоружі Решетилівського району, автором виявлені рештки поселення доби бронзи. Культурні залишки трапляються на площі до 0,4 га на схилі лівого високого берега р. Вільхова Говтва (ліва притока р. Говтва, басейн р. Псел). Серед підйомних матеріалів превалюють дрібні уламки ліпного посуду зрубної та бондарихинської культур, є кілька фрагментів посуду пенківської культури, ручка середньовічної амфори. В орному шарі виявлена й частина бронзової сокири-кельта (мал.).

Ця досить рідкісна для Полтавщини знахідка заслуговує на увагу.

Кельт належить за типом до групи двовушкових овальних в перетині, з арочною фаскою, порівняно вузьколезових сокир придніпровського виробництва¹, найближчі аналогії яких походять

з Верхньотарасівських (пункт 4) чи Новоолександрівських ливарних майстерень².

Висота виробу — 8,7 см, ширина уламка у верхній частині — 2,9 см, ширина леза близько 2,9 см, товщина — 2,4 см.

Знайдений на поселенні зрубної культури кельт доповнює коло відомих для Полтавщини виробів стародавнього бронзоливарництва, в т. ч. в межиріччі Ворскли і Псла. Знаряддя передане до фондів Полтавського краєзнавчого музею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шарафутдинова И.Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 110.
2. Там само. — С. 110, 123, рис. 48, 1.

Заика Г.П.

НАХОДКА БРОНЗОВОГО КЕЛЬТА В РЕШЕТИЛОВСКОМ РАЙОНЕ

Резюме

В 1992 г. на поселении срубной и бондарихинской культур у с. Хоружи Решетилковского района (р. Ольховая Говтва) обнаружен обломок двушукowego овального в сечении бронзового кельта с арочной фаской.

11.02.93.

© АПАЛЬКОВ А.Н.

НАХОДКИ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ В КУРСКОМ ПОСЕЙМЬЕ

О находках кинжала и булавки скифского времени в бассейне р. Сейм.

В фондах Курского музея археологии хранится навершие булавки, которое было найдено на городище недалеко от с. Бупел Рыльского района.

Навершие имеет каплевидную форму с двумя «ушками» в верхней части (рис. 1, а). В его нижней части находится петля, очевидно, для крепления к одежде или подвешивания украшения. По краю навершия проходит плетенка, которая начинается и заканчивается спиралью у основания. Полая втулка, расположенная в середине, орнаментирована полукруглыми нарезками. Внутренняя часть навершия украшена шестью волутообразными завитками, четыре из которых расположены на втулке, а два — на прилегающей к плетенке полосе.

Навершие изготовлено из бронзы в односторонней литейной форме с полной имитацией филигранны и, несомненно, представляет изделие местных мастеров.

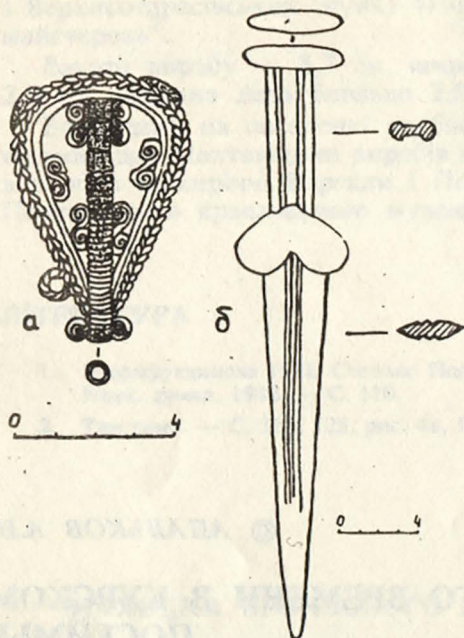

Рис. 1. Находки из Курского Посеймья:

а — навершие булавки, б — кинжал. А — бронза, б — железо.

Особенностью этого украшения является то, что оно состоит из двух частей: бронзового навершия и железного стержня, сохранившегося только на втулке. По мнению Т.Н.Никольской, такие булавки служили застежками плащей¹. Размеры навершия (в см): длина — 7, ширина в верхней части — 4,5, в нижней — 2; диаметр втулки — 0,5.

Такие навершия встречаются на городищах бассейна верхней Оки² и Средней Десны³ второй половины I

тыс. до н. э. и начала I тыс. н. э. Аналогичная находка на Александровском городище⁴ позволяет датировать данное навершие булавки IV — III вв. до н. э. и отнести к кругу юхновских древностей.

В 1990 г. в Курский областной музей был передан кинжал скифского времени, найденный на берегу Линева озера (КОКМ 53080). Подобные находки мечей и кинжалов на территории Курской области случались неоднократно⁵.

По форме рукоятки кинжал относится к типу мечей и кинжалов с брусковидным навершием и почковидным перекрестием⁶. Он изготовлен с соблюдением основного признака: клинок и стержень рукоятки выкован из одного куска металла. Навершие кинжала брусковидное, в плане имеет форму вытянутого овала. Перекрестие почковидной формы, изготовлено отдельно, а затем приварено к рукояти. При ковке в ее верхней части был сделан выступ (рис. 1, б). Рукоять кинжала жолобчатая; с двумя валиками подреугольной формы. Клинок обоюдоострый, с резко сужающимися к концу лезвиями. В сечении он линзовидный, имеет два дола и проходящую между ними нервюру. В нижней части клинок сильно разрушен коррозией.

Подобные мечи и кинжалы были распространены как в Степной Скифии, так и в Лесостепи. Ближайшие аналогии курский акинак имеет на Левобережье Днепра в памятниках VII — VI вв. до н. э.: в Посулье⁷, на Сумщине⁸, Харьковщине⁹.

Таким образом, кинжал с Линева озера по своим морфологическим признакам и конструктивным особенностям можно отнести к раннескифской эпохе и датировать рубежом VII — VI вв. до н.э.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никольская Т.Н. Культура племен бассейна Верхней Оки в I тыс. н.э. //МИА. — 1959. — № 72. — С. 30.
2. Там же. — С. 16, рис. 2, 3, 6, 7; Булычев Н.И. Журнал раскопок 1898 г. по берегам Оки. — М., 1899. — Табл. 1, рис. 18, 6.
3. Горюнова Е.И. Городище Торфель. //КСИИМК. — 1950. — Вып. 31. — С. 154, рис. 54, 44.
4. Алихова А.Е. Древние городища Курского Посеймья. //МИА. — 1962. — № 113. — С. 128, 129, рис. 20,9.
5. Пузикова А.И. Акинак из с. Ключ Курской обл. //Древности Евразии в скифо-сарматское время. — М.: Наука, 1984. — С. 210 — 212; Воронина Р.Ф. О некоторых кинжалах и акинаках Курской области. //МИА. — 1962. — № 113. — С. 130 — 132.
6. Мелюкова А.И. Вооружение скифов. //САИ. — М.: Наука, 1964. — Вып. Д 1 — 4. — С. 47.
7. Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья). — К.: Наук. думка, 1968. — С. 88, табл. 1. рис. 1, 6; Кулатова И.Н. Раннескифский кинжал из Нижнего Посулья. //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — Част. друга. — С. 66.
8. Кулатова І.М. Кинжал ранньоскіфського часу з Сумщини. //Питання археології Сумщини. — Суми, 1990. — С. 49, табл. V; вона ж. Матеріали по археології Сумщини в зібранні Полтавського краєзнавчого музею. //Проблеми археології Сумщини: ТД обл. н. — пр. конф. — Суми, 1989. — С. 22.
9. Шрамко Б.А. Из истории скифского вооружения. //Вооружение скифов и сарматов. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 32, рис. 6, 5 — 6.

12.09.91.

© ТКАЧЕНКО О.М.

КУРГАН «КАМ'ЯНА БАБА» З ОКОЛИЦЬ с.БУГАЇВКА

Відомості про місцезнаходження кам'яної стели на насипу кургана під Полтавою.

При обстеженні околиць с. Бугаївка Полтавського району, в межиріччі рр. Полузірря та Вільхова Говтва (водорозділ рр. Ворскла і Псел) 1991 р. було оглянуто два задернованих кургани. Перший розміщений в 0,15 км на схід від села, серед поля.

Висота його 1,8 м, діаметр 25 м. Центральна частина задернована, поли — розорюються. На вершині насипу знаходиться тригопункт. Місцева назва кургану — «Кам'яна баба». За розповідями д. Овчаренка О.Т. та ін. мешканців села, на кургані свого часу стояла кам'яна стела, певно, половецька, подальша доля якої невідома.

В 50 м на південь від кургану розташований ще один насип напівсферичної форми, висота якого 0,4 при діаметрі 26 м. Південна пола кургану підрізана ґрунтовою дорогою сс. Бугаївка — Носівка.

Наведений факт заслуговує на увагу як ще одне свідчення про місце розташування пам'яток монументальної половецької скульптури в межиріччі Ворскли і Псла¹, що на певних історичних

етапах киево-руської історії виступало контактною зоною Переяславської та Половецької земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Археологічні дослідження І.А.Зарецького в Полтаві. //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. н.-пр. семінар. /ГД. — Полтава, 1990. — С. 42 — 43; Супруненко А.Б. Голова половецького изваяния. //СА. — 1989. — № 4. — С. 267 — 269.

Ткаченко А.М.

КУРГАН «КАМЕННАЯ БАБА» В ОКРЕСТНОСТЯХ с. БУГАЙКА

Резюме

Інформація о местонахождении на вершине кургана у с. Бугайка Полтавского района (водораздел рр. Ворскла и Псел) ныне утраченной каменной антропоморфной стелы.

06.02.93.

© КУЛАТОВА І.М.

ГРУПА КУРГАНІВ БІЛЯ МІКРОРАЙОНУ ЛЕВАДА В ПОЛТАВІ

Про випадково вцілілу групу курганів по вул. Південна.

При обстеженні плато правого корінного берега р. Ворскла в межах м. Полтава виявлена компактна група курганів, що розташована на мису, при впадінні Кобищанського струмка, за 80 м на північний захід від силової підстанції електромереж мікрорайону Левада та в 60 м західніше пожежної частини Ленінського району міста. Група розташована на краю похилого мису корінного берега, що здіймається над рівнем заплави Ворскли на 18 м, поряд із садибою за № 6 по вул. Південній. Група складається з трьох насипів висотою 0,35 — 1,6 м при діаметрі 9 — 18 м. Насип найбільшого кургану використовується під городи, два менші — задерновані. Кургани добре збереглися.

Кулатова І.Н.

ГРУППА КУРГАНОВ У МІКРОРАЙОНА ЛЕВАДА
В ПОЛТАВЕ

Резюме

Група курганов из трех насыпей высотой 0,35 — 1,6 м и диаметром 9 — 18 м находится на пологом мысу правого коренного берега р. Ворскла по ул. Южной, 6 в г. Полтаве.

10.02.93.

Тетрахалк. Боспор.

Пантікапей. 314-310 рр. до н.е.

Дм. 2,1 см, вага 6,6 г. Мідь. Співвідношення вісей — 12 (зо годинниковим циферблатом).

Л.с.: Голова бородатого сатира вправо.

О.с.: Напис: «ΠΑΝ»; протома грифона вліво, внизу — осетр.

Аналогія Держ.Ермітаж, інв. №26631.

Знахідка у Посуллі на Лубенщині. Надійшов 1906 р.

ПКМ. Інв. №11948, Н- 4236.

© К.

© СУПРУНЕНКО А. Б.

БОСПОРСКИЙ СТАТЕР В СОБРАНИИ ПОЛТАВСКОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ

О боспорской золотой монете Евпатора 464 г. боспорской эры (167/168 гг.).

В собрании музея находится золотой статер II в. н.э.¹, поступивший из нумизматической коллекции Е. Н. Скаржинской в 1906 г. В Кругликский музей Скаржинской монета была приобретена в 1890-х гг. через К.В.Болсуновского у керченского торговца древностями Е.Р.Запорожского. Место находки — г. Керчь.

Ниже приводим описание монеты (см. фото):

Л. с.: «ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ». Бюст царя вправо. Точечный ободок.

О. с.: Голова Марка Аврелия вправо, ниже, справа, — «копье»; внизу — год «ΔΕΥ» (464 г. б.э. — 167/168 г. н.э.). Точечный ободок.

Соотношение осей штемпелей — 3 (по часовому циферблату). Вес — 7,798 г. Золото, проба 500°. Диаметр 1,65 см.

Статер. Боспор. Евпатор (154/5 — 170/1 гг. н.э.). Таким образом, монета принадлежит к довольно редким нумизматическим

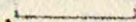

памятникам боспорской чеканки, имея единственный аналогичный экземпляр в Государственном Эрмитаже, близкий — в Лондоне². В настоящее время экспонируется в особой кладовой Полтавского музея.

ЛИТЕРАТУРА

1. Инв. № ПКМ 14363, Н-28885.
2. Анохин В.А. Монетное дело Боспора. — К. Наук. думка, 1986. — С. 161. — №№ 543а, 543.

08.12.92.

Статер 167/168 гг. н.э. Золото.

© ШАЛОБУДОВ В.Н.

РИМСКИЕ МОНЕТЫ ИЗ ГРАДИЖСКА

Находки монет на берегу Днепра в районе 1-го узвоза не редки, но как правило сами монеты уходят к коллекционерам или даже в музейные собрания беспаспортными. Это во многом снижает их научную ценность и не позволяет в должном объеме восстановить представление о массе серебряной римской монеты, проникавшей в Поднепровье. Четыре публикуемых денария найдены в пгт. Градижск Глобинского р-на Полтавской обл.

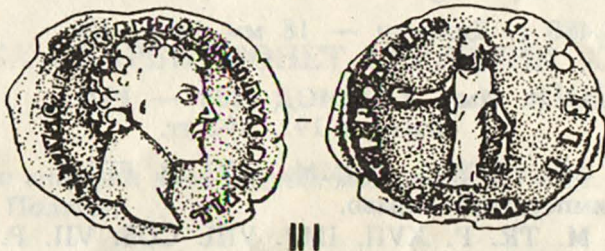
1. Имп. АНТОНИН ПИЙ (138 — 161), денарий 140 — 144 гт.

Л. с.: ANTONINVS AVG. PIVS P. P. TR. P. COS. III.;
портрет императора вправо.

О. с.: GENIVS POP. ROMANI.

Гений римского народа стоит с жезлом в правой руке и кадуцеем в левой. (1, С. 150, № 405). Вес — 2,430 г. Диаметр 18 мм (мал., I).

Мал. Римские денари из Градижска. Сребро.

2. Цезарь **МАРК АВРЕЛИЙ (161 — 180)**,
денарий 149 — 152 гг.

Л. с.: AVRELIVS CAESAR ANTONINI. AVG. P. II. FIL.;
портрет цезаря вправо.

О. с.: TR. POT. III. COS. II., в обрезе — CLEM.

Клементина (кротость, мягкосердечие) стоит, повернувшись влево. В правой руке — патера, в левой — жезл. (1, С. 170, № 19; 2, С. 55, № 142).

Вес — 3,030 г. Диаметр — 19 мм (мал., III).

3. **ФАУСТИНА II (жена МАРКА АВРЕЛИЯ)**,
денарий 149 — 152 гг.

Л. с.: FAVSTINA AVGVSTA;
портрет Фаустины вправо.

О. с.: MATRI MAGNAE.

Кибела — Великая Мать сидит в кресле, повернувшись влево, с ветвью в руке и львом в ногах. (1, С. 192, № 172; 2, С. 55, № 149).

Вес — 3,480 г. Диаметр — 18 мм (мал., II).

4. Император **КОММОД (180 — 192)**,
денарий 191, 192 гг.

Л. с.: L. AEL. AVREL. COMM. AVG. P. FEL.;
портрет императора вправо.

О. с.: P. M. TR. P. XVII. IMP. VIII. COS. VII. P. P.;

богиня счастливой судьбы (FORTUNA FELIX) стоит у дерева — ?, держа рог изобилия, за ним звезда (1, с. 209, № 586).

Вес — 2,050 г. Диаметр 17,5 мм (мал., IV).

Монеты находятся в частной коллекции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Seaby H.A. Roman Silver coins. — London, 1968. — Vol. 2.
2. Birone sey karalin Bevezetet a római pénzék gyűjtésebe csaszarkor. — Budapest, 1971.

10.12.92.

© СУПРУНЕНКО О.Б.

ДВА СКАРБИ МОНЕТ СЕРЕДИНИ XVII ст. З ПОВОРСКЛЯ

Про знахідки двох скарбів монет сер. XVII ст. у Котельві та Полтаві.

При будівництві теплотраси Котелевської райлікарні, в смт. Котельві навесні 1971 р., на глибині до 0,3 м був знайдений скарб монет першої половини — середини XVII ст. у кількості до 2000 екз. Детально умови знахідки невідомі. Монети розійшлися по руках, більше 40 з них потрапило до Котелевського районного громадського музею історії села, потім безслідно зникнувши, 23 — були придбані військовослужбовцем з Петербургу С.О.Загоровським, який і ознайомив автора цих рядків з частиною скарбу 1983 р.¹ Напевне останній складався, переважно, з дрібних монет Речі Посполитої та Німецьких держав і був схоронений близько середини XVII ст. Нижче подаємо опис оглянутих монет, фото яких вміщено до звітної документації за археологічні розвідки 1983 р.²

сmt. Котельва, л. б. р. Ворскла. 1971 р. (23 екз.)³

Польща (Речь Посполита). Сигізмунд III Ваза. Півторагрошовики 1620 (2 екз.), 1621(1), 1622(3), 1623(3), 1624(3), 1625(4), 1627(1), 162?(1).

Швеція (королівство). Густав II Адольф. Дрейпелькери 1632(1), 1633 (1 — Сучава, м. д.). Христіна. Дрейпелькери 1635(1), 163?(1).

Пруссія (герцогство). Георг Вільгельм. Дрейпелькер 1626(1).

Другий скарб, зберігшись повністю, залишився власністю людини, яка його знайшла. Це д. Любченко О.І., жителька мікрорайону Сади-1. Скарб трапився на ріллі восени 1989 р. край схилу лівого високого берега струмка Говтванчик у межах Полтави, навпроти селища Пушкарівка. Хоча монети були розтягнуті бороною, на них лишився відбиток шкіри. Добре пересіяний ґрунт навколо дав лише 1 — 2 знахідки, що свідчило про невеликий розмір скарбу. Напевне, він виявився випадково втраченим гаманцем відвідувача Пушкарівської церкви чи мешканця села, або ж захованим повсякденним грошовим запасом людини, яка зустріла небезпеку. У складі скарбу 15 монет, наймолодша з яких датована 1648 р. і має гарну збереженість.

м. Полтава, л. б. струмка Говтванчик — правої притоки
р. Ворскла. 1989 р. (15 екз.)

Польща. Сигізмунд III Ваза. 6 грошів 1627(1); 3 гроша 1621(2); півторагрошовики 1622(3), 1625(1), 1627(1) — всі сильно потерті.

Пруссія. Георг Вільгельм. Дрейпелькери 1620(1), 1631(1), 163?(1).

Швеція (королівство). Христіна. Дрейпелькери 1634(1), 163?(1).

Лівонія (під владою Швеції). Христіна. Дрейпелькери 1648(1), 164?(1).

Таким чином, інформація про два скарби з Поворскля певним чином доповнює відомості що до топографії монетних знахідок XVII ст. на Полтавщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко А.Б. Отчет о разведках и охранных раскопках на территории Полтавской области разведотряда Полтавского краеведческого музея в 1983 г. //НА ІА АНУ. — 1983/ 63. — Ф. е. 20969. — С. 59.

2. Там само. — Альбом ілюстрацій. — Ф. е. 20970. — Табл. 80.
3. В описах складу скарбів наводиться рік карбування монети, в дужках — їх кількість.

Супруненко А.Б.

ДВА КЛАДА МОНЕТ СЕРЕДИНИ XVII в. ИЗ ПОВОРСКЛЯ

Резюме

Приводится информация об условиях находки и составе двух кладов монет середины XVII в. из пгт. Котельвы (1971 г.) и г. Полтавы (1989 г.), выявленных в Поворсклье. В составе кладов преобладала мелкая биллоновая монета Речи Посполитой первой трети XVII в. Первый насчитывал — до 2000 монет, второй — 15.

10.11.91.

Обол.

Боспор. Пантікапей. 284-275 рр. до н.е.

Дм. 2,1 см, вага 6,56 г. Мідь. Співвідношення вісей — 6.

Л.с.: Голова бородатого сатира у вінку вліво. На обличчі — відбиток частини тавра — «зірка», вирізана у штемпелі.

О.с.: Прогнутий лук та стріла, внизу — згвинуваний напис «ΠΑΝ».

Аналогія: Держ.Ермітаж, інв. №26473.

Знахідка в смт. Градизьк, 1982 р. Дар В.А.Тараненка, надійшов в 1987 р.

ПКМ. Інв. № ПКМ 62912, Н46511.

© С.

© ФИЛОНЕНКО Л.К.

КЛАД РУБЛЕВИКОВ ВТОРОЙ ЧЕТВЕРТИ XVIII в. ИЗ ОКРЕСТНОСТЕЙ ГРАДИЖСКА (предварительная информация)

О кладе монет номиналом в «1 рубль» Елизаветы Петровны из окрестностей пгт. Градижск Глобинского района Полтавской области.

В 1986 г. из Глобинского РОВД Полтавской области в Полтавский краеведческий музей была передана часть клада российских рублевиков Елизаветы Петровны. Монеты происходили из коллекции В.Л.Тараненко, жителя пгт. Градижск, который приобрел их у местного населения. Видимо, клад был обнаружен в нач. 1980-х гг. в окрестностях поселка или в зоне размыва берега Кременчугского водохранилища. В настоящее время большая часть клада экспонируется в особой кладовой «Уникальные предметы в собрании музея». Все серебряные монеты принадлежат времени правления Елизаветы Петровны (1741 — 1761); их сокрытие в кладе можно связывать с татарским набегом или началом мощного антифеодального восстания на Правобережье (гайдамацкого движения) в 1749 — 1750 гг. В составе уцелевшей части клада 36 монет, преимущественно хорошей сохранности.

старшая из которых — 1732, младшая — 1743 г. Ниже приводим хронологический список состава клада и количество монет (указано в скобках).

1732 (4 экз.), 1733(7), 1734(4), 1735(9), 1738(4), 1739(3), 1743(4), 174?(1).

07.08.92.

Обол (?).

Боспор. Пантікалей. Рескупоріг V (318/319 — 336/337 pp.). Близько 773 р. боспорської ери.

Дм. 1,85 см, співвідношення вісей — 1.

Л.с.: Бюст царя вправо. Залишки кругового напису «...OXSI...O...».

О.с.: Голова імператора вправо. Слідів напису немає.

Знахідка на території Полтавщини.

ПКМ. Інв. №30741.

© К.

© СУХОВСЬКА І. В.

АПТЕЧНИЙ ПОСУД XIX — ПОЧ. XX СТ. З ПОЛТАВИ

Про добірку аптекарського посуду з Полтави кін. XIX — поч. XX ст.

Під час будівельних робіт при зведенні будинку АТС в м. Полтаві по вул. Луначарського, були виявлені залишки аптечного посуду кінця XIX — початку XX ст. При обстеженні заповнення нижньої частини приміщення та у викидах з ям знайдена велика кількість уламків скляного і фарфорового посуду аптечного призначення, серед яких невелика добірка цілих та умовно цілих форм. Більшість посудин була завезена з Росії володарем аптеки, що розміщувалася на вул. Кобеляцькій та Преображенській (сучасна Фрунзе та Луначарського, майбутня — І.Мазепи), — формацевтом А. І. Ейзлером¹. Отримана колекція типологічно згрупована у кілька графічних таблиць (мал. 1,2) і розподілена на такі основні групи: посуд для рідинних лік, для парфумів, для мазей.

Зі всієї маси аптечного скла домінують так звані пляшечки-штофи, форми яких ще характерні для аптечного посуду кінця XVIII — початку XIX ст. Для них притаманні вузька невисока

горловина з кільцевою пружкою навколо вінця і масивна тулубна нижня частина. У основі форми тулуба лежить коло, квадрат, восьмикутник, рідше — шестикутник.

До серії пляшечок 1 (мал. 1, 1) відноситься тара, близька за формою до сучасної пляшечки з покатами різного нахилу плічками, циліндричним тулубом круглої форми та різного ступеню ввігнутим до середини денцем. Висота таких пляшечок знаходиться в межах 13,5 — 24 см, діаметр — 3,6 — 6,8 см. Колір скла — від світло-сірого до світло-коричневого.

Серію 2 та 3 складають круглі пляшки-штофи з товстого скла блакитно-сірого кольору. Їх висота — від 6,0 до 16,8 см, висота горловини — в межах 2 — 4 см, діаметр 3,2 — 7,2 см (мал. 1, 2 — 3). Злегка покати плічки майже під прямим кутом відходять від шийки, тулуб — циліндричної форми, денце аналогічне 1-му типу.

До серії 4 відносяться штофи висотою 4 — 17 см із прозорого скла від світло-сірого до коричневого кольору, в основі яких лежить восьмикутник довжиною 2,4 — 8 см. Обриси близькі до штофів 2 та 3 типів, але з чітким гранінням тулуба (мал. 1, 4).

Дещо видозмінені штофи складають серію 5, що відрізняються скругленими боковими гранями та профільованими граненими боковинами, більш скругленим переходом від шийки до тулуба, виділенням цього переходу (мал. 1, 5). Висота пляшок 14, 8 — 16 см, у їх основі лежить прямокутник зі злегка зрізаними кутами довжиною 5,2 см. Колір скла виробів прозоро-коричневий.

Серії 6, 9, 10 об'єднують круглі баночки для мазей, перші й останні з яких (мал. 1, 6; 2, 10) виготовлені з товстого прозорого скла сірого кольору, а група 9 — з фаянсу (мал. 2, 9). Висота їх — 3,2 — 7,6 см, діаметр денця 2,4 — 4 см. Форма тулуба баночок циліндрична, з невеликою низькою циліндричною шийкою та вінцями в діаметрі тулуба.

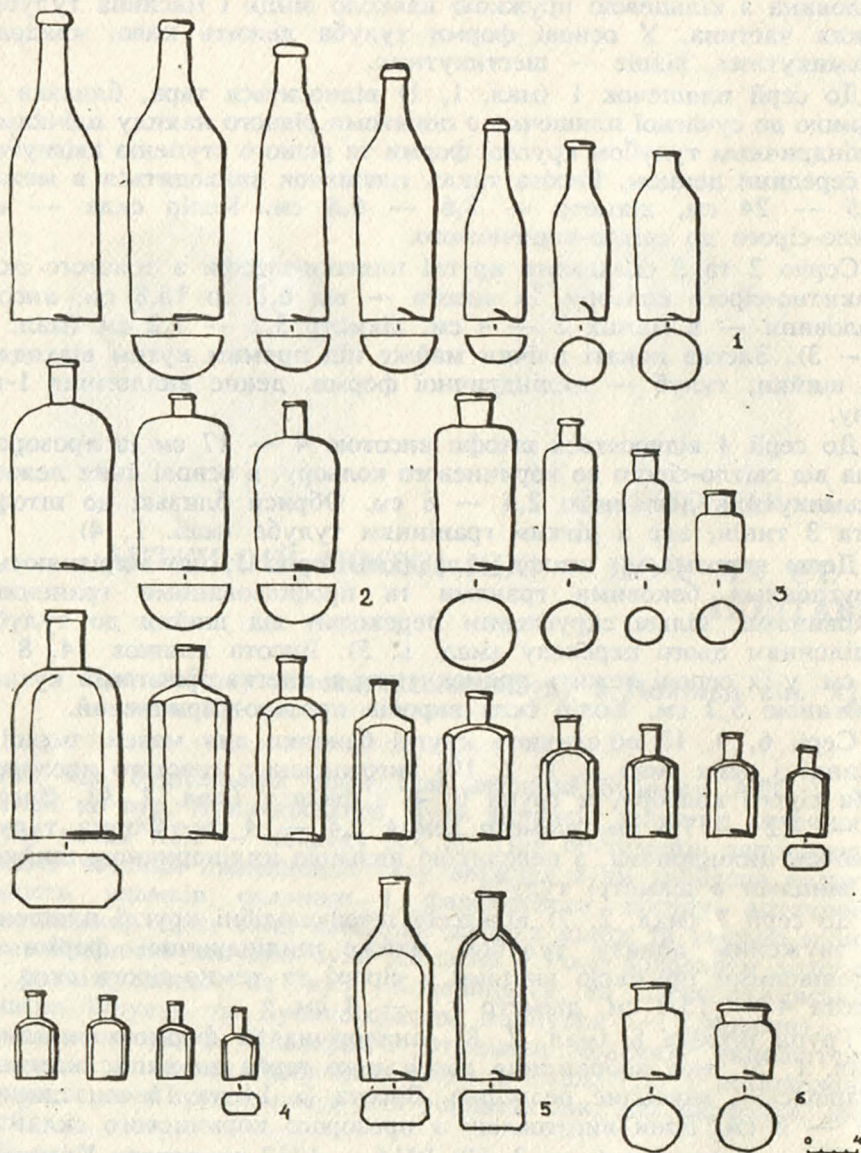
До серії 7 (мал. 2, 7) віднесені штофоподібні круглі пляшечки зі звуженим донизу тулубом майже циліндричної форми та потовщеними пружкою вінцями з сірого та темно-сірого скла. Їх висота 4 — 13,2 см, діаметр 1,2 — 4 см.

Група штофів 8 (мал. 2, 8), аналогічна за формою описаним (мал. 1, 5), має зображення російського герба та напис «Аптека. Pharmacie», виконане рельєфно. Висота їх 14 та 16 см, ширина 5,5 — 6 см. Вони виготовлені з прозорого коричневого скла.

Ще одна пляшка (мал. 2, 19) 1914 — 1917 рр. заводу Калінкіна в Петрограді має відповідні рельєфні написи і є датованою у комплексі скла. Її розміри: висота 24 см, діаметр 7,2 см.

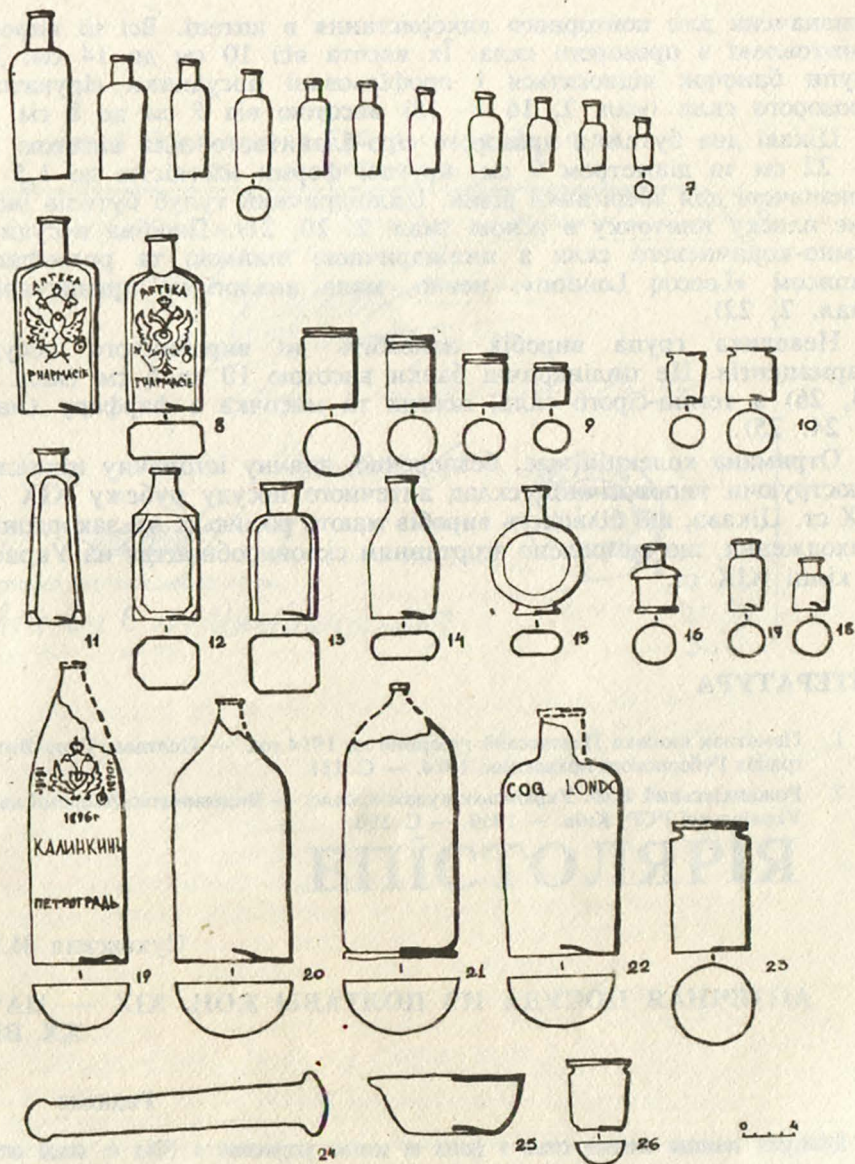
Ціла група пляшечок, призначена для парфумів, має найрізноманітнішу форму (мал. 2, 11 — 15), і, напевне, була

Мал. 1. Аптекарське скло кінця XIX — початку XX ст. з Полтави.

Маї. 2. Аптекарський посуд з Полтави.

призначена для повторного використання в аптеці. Всі ці вироби виготовлені з прозорого скла. Їх висота від 10 см до 14 см. До групи баночок відносяться і профільовані посудинки сіруватого прозорого скла (мал. 2, 16 — 18) висотою від 5 см до 8 см.

Цікаві два бутелі з прозорого сіро-блакитного скла висотою 20 — 22 см та діаметром 9 см, круглої форми місткістю до 1,5 л, призначені для зберігання рідин. Циліндричний тулуб бутелів іноді має плоску плиточку в основі (мал. 2, 20, 21). Подібна посудина темно-коричневого скла з циліндричною шийкою та рельєфним написом «Leesoc London», певно, мала аналогічне призначення (мал. 2, 22).

Невелика група виробів належить до виробничого посуду фармацевтів. Це циліндричні банки висотою 10 та 6 см (мал. 2, 23, 26) з темно-сірого скла, пестик та мисочка з фарфору (мал. 2, 24, 25).

Отримана колекція має, безперечно, значну історичну цінність, ілюструючи типологічний склад аптечного посуду рубежу XIX — XX ст. Цікаво, що більшість виробів мають російське чи закордонне походження, що зумовлено згортанням скловиробництва на Україні в кінці XIX ст.²

ЛІТЕРАТУРА

1. Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год. — Полтава: Типо-Литография Губернского правления, 1914. — С. 111.
2. Рожанківський В.Ф. Українське художнє скло. — Видавництво Академії наук Української РСР, Київ. — 1959. — С. 100.

Суховская И.В.

АПТЕЧНАЯ ПОСУДА ИЗ ПОЛТАВЫ КОН. XIX — НАЧ. XX ВВ.

Резюме

Публикується колекція аптечного скла и фаянса из остатков разрушенного в 1920-х гг. склада аптеки по ул. Фрунзе в г. Полтаве.

16.08.91.

ЕСТЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКАЯ
Музей Полтавскаго Губернскаго Земства.
АРХЕОЛОГИЧЕСКІЙ ОТДѢЛЪ.

с Шлишаки (через ст. Ераклія К. П. М. Э)

~~Зна Сазарукской~~
~~Его Высочайшего~~
Федору Котляревскому
Волкову.

№ 217/9

Кусок лоскута
бумаги с насечками

ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНСКОЙ ЗЕМСКОЙ УПРАВЫ.

[Лист № 8 В. М. Шербанівського]

ЕПІСТОЛЯРІЯ

На звороті: Зразок конверта Археологічного Відділу Му-
зею Полтавського губернського земства.

Автограф В.М.Щербаківського.

Щербаківський В.М. Лист до Вовка (Волкова) Ф.К. Від 16.07.1916 р.
Зберігається в НА ІА АНУ.

Публікація — у наступному числі збірника.

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ Д. І. ЯВОРНИЦЬКОГО

Спадщина відомого історика, етнографа, фольклориста, археолога, лексикографа, письменника, поета, музеєзнавця, академіка ВУАН Дмитра Івановича Яворницького (1855 — 1940) надзвичайно багата. До неї входять не тільки сотні рукописів, щоденникових записів, але й велика кількість листів. Чимало з них зовсім невідомі, бо розкидані були по світу багатьом адресатам. У час, коли здійснюється підготовка до виходу в світ повного зібрання творів велета української науки і культури, введення в науковий обіг кожного нового документа з життя і діяльності Д.І.Яворницького просто необхідне. Саме невідомий лист Д.І.Яворницького трапився нещодавно в Оренбурзькому архіві археолога, етнографа, краєзнавця, музейного працівника Івана Антоновича Зарецького (1857 — 1936)¹. Нині він зберігається у Науковому архіві Центру охорони та досліджень пам'яток археології². Ознайомлення широкого загалу з його змістом вносить кілька невідомих фактів до історії Катеринославського музею ім. О.М.Поля, особистих контактів Д.І.Яворницького, його оцінки певних діячів української і російської науки.

Листа датовано 21 грудня 1908 р. (за ст. стилем). У цей час Д.І.Яворницький вже постійно проживав у Катеринославі, очолюючи Катеринославський обласний музей ім. О.М.Поля³. Це

період невпинного зростання збірок музею, активного накопичення нових колекцій, насамперед, опрацювання збірки пам'яток запорозької старовини та етнографії О.М.Поля, що надійшла в дар музею 1906 р.⁴ Д.І.Яворницький прагнув розширити збірки історико-етнографічного характеру за рахунок старожитностей та пам'яток художнього ремесла з-поза меж Катеринославщини — сусідніх Полтавщини та Харківщини, і тому звернувся до І.А.Зарецького з пропозицією підшукати для свого музею відповідні пам'ятки у межиріччі Псла та Ворскли. Останній виконував завдання Етнографічного відділу Петербурзького музею імператора Олександра III по збору колекцій з Полтавщини, Харківщини та Курщини, будучи колектором музею за дорученням Ф.К.Вовка (Волкова)⁵. Д.І.Яворницький добре знав І.А.Зарецького ще за відвідин поч. 1890-х рр. Круглицького музею К.М.Скаржинської⁶, роботі XII Археологічного з'їзду та виставки до нього у Харкові⁷, перебуванні у Полтавському музеї 1904 р.⁸ Разом вони були дійсними членами Полтавської вченої архівної комісії⁹. Напевне, публікований лист — не єдиний в їх листуванні.

Д.І.Яворницький досить позитивно характеризує археолого-етнографічну діяльність полтавського археолога, громадського і культурного діяча, вболіває, що не має в своєму музеї такого хранителя, як І.А.Зарецький. Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства постійно був у полі зору дослідника запорозької старовини, і саме тут у 1906 — 1907, 1909 — 1912 рр. працював І.А.Зарецький на посаді помічника завідуючого та препаратора¹⁰. Як тільки Д.І.Яворницький дізнався, що І.А.Зарецький переїздить на запрошення Воронежського земства до Росії, він тут же запропонував управі губернського земства у Полтаві кандидатуру молодого енергійного археолога, етнографа та мистецтвознавця В.М.Щербаківського (1876 — 1957)¹¹. Пропозиція була прийнята і Вадим Щербаківський 1912 р. став завідувати відділом археології музею, розгорнувши у 1912 — 1918 рр. чи не наймасштабніші на Лівобережжі польові дослідження¹².

У листі Д.І.Яворницький характеризує штат свого музею, досить тепло відзиваючись про співробітників, — хранителя Миколу Георгійовича Сластьона, брата славнозвісного О.Г.Сластьона (1855 — 1933) — художника-етнографа, фольклориста, мистецтвознавця та музикознавця, друга Д.І.Яворницького¹³, помічника завідуючого та позаштатного наукового працівника, відомого археолога та етнографа Василя Олексійовича Бабенка (1877 — ?)¹⁴, автора ряду праць з етнографії Катеринославщини¹⁵, відомих археологічних досліджень¹⁶, а також збирача великої колекції пам'яток етнографії для музею ім. О.М.Поля¹⁷. Саме адресу останнього й просив сповістити І.А.Зарецький, який також був знайомий з В.О.Бабенком

за часу підготовки виставки до XII Археологічного з'їзду (він фотографував більшість експонатів виставки для видань та безпосередньо колекцію археологічних розкопок В.О.Бабенка)¹⁸.

Щодо сволюка з Полтавщини (Зінківський повіт), то останній був доставлений залізницею до Катеринослава. Запрошення ж Д.І.Яворницького так і залишилося без наслідків, хоча листа з оцінкою своєї діяльності відомим істориком І.А.Зарецький зберігав все життя (з 1915 р. він працював в Оренбурзькому краєзнавчому музеї).

У листі є згадка про Дмитра-Яковича Самоквасова (1843 — 1911) — визначного російського археолога та археографа, уродженця Чернігівщини. 1909 р. Д.Я.Самоквасов планував приїхати до Полтави на запрошення Полтавської вченої архівної комісії. Цей приїзд відбувся 1910 р. на клопотання М.О.Макаренка. Вчений виступив на засіданні архівної комісії з лекцією про досягнення і перспективи вітчизняної археології¹⁹, ознайомився з експозицією Полтавського музею та деякими пам'ятками місцевої старовини. Характеристика Д.Я.Самоквасова Д.І.Яворницьким, викликана, певно, якимось конфліктом вчених та наслідками гострої критики його «Програми курсу лекцій по російській археології», а також вад у раніше розроблених періодизаціях старожитностей²⁰ на VIII Археологічному з'їзді у Москві²¹. Д.І.Яворницький не поділяв системних поглядів Д.Я.Самоквасова, маючи на те іншу думку. Відстоювання старим ученим своїх поглядів навіть при контактах з громадськістю, безсумнівно, викликало деяке роздратування молодших колег, що в повній мірі стосувалося Д.І.Яворницького.

Отже, наведений нижче текст листа Д.І.Яворницького до І.А.Зарецького є його першою публікацією. Крім неї, підготовлений до друку популярний коментар і текст листа зі скороченнями для полтавського часопису «Астрея», що через деякий час з'явиться в світ²².

«Екатеринослав,
1908, XII, 21

Многоуважаемый Иван Антонович!

Если Ваш сволок стоит 12 рублей, то пришлите его для моего Музея. Но предварительно тщательно упакуйте его тряпками и рогожей (главным образом ту сторону, где надпись), обшейте веревкой и так отправляйте в Екатеринослав, в Музей Поля, на предъавителя, а накладную на имя хранителя музея Николая Георгиевича Сластена. Пересылка и упаковка на наш счет.

Ваши таблиця и рисунки очень заинтересовали меня, и если Вы пришлете мне ее для рассмотрения, то я буду Вам благодарен за то и по рассмотрении, верну Вам ее обратно.

Было бы очень полезно для обоюдного дела, если бы Вы как-нибудь при случае завернули в Екатеринослав и побывали в Музее Поля. Сколько я Вас знаю, Вы человек кипучей энергии, и могли бы быть полезным для меня. Жалко, что судьба не послала мне такого хранителя, как Вы. Мой хранитель получает 50 рублей в месяц при готовой квартире; человек он во всех отношениях приличный, но вовсе не одержим страстью к археологии. Помощник мой получает 100 рублей в месяц, но состоит директором музея в Симферополе и наезжает в Екатеринослав временно. Это у меня очень ценная ученая сила, но и очень дорогая. Вас. Алексеевич Бабенко работает у меня временно, а живет он в с. Верхнем Салтове, Харьковской губернии. Писать ему на почтовое отделение Рубежное Харьковской губ., Волчанский у., учителю министр. училища в с. Верхнем Салтове В.А.Б.

О Дмит. Яков. Самоквасове могу Вам сказать, что я редко видал на свете такую ученую бездарность, как Самоквасова. Если он приедет в Полтаву, то наговорит такого «ученого» вздору, от которого Вы три дня будете чихать непрерывно. Теорию его давным-давно разнесли в прах, а он все-таки везде с нею суется.

Уважающий Вас Д. Эварницкий».

ЛІТЕРАТУРА, ПРИМІТКИ

1. Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава: ПУАК, 1912. — С. 234 — 236.
2. Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавщини. — Ф. 1, — Спр. 30. — 2а.
3. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 49 — 52.
4. Эварницкий Д.И. Отчет Екатеринославского областного музея имени А.Н.Поля за гг. 1905 — 1906. — Екатеринослав, 1907. — С. 10.
5. Украинцы. XIX — XX вв.: Каталог-указатель этнографических коллекций. /Сост. Хазова Н.М., Карпова О.В. — Ленинград: Гос. музей этнограф. нар. СССР, 1983. — С. 3 — 5.
6. Яворницький Д. Доки б'ється серце. //Україна. — 1988. — № 1. — С. 14.
7. Труды XII Археологического съезда. — М., 1905. — Т. III. — Прот. — С. 372.

8. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава, 1905. — Вып. 1. — С. III.
9. Труды Полтавской ученой архивной комиссии. (1905 — 1917): Библиографический указатель. /Сост. Супруненко А.Б. — Полтава, 1991. — С. 4, 5, 47, 48.
10. Супруненко Олександр. Іван Зарецький — археолог і музейний працівник. //Народне мистецтво Полтавщини: Тез. наук. — теор. конф., присв. 70-річчю Полтав. художн. музею. — Полтава, 1989. — С. 59 — 65.
11. Супруненко О.Б. Археологічні дослідження В.М.Шербаківського на Полтавщині. //Тез. доп. і повід. другої Полтавської наук. конф. з історичного краєзнавства. — Полтава, 1991. — С. 66 — 67.
12. Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания). //Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990. — С. 11 — 16.
13. Шаповал Іван. В пошуках скарбів. — К.: Дніпро, 1983. — С. 220 — 226.
14. Императорское Московское Археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864 — 1914 гг.): Биографич. словарь членов общества. — М., 1915. — Т. II. — С. 20 — 21; Захаров А.К. К 25-летию научной и просветительской деятельности В.А.Бабенко. //Антропологический журнал. — М., 1932. — № 2. — С. 181.
15. Бабенко В.А. Этнографический отчет народного быта Екатеринославского краю. — Екатеринослав, 1905; він же. Из этнографических наблюдений в Екатеринославской губернии. — Харьков, 1905.
16. Бабенко В.А. Древне-Салтовские придонецкие окраины Руси. //Труды XII Археологического съезда. — М., 1905. — Т. I; він же. Новые систематические исследования Верхне-Салтовского катакомбного могильника 1908 года. //Тр. XIV Археологического съезда. — М., 1911. — Т. III; він же. Памятники хазарской культуры на юге России. Каменный город. //Тр. XV Археологического съезда. — М., 1914. — Т. I та ін.
17. Еварницький Д.И. Отчет Екатеринославского музея... за гг. 1905 — 1906. — С. 13.
18. Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Краєзнавча діяльність І.А.Зарецького. //IV Респ. наук. конф. з історичного краєзнавства: Тез. доп. і повід. — К., 1989. — С. 73 — 75.
19. Щавелев С.П. Вклад Д.Я.Самоковасова в изучение и охрану древностей Полтавской губернии. //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Археологія Полтавщини. — Полтава, 1991. — Част. друга. — С. 12 — 17.
20. Самоковасов Д.Я. Программа курса лекций по русской археологии. — М., 1907.
21. Детальніше див.: Щавелев С.П. Вопросы теории и методики в археологических трудах Д.Я.Самоковасова. //Очерки истории русской и советской археологии. — М., 1991. — С. 43 — 44.
22. Супруненко А.Б. Неизвестное письмо Д.И.Яворницкого. //Астрей. — Полтава. — 1993. — № 4. — Запланована до друку.

© Передмова, примітки та публікація тексту
Супруненка О.Б.

02.04.92.

ЛИСТ М.О.МАКАРЕНКА

Восени 1990 року в м. Ромнах проходила науково-практична конференція з проблем вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини¹. В збірнику тез доповідей, виданому з цієї нагоди, значна частина матеріалів була присвячена Миколі Омеляновичу Макаренку². Серед них — короткий виклад доповіді автора цієї публікації «Дело Н.Е.Макаренко»³.

Повідомлялося, що видатний археолог і мистецтвознавець в 1934 році був репресований на підставі сфальсифікованих документів слідства, висланий за межі України, і 4 січня 1938 року по новому свавільному звинуваченню розстріляний в м. Томську. Наводився лист Миколи Омеляновича професору з Новосибірська Б.Е.Петрі. Лист на прочуд цінний і цікавий, але подавався він зі скороченнями. Правда часу вимагає подати його повністю.

Коротенько пояснимо, що лист (вірніше його копія) знаходиться в архівній кримінальній справі М.О.Макаренка 1934 року. Лист не датований.

У справі він мав відігравати роль характеристики поглядів звинуваченого, його опозиційного відношення до заходів влади. Ця опозиційність, і у тому вигляді, який вона знайшла в листі, була достатньою для висновку про «антирадянські» настрої Миколи

Омеляновича, а відтак і для висновку відповідних органів про те, що М.О.Макаренко має бути ізольований від суспільства.

«Иркутск, Б.Э.Петри, Киев
Н. Макаренко, Левашовская 17а.

Дорогой Бернгард Эдуардович.

Давно получил Ваше послание с приложением Ваших работ. Спасибо большое. Глубоко виновен за медлительность с ответом. Так всегда бывает: собираешься написать подробно, следовательно много, не находишь соответствующего времени и откладываешь все далее и далее. Наконец, сегодня решил, что этому откладыванию и конца не будет, надо написать. Предварительно я послал вам кое что из своих работ. Боюсь, что язык вам совершенно непонятен будет, вызовет у вас улыбку, а книги, как ненужный хлам, будут у вас балластом. Серьезно работать почти не приходится, размениваешься на вещи, вызванные потребностью текущего момента. А момент этот в нашей жизни никак не соответствует серьезным занятиям. Вам я почти завидую, вы работаете в возлюбленной области, среди необходимого вам материала. Пишете, что имеете аудиторию, словом все, что необходимо. Вот, всего этого лишен ваш покорный слуга.

Позвольте однако, надоесть вам своей болтовней. В 1919 году я выехал из СПб в командировку на Украину. Тут меня захватило движение — украинизация. Вы знаете, я сам украинец. Казалось тогда, что действительно, я могу быть полезным родине. Не подавая в отставку в Эрмитаже, я просто после окончания времени командировки, остался здесь. Избрали меня в 1919 году приват-доцентом Киевского университета /.../ с поручением читать обязательный курс украинской археологии.

Далее Украинская Академия наук избрала меня директором своего музея (быв[шее] собр[ание] Ханенко). Целый ряд иных учреждений повесили мне на плечи. Работы за четыре года я выдерживал столько, что уж теперь мне кажется такая нагрузка страшной: круглый год работаешь, как вол. Ни одного лета я не знал отдыха. Было время и именно тогда, когда по полгода не платили, я читал в шести — семи высших учебных заведениях лекции: Архитект[урный] Институт, Политехникум, Высших женских курсах, Академии художеств, Музыкальном институте Лысенко,

Університете, Консерваториї. Читав курси: української археології, общій курс історії культури, всеобщ. історію искусств, курс українського искусства и др. Все заняття семінарського характера с частними групами слухачей різних учебных заведений при Музеї Академії Наук. Словом, с 1919 — 1922 гг. в буквальному смислі слова голодал и сидел зимою в одній комнаті при одном, двух градусах тепла. Все лекції велись в приміщеннях при нулі. Если бы вы видели, как мы тогда одевались и вообще на что походили. Работу в эти годы, как видите, вел я не за деньги. Идея заставляла меня расходовать все мои силы, не хвастаясь, я должен сказать, что в сделанном мною за это время было много хорошего. Теперь бы и с самой лучшей оплатой за такой труд я не выполнил бы и половины того, что тогда было сделано без оплаты, единственно по соображениям идейно-национальным.

Наступил так называемый «НЭП». Кое-что я и сам покинул, из многих учреждений меня благодарным и неблагодарным образом выжили. Наконец, наступает 1925 год, самый тяжелый для меня. В этом году, по мановению волшебной или во всяком случае невидимой палочки, объявлено гонение на директоров музеев Украины. Вначале предали суду ЭВОРНИЦКОГО (Екатеринослав. музея), предъявив чудовищные обвинения. Затем директора Полтавского музея — РУДИНСКОГО, далее: только сместили основателя и устроителя Киевского музея — БЕЛЯШЕВСКОГО, наконец, принялись за меня и также предали суду. Последний смещенный и не пред. суду — директ. Черниговского музея — ШУГАЕВСКИЙ.

С тем поступили мягче всего. РУДИНСКОГО судили и оправдали. Дело об ЭВОРНИЦКОМ прекращено, и он восстановлен в прежней должности. Со мной тянется скоро уже два года. На моем месте директора сидит, не имеющий никакого отношения к музею, коммунист. После меня предан суду директор Одесского музея ДЛОЖЕВСКИЙ. Возмутительная, наглая ложь, возмутительное обращение. Абсолютное отсутствие каких-бы то ни было данных, кроме единого желания водворить на месте свое лицо — коммуниста. Остались нетронутыми лишь заведующие мелкими уездными музеями. Все это было бы неувидительным, ибо надо не знать с кем имеешь дело, но в моем деле удивило меня отношение тех, для кого я работал. При всей ястности дела, Украинская Академия Наук, которой я отдал столько

сил и в ведении которой состоял, не ударила палец об палец для облегчения моей участи, как сделали это Екатеринославские деятели для ЭВОРНИЦКОГО или для ДЛОЖЕВСКОГО. Лишь теперь в Академии Наук, когда всем видна подкладка дела, начинают стремиться выяснить.

Мне было обидно такое отношение, как и вообще всего украинского общества, правда загнанного, забитого, трусливого и не самостоятельного. Теперь я только оценил его по достоинству. Ведь, право, ни на медный грош нет в них того, что называется чувством собственного достоинства. Привыкли за две сотни лет действовать и быть в подчинении другого. То чувство человека, что хранилось и так проявилось у украинца в XVII в., теперь исчезло без следа, а на его месте стала гнуснейшая боязнь и безграничное терпение. Что хочешь с ним делай, он вытерпит. Целый год (1925-й) я снова голодал, не имел абсолютно никаких служб, занятий.

Лишь с начала 1926 года я получил приглашение занять кафедру в Одесском политехникуме. Проголодавшись и простиившись с идеей музейного строительства, так мне близкой и украинской (ибо Одесса — интернационал), я дал согласие т. б., что мне предложено было две ставки 17 разряда. Но так как я еще состою под следствием, то должен был попросить разрешения на переезд. Вот тут то и произошла свойственная украинцам комедия. Явились два представителя от Археолог. Комитета Акад. Наук и заявили прокурору свою просьбу — не выпускать меня из Киева, так как для них человек я весьма необходимый. С одной стороны — не дадут физической возможности жить, а с другой — «необходимый человек», которого терять не желают.

Теперь живу пока тем, что читаю лекции в Художественном институте (Бывш. Академия Художеств). Нормальная работа нарушена. Музейный материал киевских музеев недоступен — с одной стороны потому, что сидят в них коммунисты — мои злейшие враги, с другой — заниматься там невозможно, так как по поводу каждой вещи, с какой бы хотел заниматься, нужно писать особое заявление, что не всегда бывает приятным.

В настоящий момент я серьезно думаю о том, куда бы направить себя. Оставаться здесь — не улыбается. Да и работы, по-видимому никакой. Нельзя же чтение лекций считать своей основной работой. Было бы кому. В университете давно не читаю. Да и наши университеты

превращены в проходные дворы, где занимаются чем угодно, но не наукой.

По объему знаний наши университеты теперь уже — ИНО (Инст. Народного Образования) — «Институт народної Освіти» — соответствует прежним учительским институтам.

Уничтожены все предметы, от которых хоть немного пахнет наукой. Вы можете не верить такому общему утверждению. Но вот вам факт. Два года тому назад восстановлен мой курс (читает его ДАНИЛЕВИЧ) первобытной культуры. Так какой же рекомендован курс-пособие? — НИКОЛЬСКОГО признан трудным, который с такой подготовкой, которую имеют наши студенты, не будет усвоенным. ОБЕРМАЙЕР — прямо не допустим (слишком трудный) и рекомендованным остался курс КУРДЯВЦЕВА. Это, если помните, популярное изложение для сельских школ или бывших городских школ. Еще один факт: на днях к ректору явились студенты с жалобой на одного из наших лучших математиков за то, что он читает им, студентам, то, что они не понимают. В чем же дело. Он говорит: «Бином-Ньютона», а не поясняет, что это такое». На это им сказали, что объяснение этого термина дается в предыдущих курсах трудовой школы или профшколы. А в ответ получили: «А если мы не знаем».

Мой Ор, между прочим, этой весной оканчивает трудовую школу. Сделался взрослым совсем. Но и до сих пор не выбрал дороги, по которой надо направлять свои мысли. Археологом не хочет быть. Интересуется философией, но теперь в наших учебных заведениях такая дисциплина изгнана. В России еще есть.

На Украине, так богатой памятниками, нет ни одного учебного заведения, где бы читался курс археологии. Это предмет контрреволюционный. Был Археологический институт, его закрыли. Академия наук возбудила ходатайство об открытии. Долго молчали, наконец ответили: «Предлагается впредь не возбуждать ходатайства об открытии Археологического Института». Коротко, но ясно. Вы можете теперь себе представить, в лапах каких мудрецов находится культура. Вам я завидую. Вы оптимист. Я же окружен такими вопиющими фактами, что от оптимизма давно никакого следа.

Радуюсь за Вашего Олега. Шлю ему свои поцелуи и лучшие пожелания. Иной привет получит он позже через несколько дней. Любви Илларионовне, я и моя жена Анастасия Сергеевна, шлем искренние пожелания, а если бы она собралась с силами и черкнула бы пару слов, то и глубокую благодарность.

*Искр. Ваш Н. Макаренко»⁴.
[Поч. 1927 р.]*

Адресат Б. Е. Петрі у 1937 р. безпідставно звинувачувався у зв'язках з германською й англійською розвідками. Вилучене в нього листування, напевне, втрачене.

Реабілітований у 1959 р.⁵

Попередня публікація:

Лист М.О.Макаренка до Б.Е.Петрі. /Публ. Нестулі О.О. //Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). — К., Рідний край, 1991. — С. 404-406; Граб В.И., Супруненко А.Б. Из эпистолярного наследия Н.Е.Макаренко. //Донецкий археологический сборник. — Донецк: Аверс К° ЛТД, 1993. — Вып.3. — С. 40-44.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко О.Б. Науково-практична конференція, присвячена 70-річчю Роменського краєзнавчого музею. //УІЖ. — 1991. — № 3. — С. 156 — 157.
2. Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: Проблеми і перспективи. /Тез. доп. — Суми, Ромни, 1990. — С. 6 — 47.
3. Граб В.И. Дело Н.Е.Макаренко. //Там само. — С. 29 — 31.
4. Архівна кримінальна справа № 61278 ф(п.) //Архів СБ України. — А. 99 — 102.
5. Там само. — А. 108.

© Публікація та коментарі Граба В.І.

17.04.91.

МАСКА СТАРОГО ПАНА

Теракота, ангоб рожево-коричневий. Вис. 4,7 см; шир. 3,8 см; товщ. 1,9 см. Дрібні сколи та потертості на поверхні, краї оббиті.

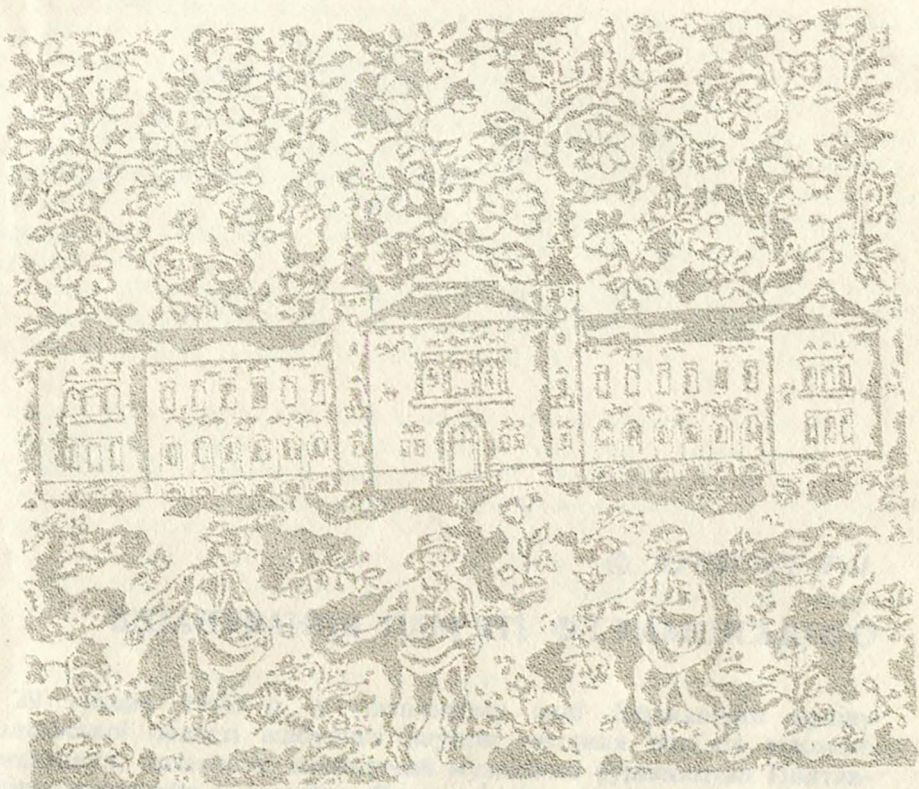
Рельєфом передані випукле чоло, надбровні дуги, ніс, вуха і підборіддя бога Пана — покровителя Пантікапею. Брови прокреслені подвійною лінією. Очі, зуби і борода модельовані сума-рно.

Виявлена у Керчі на поч. 1890-х рр. Надійшла до Лубенського музею К. М. Скаржинської 1893 р. Пригбана у К. В. Болсуновського.

Крим, м. Керч. З некрополю IV — III ст. до н. е. ПКМ, інв. № А. 149/129.

© Фото Супруненко О. Б. 1987.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ХРОНІКА

На звороті: М. Ф. ГРИБАН. Посів.

Папір, туш. 1991 р.

© ПУСТОВІТ Т.П.

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ Ф.І.КАМІНСЬКОГО

29 травня 1992 р. у читальному залі Державного архіву Полтавської області відбулися наукові читання пам'яті відомого краєзнавця, археолога, зачинателя музейного будівництва Полтавщини, етнографа і педагога Федора Івановича Камінського (1845 — 1891). Різнобічний талант аматора лубенської старовини довгий час залишався в полі зору лише археологів, хоча творчий доробок вченого далеко виходив за межі предмету вивчення наук про старожитності.

У роботі читань взяли участь історики науки, музеєзнавці, мистецтвознавці, археологи та краєзнавці Львова, Лубен, Києва та Полтави.

Читання відкрила директор Державного архіву Полтавської області К.І.Кукоба (Полтава), яка ознайомила присутніх зі складом документального фонду Ф.І.Камінського, що зберігається у Полтаві (ДАПО, ф. 222). У доповіді доктора історичних наук, зав. відділом ЦНБ АН України ім. В.І.Вернадського І.Г.Шовкопляса (Київ) був охарактеризований археологічний доробок у діяльності лубенського археолога і краєзнавця, загальноукраїнське і світове значення відкриття українського палеоліту 1873 р. в с. Гінці Лубенського повіту на Полтавщині Ф.І.Камінським. Доповідь

заст. директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею О.Б.Супруненка (Полтава) присвячена музейній діяльності Ф.І.Камінського, перш за все як засновника першого громадського історико-краєзнавчого музею у Лубенській чоловічій гімназії та одного з фундаторів збірки Лубенського музею К.М.Скаржинської. Повідомлення письменника і літературознавця П.П.Ротача (Полтава) позначило ще одну плідну сторінку наукової діяльності Ф.І.Камінського як першого дослідника ряду текстів творів Т.Г.Шевченка, першого публікатора низки документів про останні роки життя Великого Кобзаря. У повідомленні зав. відділом народознавства Полтавського краєзнавчого музею Г.І.Галян (Полтава) йшлося про склад і долю визначної збірки з писанкарства Лубенського музею К.М.Скаржинської, започаткованої Ф.І.Камінським.

Доповідь заслуженого журналіста України, краєзнавця Б.С.Ванцака (Лубни) окреслила коло осіб з лубенського оточення Ф.І.Камінського. В ній вперше наведені ряд фактів до біографії та творчої діяльності родин меценатів та культурних діячів — Кир'якових, Скаржинських, Леонтовичів, подані відомості про учнів лубенського педагога — К.П.Бочкарьова, В.Г.Ляскоронського, поета і музейного діяча М.Філянського. Заст. директора з наукової роботи Полтавського художнього музею, мистецтвознавець В.М.Ханко (Полтава) у доповіді «Мистецька спадщина у музеї К.М.Скаржинської» зробив детальний аналіз головних мистецьких надбань збірки, позначив шляхи їх подальшого пересування у колекціях музеїв, навів атрибуції ряду творів. Повідомлення молодшого наукового співробітника Полтавського краєзнавчого музею В.О.Мокляка (Полтава) висвітлювало місце українських старожитностей XIV — XVIII ст. у колекції музею К.М.Скаржинської, роль Ф.І.Камінського у їх збиранні та вивченні, склад бібліотеки лубенського краєзнавця.

Група доповідей і повідомлень читань була присвячена колегам та послідовникам Ф.І.Камінського на науковій та музейній ниві. Канд. іст. наук, доцент Львівського університету О.О.Франко (Львів) розкрила окремі невідомі сторінки біографії етнолога й археолога Вадима Михайловича Щербаківського (1876 — 1957), відомого дослідника старожитностей Лубенщини та пам'яткоохоронця; канд. іст. наук, доцент Полтавського педінституту О.О.Нестуля (Полтава) подав матеріали про вклад В.М.Щербаківського у справу охорони історико-культурної спадщини в 1917 — 1922 рр. Науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею І.О.Власенко (Полтава) ознайомила присутніх з життєвим і творчим шляхом першого завідуючого Полтавським природничо-історичним музеєм М.О.Олеховського, з яким контак-

тував Ф.І.Камінський. З інтересом була заслухана доповідь зав. відділом фондів Національного музею історії України Г.М.Шовкочопляс (Київ) про родину меценатів та колекціонерів Терещенків та їх участь у дослідженні старожитностей Полтавщини.

По закінченні читань їх учасники оглянули виставку епістолярної спадщини Ф.І.Камінського, ознайомилися з експозиціями музеїв Полтави. Зазначимо, що до читань Полтавським краєзнавчим музеєм була видана їх програма та збірник матеріалів останніх¹; на час читань побачило світ видання наукової та епістолярної спадщини Ф.І.Камінського², здійснене за спонсорською участю фірми «Метоп» та Полтавського наукового товариства краєзнавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пам'яті Ф.І.Камінського (1845 — 1891). Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — Вип. 2 — 98 с.: 9 іл.
2. Федір Камінський (1845 — 1891): Наукова та епістолярна спадщина. /Укл. Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б. — Полтава, 1992. — 180 с.: 46 іл.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЧИТАННЯ:

Кукоба К., Супруненко О. Відкриваючи Камінського. //Полтавський вісник. — 1992. — 5-11 черв. — №23(81). — С. 5.

Супруненко Олександр. Енциклопедист старовини. //Старожитності. — 1992. — Число 10 (26). — С. 2..

Супруненко О.Б. Читання, присвячені пам'яті Ф.І.Камінського. //УІЖ. — 1992. — №12. — С. 165-167.

30.05.92.

ПРО ГОЛОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРУ ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Розпорядженням Полтавської обласної державної адміністрації № 421 від 15 вересня 1993 р. в області створений Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури облдержадміністрації. Центр тільки-но розпочав свою роботу. Пропонований читачеві збірник є другим науковим виданням установи. Тому вважаємо за необхідне саме в цьому числі подати стислий виклад концепції діяльності Центру.

1. Центр охорони та досліджень пам'яток археології (далі — Центр) поєднує в собі засади пам'яткоохоронної, науково-дослідної, музейної та науково-просвітньої установи по збереженню, дослідженню та використанню найдавнішої культурно-історичної спадщини краю.

2. Головною метою діяльності Центру є збереження пам'яток археології області, дослідження в разі руйнувань, облік, музеєфікація, використання для туризму, реєстрація всіх археологічних знахідок на терені Полтавщини.

3. Центр забезпечує створення археологічних та ландшафтно-археологічних, історико-археологічних заповідників чи заповідних територій, перш за все на епонімних, унікальних чи значних за масштабами археологічних пам'ятках. Пріоритет в такого роду діяльності буде наданий:

- комплексу пам'яток Більського городища (Велике Більське городище, Західне, Східне та Куземинське укріплення, курганні некрополі в ур. Скоробір, Осняги, Саранчеве поле, Перещепине, курганні групи Розритої (Розкопаної) Могили, Вітової Могили, Опішлянки, селища біля сс. Довжик, Лихачівка, Саранчівка) скіфської доби;
- літописним давньоруським «містам» Посулля та Поворскля (Кснятин, Лтава, Лубно, Лукомль, Горошин, Полкостень, Сніпорід та ін.), Посульському «змівому» валу;
- курганним некрополям скіфського часу (сс. Броварки Гадацького р-ну, В'язівка, Лука та Мгар Лубенського р-ну) та киево-руським курганним могильникам (сс. Березова Рудка Пирятинського та Снітин Лубенського р-нів);
- укріпленням Української лінії 1733 — 1735 рр. у Пооріллі в Машівському, Новосанжарському та Кобеляцькому р-нах.

4. Центр створює археологічні та історико-етнографічні скансени (музеї просто неба), пристосовує для огляду окремі музефіковані пам'ятки, тематичні та спеціальні експозиції на пам'ятках археології та у музейних установах.

5. Центр формує наукові фонди з матеріалів археологічних досліджень пам'яток на Полтавщині, в т. ч. й окремих знахідок та скарбів, придбаних у громадян, маючи на меті створення археологічного музею краю більш значних масштабів, аніж вже існуючі збірки та експозиції, експозицій археологічних заповідників тощо.

6. Науковий архів Центру є центральним сховищем, осередком вивчення та популяризації документів про пам'ятки археології краю. Він формується: шляхом: наукових досліджень Центру; копіювання і отримання архівних джерел з музейних сховищ, архівів та бібліотек України, країн СНД, закордону; збирання особистих фондів дослідників; збирання інформації при погодженні проектної документації тощо.

7. Центр формує краніологічну збірку антропологічних матеріалів з території Лівобережної України, колекцію палеорекоконструкцій за черепом зовнішнього вигляду стародавніх людей, історичних діячів України, перш за все з робіт, виконаних безпосередньо в Центрі.

Ця збірка стане початком формування відділу антропології України при майбутньому археологічному музеї та Галереї портретів історичних діячів України й інших держав.

8. Центр проводить археологічні виставки з нових надходжень чи розкопок окремих пам'яток, репрезентуючи атрактивні знахідки для полтавців, гостей міста, населення області та туристів, мешканців інших міст України та закордону, використовуючи власні приміщення, зали музеїв та приватних галерей.

9. У перспективі Центр створює власні реставраційні майстерні, що провадитимуть реставрацію археологічних знахідок та інших речей музейного характеру.

10. Видавнича діяльність Центру здійснюється на засадах тісного співробітництва з місцевими та центральними видавничими установами, науковими інститутами АН України, інших держав, вузівською наукою. Центр докладе всіх зусиль для створення власної видавничої бази.

- Центр є видавцем Всеукраїнського інформаційного наукового та пам'яткоохоронного журналу «Літопис археології України» (квартальник).
- Головним науковим друкованим органом Центру буде щорічник «Археологія Дніпровського Лівобережжя».
- Матеріали про археологічні дослідження Центру на Полтавщині ляжуть в основу «Полтавського археологічного збірника».
- Історичні старожитності Полтавщини XIV — XVIII ст. знайдуть відображення у щорічному тематичному збірнику наукових праць «Козацькі старожитності Полтавщини».

У програмі Центру видання таких робіт, як:

- «Пам'ятки археології Полтавщини: Реєстр станом на 1 січня 1994 р.;
- «Археологічна мапа Полтавської області» та ряд інших.

11. Центром провадитимуться міжнародні, всеукраїнські та регіональні наукові симпозиуми, конгреси, конференції, семінари, в т. ч. традиційні:

- «Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини» (науково-практичний семінар археологів Дніпровського лісостепоного Лівобережжя, термін проведення — раз у два роки);
- Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті М. Я. Рудинського (1887 — 1958) — термін проведення — раз на три роки; а також наукові конференції та симпозиуми:

- «Феномен Малоперещепинського «скарбу» (міжнародна, 1995 р.);
- Читання, присвячені пам'яті проф. В. М. Щербаківського (міжнародні, 1994 р.);
- до 600-річчя битви на Ворсклі 1399 р. литовсько-української армії Вітовта та золотоординців Тимур-Кутлука (міжнародна, 1999 р.).

12. Центр координуватиме роботу щодо участі юнацьких археологічних та краєзнавчих гуртків у археологічних дослідженнях на території області, надаватиме посильну допомогу таким аматорським об'єднанням.

13. Центр здійснюватиме реєстрацію археологічних приватних збірок на Полтавщині, вестиме роботу з колекціонерами такого роду матеріалів (проведення виставок, видання каталогів тощо).

14. Одним із напрямків діяльності Центру є налагоджування іноземного «археологічного» туризму на Полтавщині, в т. ч. й як засобу забезпечення фінансування пам'яткоохоронних заходів та досліджень на терені краю.

Укл. СУПРУНЕНКО О.Б.,
директор Центру.
15.09.93.

Посуд черняхівської культури IV ст. н.е.
з поховання біля с.Пронозівка Глобинського р-ну.

Горщик

кружальний з ширшавою поверхнею.

Вис. 16,8 см; дм.: вінець 12,5 см, тулуба 16,2 см; денця 7,3 см.

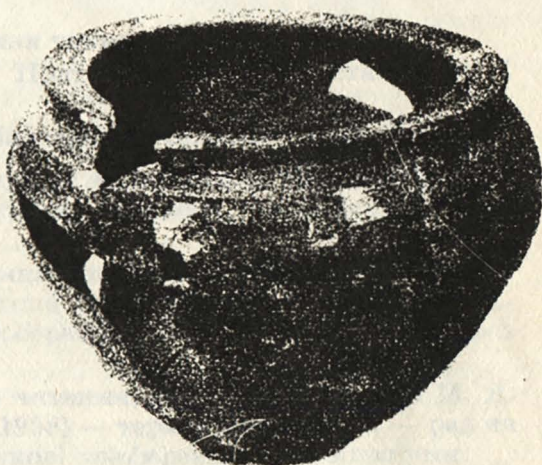
Кременчуцький ІКМ, інв. №Кр.ІКМ-271.

Горщик

кружальний з лискованою поверхнею, на кільцевому піддоні. Плечі прикрашені смугою візерунка із ряду солярних знаків — концентричних кілець з крапкою у центрі.

Інвентар випадково виявленого поховання. Знахідка Порубая О.Б.

© Фото Кра кало І.В.

БІБЛІОГРАФІЯ

АРХЕОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (1992 р.)*

31. Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. /За ред. Супруненка О.Б. — Полтава, 1992. — Випуск 1. — 152 с.: 42 іл. — Тир. 350 прим.

Зміст: [Кулатова І.М., Супрун Т.Ю., Супруненко О.Б.]. Від редколегії. — С. 3 — 4.

З історії археологічних досліджень. Персоналії. Копія електрової амфори з Малоперещепинського «скарбу». — С. 5: іл.; Супруненко О.Б. Документ другої чверті ХІХ ст. про облік пам'яток археології, архітектури та історії на Полтавщині (1837 р.) — С. 6 — 9; Рудинская Е.Я., Рудинская М.Я. Археолог М.Я.Рудинский — С. 9 — 14; Археологія та археологи Полтавщини на сторінках газети «Маяк» (1913 р.) /Публікація Бовкуна І.В., Супруненка О.Б. — С. 14 — 15; Лист М.Я.Рудинського /Публікація Мокляка В.О. — С. 16.

Статті, публікації. Шилов Ю.А. Федоровский идол и семантика костяных пряжек раннесрубного периода. — С. 18 — 28; Михайлов Б.Д. Письмена эпохи бронзы из гротов и пещер Каменной Могилы в Северном Приазовье. — С. 29 — 35: табл.; Лугова Л.М. Поховання доби пізньої бронзи поблизу села Кагамлик Глобинського району. — С. 36 — 39: 2 іл.; Супруненко О.Б. Археологічні пам'ятки пониззя р. Коломак. — С. 40 — 56: 7 іл.; Гавриш П.Я. Житла Книшівського городища. — С. 57 — 68: іл.; Апальков А.Н. О находках раннескифских акинаков на территории Курской области. — С. 69 — 71: ил.; Пуцко В.Г. Переяславська

* Продовження. Початок у збірниках: Пам'ятки археології Полтавщини. — Полтава, 1991. — С. 107 — 112; Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — Вип. 1. — С. 130 — 133.

теракотова іконка «Запевнення апостола Фоми». — С. 72 — 78: іл.

Нові надходження музею. Ливарна форма (з смт. Градизьк Глобинського р-ну). — С. 79: іл.; Кулатова І.М. Архаїчний меч скіфського часу з басейну Середнього Псла. — С. 80 — 84: 2 іл.; Мокляк В.О., Морозко Д.В. Пізньокочівницьке поховання середини XIII — XIV ст. з околиць с. Шушвалівка Глобинського району. — С. 85 — 94: 4 іл.; Сарачева Т.Г. Бронзовий перстень з Градизька. — С. 95 — 98: іл.

Повідомлення. Кружальний лискований столовий посуд черняхівської культури з сс. Жовнін та Пронозівка. — С. 99: іл.; Ткаченко О.М. Поселення Ключівка 14 у Нижньому Поворсклі. — С. 100 — 104: 3 іл.; Кулатова І.М. Кобанська скульптурка з Жовніного. — С. 105 — 107: іл.; Кракало І.В., Супруненко О.Б. Посуд доби бронзи з нових надходжень Кременчуцького історико-краєзнавчого музею. — С. 108 — 115: 2 іл.; Ломакін О.О., Ломакіна С.М. Нові пам'ятки поблизу мікрорайонів Половки і Сади у Полтаві. — С. 116 — 122: 4 іл.; Бовкун І.В., Супруненко О.Б. Половецька «кам'яна баба» з Шедієвого в Пооріллі. — С. 123 — 127: 2 іл.; Вайнгорт Л.С. Без знання прошлого невозможно настоящее и будущее [про дослідження І.І.Ляпушкіна у Полтаві]. — С. 127 — 128.

Бібліографія. Археологічні видання Полтавського краєзнавчого музею (1991 р.) /Укл. Супруненко О.Б. — С. 130 — 133; Г.О.Сидоренко (1918 — 1984): До бібліографії робіт. /Укл. Мокляк В.О. — С. 133 — 134.

Хроніка. Мельникова І.С. Деякі підсумки підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури Полтавської області». — С. 136 — 137: табл.; Кулатова І.М. Про утворення археологічної комісії Полтавського наукового товариства краєзнавців. — С. 138 — 139.

Інформації. Протома Горгони-Медузи з Керчі. — С. 141: іл.; Сидоренко О.В. Гарпун з Посулля. — С. 142 — 144: іл.; Кулатова І.М. Світильник із В'язівка. — С. 144 — 145: іл.; Кракало І.В., Супруненко О.Б. Знахідка амфори VIII — IX ст. у Градизьку. — С. 146 — 147: іл.

32. Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. /За ред. Супруненка О.Б. — Полтава, 1992. — Випуск 2. — Пам'яті Ф.І.Камінського (1845 — 1891). — 98 с.: 9 іл. — Тир. 217 прим.

Зміст: [Супруненко О.Б.]. Першовідкривач українського палеоліту, археолог, музеєзнавець, педагог: Від редактора. — С. 3 — 8.

Ф.І.Камінський та музей К.М.Скаржинської. Шовкопляс І.Г. Вдалий початок. — С. 10 — 14; Ротач П.П. Шевченкознавчий «гостинець» Ф.І.Камінського. — С. 15 — 19; Мокляк В.О. Книги із зібрання Ф.І.Камінського в Полтавському краєзнавчому музеї. — С. 20 — 22: іл.; Ханко В.М. Мистецька спадщина у Музеї Катерини Скаржинської. — С. 23 — 29; Галян Г.І. До історії колекції писанок в Полтавському краєзнавчому музеї. — С. 30 — 37: іл.; Ванцак Б.С. К.М.Скаржинська і революція. — С. 38 — 40; Мокляк В.О. Українські старожитності у зібранні К.М.Скаржинської. — С. 41 — 44; Ванцак Б.С. Із роду Кир'якових. — С. 45 — 47.

3 історії археологічних досліджень. Персоналії. Гавриш П.Я. Дослідження пам'яток скіфського часу Полтавщини в дорадянський період. — С. 50 — 54; Франко О.Е. В.М.Щербаковський — исследователь Полтавщины: (по архивным материалам). — С. 55 — 58; Нестуля О.О. В.М.Щербаківський і охорона пам'яток Полтавщини. — С. 59 — 63; Супруненко О.Б. 3 історії відкриття палеолітичного місцезнаходження у Сергіївці (Краснознам'янці). — С. 64 — 65; Власенко І.О. М.О.Олександровський — перший завідуючий Полтавського музею. — С. 66 — 71; Шовкопляс Г.М. Пам'ятаймо добрі справи [про родину Терещенків]. — С. 72 — 73.

Публікації. Гавриленко І.М., Супруненко О.Б. Мезолітичне поселення В'язівки 4 у пониззі р. Сліпорід на Посуллі. — С. 76 — 86: 4 іл. + табл.; Сидоренко О.В., Супруненко О.Б. Кістяне вістря з околиць Лубен у Посуллі. — С. 87 — 88: іл.; Гавриленко І.М., Білібін О.О., Верещака С.Г. Перша пам'ятка сурсько-дніпровської культури в Поворсклі. — С. 89 — 93: 2 ілл.

33. 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. /Відп. ред. Білоус Г.П., Супруненко О.Б. — Полтава, 1992. — Частина перша. — Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — 132 с.: 4 іл. — Тир. 200 прим.

Археологія: Супруненко О.Б. Штрихи до біографії Г.О.Сидоренко. — С. 24 — 30; Ротач П.П. Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею. — С. 31 — 35; Аббасов А.М. Роль Губкомиса в створенні краєведческих музеїв Полтавщини. — С. 40 — 42; Нестуля О.О. Центральний Пролетарський музей Полтавщини і охорона пам'яток краю в першій половині 20-х років. — С. 42 — 46; Романець Т.А. Мальована кераміка XVII століття зі збірки музею гончарства в Опішні. — С. 91 — 92.

34. Федір Камінський (1845 — 1891): Наукова та епістолярна спадщина. /Укл. Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б. — Полтава, 1992. — 180 с.: 46 іл. — Тираж 305 прим.

Зміст: Супруненко О.Б. Ф.І.Камінський — археолог, краєзнавець, музейний діяч. — С. 5 — 20; З наукової спадщини. /Коментарі Супруненка О.Б. — С. 21 — 46; Щоденникові записи Ф.І.Камінського. /Публ. тексту та коментарі Супруненка О.Б. — с. 47 — 93; Листування Ф.І.Камінського. /Публ. тексту, коментарі Пустовіта Т.П., Супруненка О.Б. — С. 94 — 176.

Полтавські видання,
випущені в світ за участю археологів музею

1. Північна війна та її наслідки для України: Збірник історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». /Редкол.: Лобурець В.Є., Супруненко О.Б. та ін. — Полтава, 1992. — 48 с.: іл. Археологія: Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви». — С. 34 — 37.

2. Релігійна традиція в духовному відродженні України: М-ли Всеукраїнської наукової конф. — Полтава, 1992. — 190 с. Археологія: Нестуля О.О. Софія Київська в пам'яткоохоронній та науково-дослідній діяльності Ф.І.Шміта. — С. 92 — 93; Касимова І.А. До історії Полтавського церковного історико-археологічного комітету. — С. 129 — 131; Супруненко О.Б. Давньоєгипетська збірка Полтавського краєзнавчого музею. — С. 150 — 151; Кулатова І.М. Поховання середньосарматського часу у Павлівці. — С. 151 — 152.

10.08.92.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЗПКМ	Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
АИП	Археологические исследования на Полтавщине, Полтава
АО	Археологические открытия, Москва
ВР	Відділ рукописів
ВУАК	Всеукраїнський Археологічний Комітет
ДАПО	Державний архів Полтавської області
З та П	Знання та праця, Київ
ИА АН УССР	Институт археологии Академии Наук УССР
ІКМ	Історико-краєзнавчий музей
КЗ ВУАК	Короткі звідомлення ВУАК, Київ
КСИА ИА АН УССР	Краткие сообщения Института археологии АН УССР, Киев
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры, Москва
ЛОИА	Ленинградское отделение Института археологии
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР, Москва, Ленинград
НА ІА АНУ	Науковий архів Інституту археології Академії Наук України
НА ПКМ	Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею
Н и Э	Нумизматика и эпиграфика, Москва
ПАП	Пам'ятки археології Полтавщини, Полтава
ПІМПГЗ	Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства
ПКМ	Полтавський краєзнавчий музей
ПУАК	Полтавская ученая архивная комиссия
РА	Российская археология, Москва
СА	Советская археология, Москва
СВ	Служба Безпеки
САИ	Свод археологических источников, Москва
Тр. ПУАК	Труды Полтавской ученой архивной комиссии, Полтава
ТД	Тези доповідей
ТДС	Тезисы докладов и сообщений
УІЖ	Український історичний журнал, Київ
ЦНБ АНУ	Центральна Наукова бібліотека Академії Наук України ім. В. І. Вернадського

ОГЛАВ

Пам'яті Г.О.Сидоренко (1918 — 1984)	3
СТАТТІ, ПУБЛІКАЦІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ	7
Гавриленко М.І. (Полтава). До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею	9
Костенко І.П. (Ніжин). В.Г.Ляскоронський	17
Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (Полтава). Курган скифського часу в околицях Полтави	20
З історії археологічних досліджень у Полтаві	25
Сидоренко Г.О. (Полтава). Розкопки в м.Полтаві на Червоній площі	26
Левченко Д.І. (Полтава). Про вплив кліматичних змін на формування та поширення пенківської культури	30
Горбенко С.О. (Полтава). Жінка з поховання № 20 Олександрійського могильника (з досвіду пластичної реконструкції)	38
Ломакін О.О., Ломакіна С.М. (Полтава). Нові пам'ятки археології в околицях м.Полтави	43
Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (Полтава). До археологічної карти верхньої течії р.Полузір'я	54
НОВІ НАДХОДЖЕННЯ МУЗЕЇВ	65
Мокляк В.О. (Полтава). Кераміка XVII — XVIII ст. з м.Полтави	67
Батурін В.М., Мокляк В.О. (Полтава). До атрибуції гербової плити, знайденої в м. Полтаві	75
ІНФОРМАЦІЇ	79
Заїка Г.П. (Полтава). Знахідка бронзового кельта в Решетилівському районі	81
Апальков А.Н. (Курськ). Находки скифського времени в Курском Посеймье	83
Ткаченко О.М. (Полтава). Курган «Кам'яна баба» з околиць с.Бугаївка	86
Кулатова І.М. (Полтава). Група курганів біля мікрорайону Левада в Полтаві	88
Супруненко А. Б. (Полтава). Боспорский статер в собрании Полтавского краеведческого музея	90

Шалобудов В.Н. (Дніпропетровськ). Римские монеты из Градижска	92
Супруненко О.Б. (Полтава). Два скарби монет середини XVII ст. з Поворскля	95
Филоненко Л.К. (Полтава). Клад рублевиков второй четверти XVIII в. из окрестностей Градижска	98
Суховська І.В. (Полтава). Аптечний посуд XIX — поч. XX ст. з Полтави	100
ЕПІСТОЛЯРІЯ	105
Невідомий лист Д.І.Яворницького /Публ., коментарі та передмова Супруненка О.Б.	107
Лист М.О.Макаренка /Публ. та коментарі Граба В.І.	112
ХРОНІКА	119
Пустовіт Т.П. (Полтава). Вшанування пам'яті Ф.І.Камінського	121
Про головні концептуальні напрямки діяльності Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської обласної державної адміністрації	124
Посуд Чернях. культ. IV ст. н.е. з с.Пронозівка	126
БІБЛІОГРАФІЯ	129
Археологічні видання Полтавського краєзнавчого музею (1992 р.): Бібліографія	130
Список скорочень	134
Оглав	135

КНИГОЗІРНЯ

ЦЕНТРУ АРХЕОЛОГІЇ
Полтавської обл.

№ 358

**Збірник наукових праць
ПОЛТАВСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЗБІРНИК**

Число перше

Пам'яті Г.О.Сидоренко (1918 — 1984)

За редакцією О.Б.Супруненка.
Художній і технічний редактор Г.П.Грибан.
Коректор О.Б.Супруненко.
Комп'ютерний набір В.А.Вороніної.
Комп'ютерна верстка С.В.Хорєва.

Підписано до друку 30.11.93. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум.-друк.арк. 7,9. Ум.-фарб.відб. 8,2. Обл.-вид.арк. 6,5.
Тираж 300 прим. Вид. №75. Зам. 2557. Ціна договірна.

Обласне державно-громадське видавництво
«Полтавський літератор».
314000, Полтава, вул.Жульєва, 45.

Красноградська міжрайонка друкарня.
313050 Красноград, вул.Полтавська, 62-а.

